

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE
RUM AZINLIKLAR**

Onur ATILGAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Müge AKNUR

2010

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinde Rum Azınlıklar**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

06/12/2010

Onur ATILGAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinde Rum Azınlıklar
Onur ATILGAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Birliği Programı

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci ile azınlık hakları konusu Türk siyaset gündeminde yerini göstermeye başlamıştır. Gayrimüslim azınlıkların bir bölümü olarak Rum azınlık hakları konusunda Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı ilerleme raporlarındaki pek çok uyarı ve isteğe rağmen, Türkiye bu konuda ilerlemeyi çok zorlanarak gerçekleştirmiştir, hatta bazı alanlarda hiç ilerleme sağlanamamıştır. Bu alanların içinde Heybeliada Ruhban Okulu'nun durumu, Rum azınlıklara ait vakıfların mal ve mülk edinmesi ile ilgili konular, ibadethanelerin açılması ve açık durumdaki ibadethanelerin onarılması ile ilgili konular ve benzerleri bulunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin neden beklenen ilerlemeyi kaydedemediği sorusunu cevaplayabilmek için karşılaştırmalı siyaset yaklaşımlarından kültürel yaklaşım ile açıklama getirip, Türk siyasi kültürünü şekillendiren unsurlar arasında, yaygın milliyetçilik ve Sevr Sendromunun oluşturduğu güvenlik kültürünün reformlar üzerindeki olumsuz etkisini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Azınlık, Gayrimüslim, Rum, Reform, Kültür

ABSTRACT

Master Thesis

Greek Minorities in the Context of Turkish - European Union Relations

Onur ATILGAN

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of European Union

The issue of minority rights has shown itself in Turkish political life with the initiation of Turkey's attempts to become a full member of the European Union. Concerning the Greek minorities as part of the Non-Muslim minorities, in spite of the critics and demands that are stated in the European Commission's Progress Reports on Turkey, Turkish governments have shown very little progress. Moreover, in some areas they have not even demonstrated any positive developments. Among these issues, the situation of the Clergy School on Heybeliada (Halki seminary), issues related to the property rights of Greek minorities, problems concerning the opening of new places of worship and restoration of the current places of worship can be included. This thesis in an attempt to find an answer to the question of why Turkey has not progressed much in establishing reforms concerning Greek minorities will bring a cultural explanation (one of the main approaches of comparative politics) to the question. The thesis will concentrate on 'Turkish nationalism' and 'Sevres syndrome' as the main elements that shape the Turkish political culture which at the same time have had a negative impact on the progress of reforms concerning Greek minorities.

Key Words: Turkey, European Union, Minority, Non-Muslim, Greek, Reform, Culture.

TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE RUM AZINLIKLAR

YEMİN METNİ	ii
TEZ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLO	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KARŞILAŞTIRMALI POLİTİKALAR VE KÜLTÜREL YAKLAŞIMLAR	6
1.1.1. Yapısal ve Rasyonel Seçim Yaklaşımları	10
1.1.2. Kültürel Yaklaşım	13

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE SİYASİ GEÇMİŞİNDE RUM AZINLIK TARİHİ

2.1. GİRİŞ	23
2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA GAYRİMÜSLİM AZINLIKLAR	26
2.2.1. İmparatorluğun Azınlık Rejimi ve Millet Sistemi	26
2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Nüfus Hareketleri	28
2.2.3. Kurtuluş Savaşı Sürecinde Gayrimüslim Azınlıklar	31
2.3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ	
2.3.1. Cumhuriyetin İlk Yılları ve Azınlık Rejiminin Kuruluşu (1923-1945)	32

2.3.1.1 Nüfus Mübadelesi	34
2.3.1.2. İskân Kanunu, Trakya Olayları ve Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı	35
2.3.1.3. Varlık Vergisi	36
2.3.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Gayrimüslim Azınlıklar (1946 – 1980)	40
2.3.2.1. Kıbrıs Krizi, 6-7 Eylül Olayları ve Etabli Krizi	41
2.3.2.2. Heybeliada Ruhban Okulu'nun Kapatılması	43
2.3.2.3. Gayrimüslim Azınlıkların Vakıflarına Yönelik Baskılar	44
2.3.3. 12 Eylül Darbesi Sonrası ve Avrupa Birliği Süreci (1980 ve Sonrası)	45
2.4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLERLEME RAPORLARI VE ULUSAL PROGRAMLARLA RUM AZINLIKLARIN DURUMU

3.1. GİRİŞ	49
3.2. TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ	51
3.2.1. Kronolojik Açından İlerleme Raporları, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programların İncelenmesi	52
3.2.1.1. 1998, 1999 ve 2000 Düzenli Raporları	53
3.2.1.2. 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi	54
3.2.1.3. 2001 Ulusal Programı	55
3.2.1.4. 2001 ve 2002 Düzenli Raporları	55
3.2.1.5. 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi	56
3.2.1.6. 2003 Ulusal Program	54
3.2.1.7. 2003 ve 2004 Düzenli Raporları ve 2005 İlerleme Raporu	57
3.2.1.8. 2005 Katılım Ortaklığı Belgesi	58
3.2.1.9. 2006 ve 2007 İlerleme Raporları	59
3.2.1.10. 2008 Katılım Ortaklığı Belgesi	60
3.2.1.11. 2008 İlerleme Raporu	60
3.2.1.12. 2008 Ulusal Program	60
3.2.1.13. 2009 İlerleme Raporu	61
3.2.2. Tematik Açından İlerleme Raporları, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programların İncelenmesi	62
3.2.2.1. Azınlıklar Tanımı ve Azınlık Hakları Genel Değerlendirmesi	62

3.2.2.2. Türkiye’de Gayrimüslimlere Yönelik Genel Atmosfer	69
3.2.2.3. Azınlık Hakları ve Uluslararası Antlaşmalara Katılım	71
3.2.2.4. Vakıflar ve Mülkiyet Sorunu	77
3.2.2.5. İbadet Özgürlüğü Sorunu	85
3.2.2.6. Eğitim Sorunu	92
3.3. REFORM SÜRECİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIKLARA YAKLAŞIMIN KÜLTÜREL ANALİZİ

4.1. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜ ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR	99
4.1.1. Yaygın Milliyetçilik	99
4.1.2. Sevr Sendromunu Oluşturan Tarihsel Süreç	102
4.1.3. Sevr Sendromu ve Güvenlik Toplumu	104
4.2. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN REFORMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	107
4.2.1. Azınlıklar Tanımı Değerlendirmesine Yönelik Muhalefet	107
4.2.2. Azınlıklara Yönelik Olumsuz Atmosfer	109
4.2.3. Azınlık Haklarının Uygulamasına Yönelik Muhalefet	111
4.2.3.1. Vakıflar, Mülkiyet ve Eğitim Hakkı Reformlarına Yönelik Muhalefet	112
4.2.3.2. İbadet Özgürlüğü ve Dinsel Haklara Yönelik Muhalefet	115
4.3. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	116
SONUÇ	118
KAYNAKLAR	121
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
ASALA	Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BM	Birleşmiş Milletler
bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
ESKİİUS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSHİUS	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
s., ss.	Sayfa numarası
UAKÇA	Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Antlaşması
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğu

TABLO

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nde
Gayrimüslim nüfus oranları

s. 29

GİRİŞ

Türkiye için Avrupa Birliği'ne tam üye olmak kamuoyunun büyük bir kesimi tarafından Cumhuriyet'in en büyük projelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden geçen 47 yıl boyunca gerek Türkiye, gerekse de Avrupa Birliği gündeminden "Türkiye'nin katılımı" konusu hiçbir zaman düşmemiştir. Ankara Antlaşması ile oluşturulan ortaklık dönemi boyunca "Türkiye'yi üyeliğe hazırlamak" iki taraf için de hedeflerden biri olmuştur. Bu hedef Türkiye'de de farklı ideolojilere sahip olsa da genel olarak arzulanan bir hedef olarak ortada durmuştur. Öyle ki, Ankara Antlaşması'na giden yolda görüşmeleri Demokrat Parti iktidarı yapmakla birlikte, anlaşmanın imzalanması 27 Mayıs İhtilali'nden sonra yönetime geçen askeri idareye kalmasına rağmen devam etmiştir. Türkiye'nin kamuoyunda birliğe katılma arzusu 47 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Tam üyelik başvurusunun yapıldığı tarihten itibaren arada yer yer pürüzler çıksa da Avrupa Birliği'ne (AB) katılım konusu, ülkenin geneli tarafından hep yoğun ilgi ve talep gören önemli bir dış politika hedefi olarak varlığını korumuştur.

Üyeliğe katılım süreci ise sancısız geçmemiştir. 1980'lerde Türkiye'nin 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki insan hakları konusunda kötü sicili nedeniyle tam üyelik başvurusuna soğuk bakılmıştır. Türkiye'nin tekrar demokratik düzene girmesiyle birlikte, Gümrük Birliği'nin sağlanmasından sonra tekrar üyelik gündeme gelmiştir. Fakat Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi konusunda yavaş hareket edilmiş, gerçekleştirilmesi beklenen kritik düzenlemeler yürürlüğe geçmediği için ilişkiler sürekli kesintiye uğramıştır. Helsinki zirvesinden sonra adaylık kabul edilip bir süre sonra müzakereler başlatılmasına rağmen, Komisyon'un düzenli olarak hazırladığı ilerleme raporlarında reform çalışmalarının olması gerektiğinden çok daha yavaş ilerlediği ortaya çıkmaktadır. Reform çalışmalarının en yavaş ilerlediği, üstelik temel insan haklarının bir konusu olarak kritik bir öneme sahip olması nedeniyle AB nezdinde en fazla eleştiriyi toplayan konulardan biri de azınlık hakları sorunları olmuştur. Türkiye, ileride sebepleri irdeleneceği üzere, azınlık hakları konusunda oldukça katı bir tutuma sahiptir. Bu katı tutumu, AB'den yükselen

eleştirilere rağmen sürmekte, hatta Türkiye’de iktidar partileri değişse bile, kurumsallaşmış bir siyasetin çevresinde sürekli olarak aynı katı tutum sürdürülmektedir. Öyle ki bu katı tutum nedeniyle, ülkede kimlerin azınlık olup kimlerin olmadığı noktasında çıkacak herhangi bir tartışma bile fırtınalar yarattığından, azınlık konusu bir tabu olarak Türkiye gerçeği haline gelmiştir.

Bu koşullar altında, Türkiye’nin kuruluşundan bu yana toplumun bir parçası olan Rumlar, resmi bir azınlık olarak önemli sıkıntılarla uğraşmışlardır. Ülkenin kurulma arifesinde nüfusu 1 milyonu geçmekte olan Rumların nüfusunun bugün 3000’in altına inmiş olması, tarihte yaşanan sıkıntıların bir göstergesidir. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğine, ülkede kalan az miktarda Rum vatandaşın sıkıntılarının önemli bir etki yapıyor olması ve bu alanda yapılması beklenen reformların tam olarak gerçekleştirilemiyor olması bu konuyu önemli hale getirmektedir. Bu problemlerin neden devam ettiğini irdelemek bu çalışmanın kalbini oluşturmaktadır. AB’ye giriş için yarım asırdır uğraşan bir ülkenin dinamiklerinin reform konusunda güçsüz kalması önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Yapılan pek çok reform girişimine rağmen Rum azınlık sorunları konularında AB ilerleme raporlarında da görülebileceği gibi fazla bir ilerleme gözlemlenmemektedir. Özellikle eğitim, din özgürlüğü, mülkiyet hakları gibi konularda sorunlar sürmekte, şikayetler gerek Rum azınlıklarca, gerekse de AB makamlarınca devam etmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de resmi olarak tanınan tek azınlık grubu olan gayrimüslimlerin arasından Rumları konu almaktadır. Resmi azınlık statüsüne sahip olarak, Lozan Antlaşması ile pozitif haklara sahip olan gayrimüslimler, bu elde edilmiş haklara rağmen Türkiye’de hep hak ihlallerine uğramış, bunun bir sonucu olarak da Türkiye defalarca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde (AIHM) mahkûm edilmiştir. Resmi olarak tanınan azınlık grubu, aslında Antlaşma metinlerine göre “Gayrimüslimler” adı altında Müslüman olmayan herkes olması gerekirken; uygulamaya bakıldığında üç büyük azınlık grubunu oluşturan Rum, Ermeni ve Yahudilerle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu üç grup, Cumhuriyet tarihi boyunca benzer sıkıntılar yaşamalarına rağmen Rumlar iki özelliği ile diğer iki gruptan farklılaşmıştır.

Türkiye’de Rumları diğer gayrimüslim azınlıklardan farklı kılan özelliklerden birincisi, Rumların Cumhuriyet tarihi boyunca diğer iki gruba kıyasla daha fazla baskı altında kalmış olmasıdır. Bunun en önemli sebebinin ise Rumların “anavatanı” olarak değerlendirilebilecek olan Yunanistan’ın Türkiye ile tarih boyunca diplomatik krizler içine girmiş olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye’de Rumlar büyük sıkıntılar çekmiştir. Bu da Türkiye’nin azınlık hakları konusundaki politikalarına olumsuz bir etkide bulunmuştur. İkinci önemli fark ise Yunanistan’ın yaklaşık 30 yıldır AB üyesi olmasıdır. Bunun en önemli sonucu da, Türkiye’deki Rumlara yönelik hak ihlallerinin AB’deki Yunanistan varlığı nedeniyle daha büyük sorunlara yol açmasıdır. Haliyle Türkiye’nin Rum azınlığa yönelik politikaları Türkiye–AB ilişkilerindeki en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bu farklar nedeniyle bu çalışmada, diğer gayrimüslim gruplara kıyasla Rumlar özelinde daha geniş bir incelemeye gidilecektir.

Bu çalışmanın ana sorunsalı şu şekildedir: Avrupa Birliği üyelik sürecinde, gayrimüslim azınlıkların bir parçası olarak Rum azınlıklar için, Avrupa Birliği’nin düzenlediği ilerleme raporlarındaki pek çok uyarı ve isteğe rağmen, Türkiye bu konuda ilerlemeyi çok zorlanarak gerçekleştirmiştir, hatta bazı alanlarda ilerleme de sağlanamamıştır. Bu çalışma, Türkiye’nin neden beklenen ilerlemeyi kaydedemediği sorusunu cevaplayabilmek için Türkiye Cumhuriyeti’nin aslında Osmanlı döneminin son yıllarındaki azınlık politikalarına cumhuriyet döneminde 1990’lara kadar devam ettiğini öne sürecektir ve bunun nedenlerini kültürel yaklaşımlar ile açıklayacaktır. Diğer bir deyişle “Türkiye neden Avrupa Birliği sürecinde gayrimüslim azınlıklar alanında ve özellikle Rumlar konusunda Avrupa Birliği’nin beklentilerini karşılayamamıştır ve uygulanan bu olumsuz politikaların nedenleri nedir?” sorusu bu çalışmanın araştırma sorusudur. Uygulanan politikaların arkasında yatan olgular, Türkiye’nin kültürel bir analizi özellikle milliyetçilik, Sevr sendromu ve güvenlik kültürü gibi konular ele alınarak incelenecektir. Ele alınan olgular arasından bir sonuca ulaşmak için de, bu çalışma beş farklı bölümde değerlendirilecektir.

Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için belli bir yol takip edilmiştir. Öncelikle izlenecek yöntemlerin daha iyi incelenebilmesi için tarihsel bir analiz yapılacak, olayın tarihi arkaçevresi araştırılacak, mevcut durum ilerleme raporları ve anayasal değişiklikler ve uyum paketleri gibi karşılıklı belgelerle değerlendirilecektir. Ardından mevcut problemi açıklayabilmek için kuramsal bir araştırmaya girilerek, edinilen bilgiler Türkiye örneğini aydınlayabilecek şekilde uygulanacaktır.

İlk bölüm, mevcut problemin çözümünde kullanılabileceği düşünölen kuramsal yaklaşımların konuyu ilgilendirecek detayları itibariyle irdelenmesine ayrılacaktır. Ele alınan temel kuram olarak kültürel analiz yaklaşımı uygulanacaktır. Türkiye’de uygulanan politikalar ve tarihsel süreç arasındaki ilişkiyi, Türkiye özelinde en sağlıklı şekilde açıkladığı düşünölen kültürel analize ağırlıklı bir yer verilecektir. Bu kurama göre tarihsel süreç içinde değişime uğrayan toplumsal kültürün; olaylara yaklaşımlar, değer yargıları, toplumsal hedefler, bakış açıları açısından bir bütün olarak değerlendirildiğinde, benimsenecek olan politikaları etkilediği görölmektedir. Türkiye örneğinde Birinci Dünya Savaşı ve yaşadığı İstiklal Savaşı’ndan büyük ölçüde etkilenmiş olan toplumun gayrimüslimlere bakış açısının, ciddi şekilde olumsuz olduğu ve dışlayıcı politikaları benimsediği görölmektedir. Ele alınan bu konu itibariyle kültürel analiz yaklaşımının açıklayıcı olduğu düşünölenerek, ilk bölümde kültürel analiz konusunda gerekli kuramsal açıklamalara yer verilecektir.

İkinci bölüm, tarihsel sürecin incelenmesine ayrılacaktır. Bu bağlamda, günümüz politikalarına etki eden faktörlerin doğuşunun Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarına kadar gidebileceği düşünölenerek, gayrimüslim azınlıkların kısaca Osmanlı İmparatorluğu’nda, fakat en çok da 20. yüzyılda Türkiye’de yaşadıkları tecrübeler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, yaşanan tecrübelerin, günümüzde devlet elitlerinin karar alma mekanizmalarına ne şekilde etkiler yaptığı araştırılacaktır.

Üçüncü bölüm, analizi bir önceki bölümde yapılan tarihsel sürecin en nihayetinde nereye vardığını ortaya koyacak, bunun yanısıra, belki bundan da önemli bir şekilde, tarihsel sürecin Türkiye-AB ilişkileriyle kesişmeye başladığı yoldan itibaren edinilen tecrübeleri ortaya çıkaracaktır. Bu bölüm, yaşanan tecrübeleri hem Türkiye, hem de AB gözünden aydınlatabilmek için, 1990'lerden itibaren karşılıklı olarak tarafların değerlendirmelerini açıklayan, ilerleme raporları, katılım ortaklığı belgeleri ve ulusal programların bir incelemesine ayrılacaktır. Buradan elde edilen bulgularla Türkiye'nin Rum azınlıklar konusunda AB ile ilişkilerinin son 10 yılda ne durumda olduğunun tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde, ülkede gerek devlet yöneticilerinde, gerekse de genel olarak toplum içinde gayrimüslim azınlıklara yönelik dışlayıcı tavrın kültürel kökleri irdelenecek, tarihsel süreçten kaynaklanan korkular, sendromların ve paranoyaların sebepleri işlenecektir. Zenofobinin ve paranoyaların sonuçlarına da kültürel bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Bu analizleri yapabilmek için milliyetçilik, Sevr Sendromu ve güvenlik kültürü gibi konular incelenecektir.

Son bölümde ise; ilk bölümde açıklanan kuramsal temeller aracılığıyla, ikinci bölümde tarihsel sürecin detaylı işlenmesiyle edinilen bilgiler ile, üçüncü bölümde aktarılan Türkiye – AB ilişkilerini ve güncel durumu ışığında, Türkiye'deki yabancı karşıtlığının kültürel kökleri de dikkate alınarak Türkiye Cumhuriyeti'nde, partisel, ideolojik yahut kişisel farklardan bağımsız olarak Rum azınlığa yönelik politikaların neden olumsuz olacak şekilde cereyan ettiği sorusu aydınlatılmaya ayrılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 KARŞILAŞTIRMALI POLİTİKALAR VE KÜLTÜREL YAKLAŞIMLAR

Türkiye’de Avrupa Birliği süreciyle birlikte gündeme gelmeye başlayan azınlık hakları, gerek sürecin öncesinde insan hakları temelinde Türkiye’nin yer yer tepki alması, gerekse de süreç esnasında Avrupa Birliği’nden gelen “reformların ağır işlenmesi” şikâyetleri nedeniyle dış politikada gündemde kalan bir konu olmayı sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin bu reformları neden bu kadar yavaş gerçekleştirdiği ve hatta 1990’lara kadar neden Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine paralel politikalar izlendiği konusu bir soru işareti olarak ortada kalmıştır. İlk ilerleme raporundan itibaren, ilerideki bölümlerde daha ayrıntılı inceleneceği üzere, Heybeliada Ruhban Okulu’nun kapalı tutulması, Rum azınlıklara ait vakıfların mal ve mülk edinilmesinin önündeki zorluklar, Rum okullarında müdüriyet problemi, ibadethane açılmasının ve açık durumdaki ibadethanelerin onarılması için izin alınması konusundaki zorluklar, hâlihazırda el konmuş malların geri verilmesi alanında ilerlemelerin çok yavaş ilerlemesi gibi sorunlar, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde AB tarafından masaya konulan azınlık hakları probleminin Rum ayağını oluşturmaktadır. Bu konularda 10 yılı aşkın raporlar sonucunda kat edilen gelişmenin az olduğu, hatta bazı alanlarda hiç ilerleme görülmediği dikkati çekmektedir.

Devlet görüşü olarak Türkiye’nin kurucu belgesi olarak değerlendirilen Lozan Antlaşması, Türkiye’nin azınlık uygulamalarının hangi kuramsal temeller üzerinden açıklanması gerektiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Lozan Antlaşması, sahip olduğu politik önemin yanı sıra, Türkiye’nin kuruluşundan günümüze kadar izlenen dış politikasında, iç politikadaki azınlık uygulamalarını dayandırdığı uluslararası belge olması dolayısıyla hayati öneme sahiptir.¹ Bir diğer ifadeyle Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti’nin 90 yıla yaklaşan siyasi

¹ Lozan Antlaşması hakkında daha detaylı bilgi için: Baskın Oran, “The Minority Concept and Rights in Turkey: The Lausanne Peace Treaty and Current Issues”, **Human Rights in Turkey**, der. Zehra F. Kabasakal Arat, University of Pennsylvania Press, 2007, ss. 35-57.

ömründe çeşitlik etnik gruplara karşı uygulanan politikaların temeli olarak değerlendirilmiş, dış politikasında da yapılan uygulamaları ve dışarıdan gelen talepleri Lozan'a uygunluğuna göre değerlendirmeye almıştır.

Lozan Antlaşması'nın kuramsal açıklamada önemli olmasının nedeni ise azınlık hakları konusunda getirdiklerinde gizlidir. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin tanıdığı resmi azınlıkları etnik temelde değil, din temelinde değerlendirmeye almıştır, buna göre Türkiye'de resmi azınlık statüsüne sahip olan topluluklar "gayrimüslimler"dir. Azınlık kavramının sınıflandırılmasında kullanılan bu "dinsel" sıfat, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık haklarının belirlenmesinde kullanılan din kavramıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Osmanlı imparatorluğunda da ülkenin yurttaşları "Millet-i Mahkume" ve "Millet-i Hâkime" olarak sınıflandırılmış, bu sınıflandırma da yine "gayrimüslim tebaa – Müslüman tebaa" ayırımına göre tanımlanmıştır.² Dolayısıyla Türkiye'nin kuruluşundan beri sahip olduğu ve hatta sahip çıktığı azınlık mefhumu, köklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan almıştır. Dolayısıyla azınlık hakları alanında, içeriği elbette kurulan yeni cumhuriyetle birlikte değiştirilmiş olsa da bir devamlılık göze çarpmaktadır.

Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu arasında azınlık hakları açısından gözlemlenen süreklilik bununla sınırlı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nu son yıllarında çöküşe götüren süreç, azınlıkların çoğunluk olduğu bölgelerde isyan edip, bağımsızlığını ilan ederek imparatorluğun toprak kaybetmesine neden olmasından büyük ölçüde etkilenmiştir.³ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte her ne kadar daha önceden ayaklanan azınlıkların birçoğu bağımsızlıklarını kazandığı için Türk iç politikasını etkileyen bir öneme sahip olmamışlarsa da, kuruluşla birlikte Türkiye'nin sınırları içinde kalan azınlıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında azınlıklara yönelik şüpheli yaklaşımların Türkiye'de de aynı şekilde sürmesini beraberinde getirmiştir. Üstelik resmi azınlık statüsüne sahip olan

² Ayşe Kadioğlu, "Denationalization of Citizenship? The Turkish Experience", **Citizenship Studies**, 2007, Cilt. 43, Sayı. 3, s. 287.

³ Nesim Şeker, "Demographic engineering in the late Ottoman empire and the Armenians", **Middle Eastern Studies**, 2007, Cilt. 43, Sayı. 3, s. 463.

azınlıklar içinde Rumlar, etnisite olarak Yunanistan'ın kurulmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almasına neden olan Yunanlılarla yakınlıkları, Ermeniler de 19. yüzyılın sonları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla yapılan çarpışmalarda imparatorluk aleyhine gösterilen faaliyetler neticesinde şüpheyle yaklaşılan gruplar olarak kalmışlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin azınlık politikalarının, yabancılara şüpheyle bakıldığı ve bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan perspektifle birlikte eskiye oranla bir süreklilik gösterdikleri tespiti yapılabilir.

Bu devamlılık sadece kurumların devamında değil, miras bırakılan kültürel yapıda da dikkati çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na fiili olarak son veren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, yıkılan imparatorluğun siyasi mirası üzerinden Sevr Antlaşması'nın sonuçlarına karşı Kurtuluş Savaşı'na girilmiştir. İmparatorluğun gerileme sürecindeyken hayal kırıklığı içinde bulunan toplum, bu antlaşmanın imzalanmasının ardından kitlesel bir travma yaşamış, daha fazla toprak verilmemesi için Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Sevr Sendromu denilen halet-i ruhiye'ye bürünmüştür. Bu sendrom sonucunda da ülkede kalmış olan gayrimüslim azınlıklara dışlayıcı politikalar uygulanmaya başlamıştır.⁴

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'ndan Türk toplumuna miras kalan bir diğer unsur da milliyetçiliktir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile başlayan ve Cumhuriyetin kurulması ile devam eden ulus devlet kurma süreci Türk milletini ön plana çıkarmıştır. Türk ulus devlet kurma sürecinde vatanın bölünmez bütünlüğüne zarar gelme ihtimali korkusu ile gayrimüslim azınlıklara Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan savaşta işgalcilere destek veren gruplar olarak bakılmıştır. Yeni kurulan ulus devlete gayrimüslim azınlıkları dahil etmek yerine ülkeden uzaklaştırma duygularına kapılmıştır. Sevr Antlaşması sonrasında oluşan sendrom atmosferinde de toplum içinden gayrimüslim grupların Türkiye'den ayrılmaları teşvik edilmiştir.

Türkiye'de dışlayıcı politikalar kuruluş yıllarından itibaren kolektif kültürün bir parçası haline gelmiş, toplumun değer yargılarında gayrimüslimler istenmeyen

⁴ Bu sendrom ve korkulara bu çalışmanın dördüncü bölümünde daha geniş bir yer ayrılacaktır.

gruplar olarak yer etmişlerdir. Dolayısıyla 1980 sonrasında hızlanmaya başlayan AB üyelik sürecinde de toplumsal kültürün bir parçası olarak Gayrimüslimler lehine iyileştirmeler öngören reform paketleri ya hiç çıkmamış, ya da çıksa da uygulamaları aksatılmıştır. Son dönemlerdeki tüm bu olumsuzlukların kaynağı, genel hatları itibariyle Türkiye toplumu nezdindeki olumsuz Gayrimüslim imajı ve bu imajı barındıran milliyetçilik ve Sevr Sendromu'ndan etkilenmiş kültürel unsurlarda bulunmaktadır.

Türkiye'deki azınlıklar tarihi incelendiğinde cevaplanmayı bekleyen bir soru çıkmaktadır. Türkiye, resmi ideoloji olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından kendi meşruiyetini Osmanlı İmparatorluğu'nun modern dünyaya uymayan sistemini terk edip yeni bir kimlikle, modern dünyada yerini almak üzerine kurmasına rağmen, özellikle insan hakları alanında ve bunun özelinde azınlık hakları konusunda İmparatorluk rejiminden büyük bir kopuş yaşamamıştır. Ülkenin kurucu belgesi olarak değerlendirilen Lozan Antlaşması'nda resmi azınlıklar İmparatorluk döneminde olduğu gibi din temelli sınıflandırılmış ve bu düzenleme Cumhuriyetin kurucuları için sakıncalı addedilmemiştir. Nitekim Lozan Konferansı'nda Müttefik güçler azınlık tanımının "soy, dil ve din" azınlıkları olarak belirlenmesini öne sürdüyse de Türk temsilcileri buna itiraz etmiş, neticede Osmanlı dönemindeki gibi gayrimüslimlerle sınırlı bir düzenleme ortaya çıkmıştır.⁵ Aynı şekilde İmparatorluk döneminde millet-i mahkume olarak değerlendirilen ve ikinci sınıf vatandaş olarak görülen, özgür bir kimliğe kavuşturulmasından çekinilen, ülkenin asli unsurları olarak değerlendirilmeyen gayrimüslim unsurlar, Cumhuriyet döneminde de benzer bir statünün sınırları içinde kalmıştır. İmparatorluk ve Cumhuriyet rejimlerinin meşruiyet kaynakları düşünüldüğünde göze çarpan şey, gerçekleşmemiş olan değişimdir, zira Cumhuriyet rejimi, modern dünyaya, dönem itibariyle Batıya ayak uydurma ideolojisi takip etmekte, bunun temeli olarak da ümmetçilikten vatandaşlığa adım atılan bir süreçten geçme iddiasında olmuştur. Ümmetçi ideolojide gruplar dinlerine göre sınıflandırılıp, sınıflar arası eşitsizlikler göze çarpmaktayken, temeline milliyetçiliği alan yeni ideolojide bireyleri vatandaşlık bağıyla birbirine kenetleme

⁵ Baskın Oran, "1919-1923: Kurtuluş Yılları", Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, (Türk Dış Politikası - Cilt 1), s. 222.

iddiasında olan Cumhuriyet rejiminde azınlıkların çoğunlukla aynı haklara sahip olması ve eşit şartlarda ülkenin asli unsurları arasında yer almaları beklenmektedir. Dolayısıyla azınlık rejiminin eskiye nazaran korunma çabasının olması, bir nevi “yeni rejimin ideallerine rağmen” gerçekleşmiştir. Bu da tüm Cumhuriyet tarihine damgasını vurmuş ve tarihsel süreç içinde değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Öyle ki ikinci bölümde tarihsel arkaplan ayrıntılı olarak işleneceği üzere, gayrimüslim azınlıklara karşı ayrımcı tutum, bu azınlıkların Türkiye’yi terk etmeye zorlanacak boyutlara ulaşmış ve bu azınlıkların sayısının zaman içinde gittikçe azaldığı görülmüştür.

Tezin araştırma sorusu olan “Türkiye neden Avrupa Birliği sürecinde gayrimüslim azınlıklar alanında Avrupa Birliği’nin beklentilerini karşılayamamıştır” problemi, karşılaştırmalı politikalar (comparative politics) kuramlarından kültürel yaklaşım ile açıklanacaktır. Ancak kültürel yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde incelemeden önce karşılaştırmalı politikaların araştırma yöntemlerinden kültürel yaklaşımın bir nevi rakipleri olan yapısal (structure) ve rasyonel seçim(rational choice) yaklaşımlarını açıklamakta fayda vardır.

1.1.1 Yapısal ve Rasyonel Seçim Yaklaşımları

Karşılaştırmalı politikalar (comparative politics) tüm dünya ülkelerindeki siyasi gerçekleri inceleyip, pek çok hükümetin nasıl çalıştığına bakıp, bu ülkelerdeki grupların ve liderlerin nasıl davrandıklarını incelemektedir. Bunları yaparken ülkelere ve güç, devlet, milliyetçilik, demokratikleşme, ideoloji, siyasi kültür, siyasi ekonomi gibi kavramlara eleştirel bir şekilde bakmaktadır. Karşılaştırmalı politikalar tüm bu incelemeleri üç ana yaklaşımdan gerçekleştirmektedir. Yapısal, (structure), rasyonel seçim (rational choice) ve kültürel (culture) yaklaşımlarından biriyle olayları açıklamaktadır. Bu siyasi gerçekler bir ülkenin yapısından mı, yoksa halkın kültüründen mi ve yahut liderlerin yaptığı rasyonel seçimlerden mi oluşuyor sorusunu cevaplamaktadır. Karşılaştırmalı politikalar yapısal analizin içerisinde özellikle kurumlara (institutions) bakmakta ve kurumların davranışları dolayısıyla siyaseti nasıl etkilediğini incelemektedir. Siyasi gelişmeler kurumların davranışları

sonucu ortaya çıkmaktadır. Kurumlar bireylerin davranış ve tutumlarını etkilemektedir. Dolayısıyla karşılaştırmalı politikaları önemli analiz yaklaşımlarından birini de kurumsalcılık (institutionalism) oluşturmaktadır.⁶ Ayrıca kurumsalcılık tarihsel kurumsalcılık, rasyonel seçim kurumsalcılığı ve sosyolojik kurumsalcılık olarak üçe ayrılmaktadır. Tarihsel kurumsalcılık, 1960-70'lerde ortaya çıkmıştır ve köken olarak yapısalcılık (structuralism) ve işlevselcilik (functionalism) metodolojisinden epey faydalanmıştır. Buna göre siyasi olaylarda belirleyici güç, iktidardaki grubun içinde geliştiği kurumsal kültürdür. Kurumsal kültür ise, belli bir organizasyon bütünlüğü içinde çalışan bireyleri etkileyen kolektif bir kültürdür ve geçmiş deneyimlerden ve alınan kararlardan etkilenir. Dolayısıyla yönetici grup, siyaseten bir karar verirken geçmiş tecrübelerin etkilediği bir kurumsallaşmış kültür üzerinden hareket eder.⁷ Rasyonel seçim kurumsalcılığı ise, özünde kurumların siyaset üzerindeki gücünü baz almakla birlikte, kurumlar ve insanlar arasındaki ilişkilere bakışında tarihsel kurumsalcılıktan ayrılır. Rasyonel tercih kurumsalcılığına göre kurumlar ve bireyler kendileri için en uygun hedefi elde etmek için davranış ve tutumlarını geliştirmektedir. Dolayısıyla uygulanan politikalar birer rasyonel seçimdir.⁸ Sosyolojik kurumsalcılık ise diğer iki yaklaşımın aksine, bireylerin, takındığı tutum ve sergiledikleri davranışta sosyal beklentilere göre hareket ettiklerinden yola çıkar. Buna göre bireyler kar maksimizasyonuna göre hareket etmemektedir, onun yerine içinde buldukları kurumun sosyal yapısının etkisi altında kalırlar ve sosyal beklentileri karşılayabilmek için diğer bireylerle birlikte içinde buldukları kurumda bir kolektif yapı oluştururlar.⁹

Yapısal yaklaşımın bir parçası olan kurumsalcılık yaklaşımları Türkiye'deki gayrimüslim politikaları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü burada bu politikaları belirleyen yapısal bir kaynaktan yani Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısından, veya kurumlarının yapısından kaynaklanmamaktadır. Kurumlar politikayı

⁶ Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalism", **Political Studies**, Cilt: 44, 1996, s. 936-937. Ayrıca kurumsalcılık tarihsel kurumsalcılık, rasyonel seçim kurumsalcılığı ve sosyolojik kurumsalcılık olarak üçe ayrılmaktadır.

⁷ Hall ve Taylor, ss. 936-942.

⁸ Guy B. Peters, **Institutional Theory in Political Science: The 'New Institutionalism'**, Continuum, 2005, s. 28.

⁹ Tanja A. Börzel ve Thomas Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", Featherstone, Kevin ve Radaelli (der.), **The Politics of Europeanization**, Oxford University Press, 2003, s. 66.

şekillendirmemektedir. Türkiye’de bir takım kültürel nedenlerden kaynaklanan topluma yayılmış bir gayrimüslim karşıtlığı bulunmakta, bu da köklerini tarihsel geçmişten almaktadır. Fakat Türkiye’de azınlık politikalarını belirlemede tarihsel olaylara bakış her ne kadar gerekliyse de dışlayıcı politikaların kaynağı kurumlar değil, topluma da sinmiş durumda olan zenofobi ve bundan beslenen kültürdür. Diğer yandan rasyonel bir seçim söz konusu olmamakla birlikte uygulanan azınlık politikaları sosyolojik açıdan bir kurumsal kültür içinde uyumdan kaynaklı da değildir. Türkiye’de azınlıklara yaklaşımı Sevr sendromundan kuvvet alan kuvvetli bir gayrimüslim korkusu ve bu düşünce ile beslenip büyüyen bir kolektif kültür belirlemektedir.

Kültürel yaklaşımın yanısıra, bir karşılaştırmalı politika yaklaşımı olan rasyonel seçim yaklaşımı da politik analizlerde kullanılan yaklaşımlar arasında bulunmaktadır. Rasyonel seçim yaklaşımının özünde bireyler ve örgütler kendileri için en uygun hedefi elde etmek için davranış ve tutumlarını geliştirmektedir. Birey kendi amacını gerçekleştirecek iki alternatiften çıkarını en fazla maksimize eden alternatifi seçer. Bu alanda çalışan analistlere göre çevre şartları ile yapılan etkileşim o kadar önemli değildir, çünkü çevre şartlarına göre yeni oluşumlar ortaya çıksa bile, aktörlerin davranışlarında her zaman önemli rol oynayan ve tutumu etkileyen şey hedefin kendisidir.¹⁰ Buna bağlı olarak, rasyonel seçim yaklaşımının başlangıç noktasındaki aktör, bireyin kendisidir, bireysel kararlarla bir hedefe ulaşmaya çalışılmaktadır. Yapılmak istenen analiz bireysel düzeyden başlar ve genişleyerek kolektif hareketler ve seçimleri açıklamakta kullanılır. Her aktör kendi çıkarını maksimize etmeyi amaçlamaktadırlar.¹¹

Rasyonel seçim yaklaşımı da Türkiye’nin gayrimüslim azınlık politikalarını açıklamakta yeterli olmamaktadır. Rumlar tarafından talep edilen hakların tam olarak uygulanması ve tüm isteklere göre hazırlanmış bir reform paketlerinin yürürlüğe girmesi söz konusu olduğu takdirde bundan Türkiye herhangi bir zarar görmemekle

¹⁰ Guy B. Peters, **Institutional Theory in Political Science: The ‘New Institutionalism’**, Continuum, 2005, s. 28.

¹¹ Rasyonel seçim yaklaşımının en ayrıntılı anlatımı için bkz: Barbara Geddes, “Uses and Limits of Rational Choice”, Peter Smith (der.) **Latin America in Comparative Perspective**, Westview, Boulder, 1995, ss. 81-108.

birlikte, Avrupa Birliği'nden gelen talepler karşılandığı için diplomatik bir koz elde edilmesi söz konusu olacaktır. Diğer yandan Rum azınlığın haklarını kısıtlamanın herhangi bir yararı da kalmamıştır. Kuruluş yıllarında toprak kaybetme korkusuyla gayrimüslimlerden kurtulma planlarının günümüzde herhangi bir geçerliliği kalmamıştır, çünkü gayrimüslim azınlık nüfus oranları 1920'ler ile kıyaslanamayacak kadar gerilemiştir. Dolayısıyla üyelik süreci açısından kolaylaştırıcı bir etki yaratacak olan reform paketlerinin yavaş hazırlanması yahut hiç çıkmaması, Türkiye örneğinde karar verici birey ve kurumların en azından bu politika konusunda “çıkarcı maksimizasyonu” peşinde olmadıklarını göstermektedir. Türkiye'de gayrimüslimlere talep edilen haklarının verilmemesinin arkasında tüm toplum nezdinde gayrimüslimlere yönelik olumsuz düşünceler hakimdir ve bu, bir kültür oluşturan topluma hakim Sevr sendromu ile birleşince ortaya kolektif bir kültür ortaya çıkmıştır. Hakların verilmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri Türkiye'ye hakim olan bu kültürdür ve bu nedenle de “Türkiye'nin gayrimüslim azınlıkların taleplerine neden sessiz kaldığı” gibi bir sorunun cevaplanmasında da kültürel bir analiz uygulanması gerekmektedir.

1.1.2 Kültürel Yaklaşım

Kültürel yaklaşım, sistemde gerçekleşmekte olan siyasi olayların, o sisteme hakim durumdaki kültür ile açıklanmasını öngörmektedir. Toplumların hayatta olan bitene gösterdikleri tepkilerle şekillenen devlet politikalarının analizinde dikkate alınması gereken bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre siyasi olayların açıklanması, o ülkedeki toplumun kültürü ile yapılmaya çalışılır. Öte yandan yapısalcı yaklaşımda gelişmekte olan siyasi olaylar ülkede halihazırda kurulu bulunan “yapıların” doğasıyla (structure), rasyonel seçim yaklaşımında ise siyasette gücü bulunan aktörlerin kendi rasyonel seçimleri doğrultusunda, bir diğer deyişle politika alanında tercih yaparken kendilerine daha çok fayda getirecek seçeneklerin izlenmesi yoluyla açıklanmaktadır. Bu iki yaklaşıma zıt olarak kültürel yaklaşımlarda, kurumların sisteme etkileri yada aktörlerin siyaseten rasyonel tercihleri odak noktasında bulunmamakta, onların yerine izlenen politikalarda sistemde halihazırda kurulu bulunan toplumsal kültür dikkate alınmaktadır. Rasyonel seçim yaklaşımına zıt olarak, kültürel yaklaşımda uygulanan politikaların arkasındaki esas güç olarak

bireysel çıkar olgusu bulunmamaktadır. Çıkar güdümlü politikaların varlığı reddedilmemekle birlikte, bu davranışların analizinde o toplumun değer yargıları ve tarihsel geçmişinden kaynaklanan kültürel özelliklerinin de etki sahibi olduğu nosyonundan hareket edilmektedir.

Tarihsel kurumsalcılar, kurumlar ve insanların tutumları arasındaki ilişkinin tüm yönleriyle ilgilenmektedir. Bu ikisi arasındaki etkileşimin ne yönde ve nasıl olduğu sorusuna cevap verirken ise iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar hesap yaklaşımı (calculus approach) ve kültürel yaklaşımdır (cultural approach). Hesap yaklaşımının varsayımında, bireyler kendi çıkarlarına göre hareket etmektedir ve yaptıkları davranışlar sürekli olarak çıkarlarını maksimize edebilmeye programlıdır. Kurumlar ise, bireylerin davranışlarını, diğer aktörler hakkında bilgi verip diğer aktörlerin olası hareketlerine bireyin beklentilerini ve çıkar beklentisi yolunu değiştirerek, aktörlerin davranışlarını değiştirmelerini, böylece şekillendirmelerine neden olur. Sonuç olarak, kurumlar bireylerin davranışlarını da değiştirmiş olur. Bu nedenle de hesap yaklaşımına göre bireyler ve kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim mevcuttur.¹²

Bu çalışmada ise Türkiye'ye özgü bir olaylar zincirinin açıklanmasında Türkiye'nin kendi iç dinamikleri doğrultusunda ilerleneceği için küresel olarak her bölgede aynı şekilde uyarlanabilecek olan hesap yaklaşımından ziyade, diğer yöntem olan kültürel yaklaşım ele alınacaktır ve kurumsalcı yaklaşımdan uzaklaşılacaktır. Türkiye'de, ikinci bölümde de daha detaylıca aktarılacağı üzere, gayrimüslimlere yönelik olarak Türkiye'nin kuruluşundan bu yana pek olumlu olmayan politikalar uygulanmaktadır. Mübadele ile ülkedeki Rum nüfusunun yarısından fazlasının Türkiye dışına zorunlu göçe tabii tutulmasının ardından 1934'te yaşanan Trakya olaylarıyla Yahudilerin ülkeden ayrılmaya zorlanması ilk dönemde gayrimüslimlerin karşılaştığı sorunların başlangıcını oluşturmuştur. Yirmi kura ihtiyatlar olayı ile İkinci Dünya Savaşı'nda iki defa askere alınarak toplumdan izole edilen gayrimüslimler, bu politikalar uygulanırken de diğer yandan Varlık Vergisi yoluyla sahibi oldukları mal ve mülklerden edilmişlerdir. 6-7 Eylül 1955'teki olaylarla

¹² Hall ve Taylor, s. 939.

fiziksel şiddete dönüşen baskılar, 1964'teki etabli krizi ile ülkede yerleşmiş olan fakat vatandaş olmayan Rumların ülkeden yollanmasıyla devam etmiş, sorun 1971'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması ve sonrasında vakıflara uygulanan baskılarla sürmüştür. AB üyelik sürecinin başlamasının ardından her ne kadar çeşitli defalar reformlar hazırlansa da, istenen aşamaya on yılda gelmek mümkün olmamıştır. Tüm bu olaylar yaşanırken diğer yandan Türk toplumu da bu olaylara tarafsız kalmamış, uygulanan politikaları destekleyici bir tutuma sahip olmuştur. Gayrimüslimlere yönelik bu olumsuz bakış açısı, ileride daha detaylı incelenecek olan Sevr Antlaşması nedeniyle oluşan korkular ve paranoyalardan güç almıştır ve almaya devam etmektedir. Dolayısıyla gayrimüslimlere yönelik uygulanan politikalarda hesap yaklaşımı yerine halihazırda ülkede yabancı karşıtlığı üzerine yaygınlaşmış olan kültür incelenerek kültürel bir yaklaşım dikkate alınacaktır.

Kültürel yaklaşımda, bireylerin her zaman çıkarlarını maksimize etmek istemedikleri varsayımı kabul edilir. Buna göre çıkar maksimizasyonu bir gerçek olarak kabul edilip bu olgu inkâr edilmemekle birlikte, bireylerin sadece belli bir şeyle “yetinmeye” eğilimli oldukları (satisficer) zamanlar da vardır. Bunun sebebi de kişinin sahip olduğu kültür, kendi kişisel özellikleri ve eğilimleri, çevresine karşı olan davranış yapısı gibi kişiye özel olgulardır. Bu olgular nedeniyle her zaman “çıkara maksimize eden” (maximizer) olmazlar. Türkiye üzerinde bunun örneği de yukarıda bahsedilmiştir. Rumların haklarının tam olarak uygulanması ve reform paketleri yoluyla mevcut haklar geliştirilmesi söz konusu olduğu takdirde bundan Türkiye herhangi bir şekilde zararlı çıkmamakla birlikte, talepler karşılandığı için Avrupa Birliği ile ilişkilerde olumlu bir koz olarak da kullanılabilir. Üyelik süreci açısından kolaylaştırıcı bir etki yaratacak böyle bir gelişim, AB ile ilişkilerde gerek politik, gerek diplomatik, hatta iktisadi yönden bile faydalı olabilecek iken bu tip hakların herhangi bir pozitif çıkar ilişkisi değerlendirilmeksizin reddedilmesi, Türkiye örneğinde karar vericilerin “çıkara maksimize eden” rolüne sahip olmadıklarını göstermektedir.

Kişinin dünya görüşü ve yaşam tarzı da belirleyici olabilir. Kurumlar da bu ortamda bireylere sembollerle ve diğer kurumlarla dolu bir dünyanın içinde bulunduğu gerçeğini yansıtır ve bireyleri kendi kurumsal yapısı içinde kişisel özelliklerini değiştirecek şekilde etkiler. Diğer deyişle, kurumlar, kişileri kendi kurumsal kültürü içinde kültürel yapılarına varacak kadar değişime sürükler. Dolayısıyla kurumlar sadece bireylere faydalı ve stratejik bilgiler sağlayarak analitik olarak değişmelerini sağlamakla kalmayıp, bunun yanında kişinin kendi kimliğini, tercihlerini ve hayatı algılayışlarını da köklü bir şekilde değiştirmektedirler.¹³ Örneğin Türkiye’de Patrikhane’nin ekümenikliği tartışmalarında toplumsal görüş Türkiye sınırları içinde İstanbul’u bir din devleti temelinde bölme tehlikesi olarak görülebilmektedir. Oysa geçmişe nazaran İstanbul’da Rum nüfusu, ciddi bir tehdit oluşturmayacak kadar az sayıya inmiştir. Yüzyıl önce İstanbul’daki Rum varlığı dikkate alınarak oluşturulmuş olan “İstanbul’da Rum tehlikesi” görüşü, Türkiye’nin politikası içinde kurumsallaşmış, bu algı da günümüz için artık geçersiz olsa da bireylere geçmiştir. Yani bireylerin böylesi bir anakronik görüşe sahip olmalarını sağlayan şey kurumlardan geçmiş kurumsallaşmış bir kültürdür.

Kültürel yaklaşım, özünü farklı toplumların incelenmesinden almaktadır. Bunun bariz sebebi de her toplumun kendine özgü bir kültürel ortamdan etkilenerek, sahip oldukları devleti, diğer toplumlar ve devletlerinden “farklı” bir şekilde hareket etmeye zorlamasıdır. Bunun etkilerini irdelemek için öncelikle kültür kavramını tanımlamak gerekmektedir. Kültür, insanların gündelik yaşamlarında kullandıkları bir “anlamlandırma sistemi”dir.¹⁴ Bu sistem doğrultusunda insanlar birbirleriyle etkileşim içine girerler. Bireylerin sadece kendilerini tanımlamakta kullandıkları bir şey olmakla kalmaz, birbirlerinin davranış ve tutumlarını yargılamak için kullandıkları bir sistem olma özelliği taşır. Dolayısıyla kültür, toplumları oluşturan bireylerin kendi bireysel siyasi tutumlarında da belirleyici olma özelliği taşımaktadır. Türkiye’de de milliyetçilik, bireylerin Türkiye’de olup bitene nasıl bakacağını belirleyen bir gözlük görevi görmektedir. Örneğin Rumların çeşitli haklara sahip

¹³ Hall ve Taylor, s. 939.

¹⁴ Marc Howard Ross, “Culture and Identity in Comparative Political Analysis”, Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), **Comparative Politics – Rationality, Culture and Structure**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 42.

olmamaları gerektiği konusundaki görüş, milliyetçiliğin tesirinde bulunmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, burada kültürün bir parçası olma görevi görmektedir. Bununla birlikte kültürü tanımlamada ve siyasal olaylara bakışını tespit etmekte birtakım sınırlar da bulunmaktadır. Öncelikle kültür, bireylerin “tüm” davranışlarını, inançlarını ve kurumlarını açıklayacak kadar geniş bir tanım altına alınmamaktadır. İnsanların hayatlarında tutundukları tutumları belirleyen şeylerin içine daha önce işlendiği gibi başka unsurlar da girmektedir.¹⁵

Kültürü tanımlamanın bir başka sıkıntısı, soyut bir kavram olmasından ileri gelmektedir. Kültürün birey davranışı üzerindeki etkisinin nerede başlayıp nerede bittiği kesin ve belli hatlarla çizilememekte, dolayısıyla somut göstergeler ve olgular üzerine kurulu olan bilimsel araştırmalarda yargı belirtmede sorun yaratabilmektedir. Bu olgu, kültürel yaklaşımın diğer yaklaşımlar arasında -bilimsel araştırmalar söz konusu olduğunda- daha az popüler olmasına neden olmaktadır. Yine de buna rağmen, kültürel yaklaşım savunucuları, kültürün takibi zor soyut bir anlam taşıması gerçeğinin, kültürün birey davranışı üzerindeki etkisini değiştirmedeğini ve irdelenmesi gerektiğinden hareketle kültürel yaklaşımı savunmaktadırlar.¹⁶ Demokrasi tarihine sahip farklı toplumların benzer vakalarda çok farklı yaklaşımlar benimsemesi ve Türkiye örneğinde, uygulanan politikaların tarihsel süreçten etkilenecek oluşan bir kültürün içinde serpilip gelişmesi gözlemlendiği için kültürel yaklaşımın önemi daha da ön plana çıkmaktadır.

Marc Howard Ross, kültürel yaklaşımın siyaset bilimine beş farklı katkı yaptığı öne sürmektedir. Buna göre; kültürel analizin ilk katkısı, bizzat siyasete yönelik tutumu belirleyen bağlamın sınırlarını belirlemesidir. Bir diğer deyişle, insanların siyasal düzlemde değer verdikleri simgelerin, sembollerin, uğruna mücadele ettikleri şeylerin neler olduğunu, bunlara yönelik ilginin boyutlarının ne kadar olduğunu, siyasallaşmanın sınırlarının nerelere dayandığını belirlemektir. Bu bağlamda, örneğin kültürel yaklaşım sayesinde farklı coğrafyalarda yaşayan insanların siyasal hayata katılım oranları arasındaki farklılara bakılarak tespit

¹⁵ Lichbach ve Zuckerman’ın eserinde politikaları şekillendiren unsurlardan yapısal yaklaşım ve rasyonel seçim üzerinde de ayrıca durulmaktadır.

¹⁶ Ross, ss. 43-44.

yapılabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da farklı toplumlarda yer alan kültürün; siyasete bakışı, devletin toplum hayatında oynadığı role bakış açısını, toplumun örgütlenme şeklini, otoriteyi ve toplumsal çatışmaları şekillendirdiği tespiti yapılmaktadır.¹⁷ Bu çalışmada da Türkiye'deki milliyetçilik hareketlerinin Türkiye'de karar alma mekanizmalarını ne kadar tesir altına aldığı belirlenecek, milliyetçiliğin uygulanan politikalar üzerindeki etkileri aktarılacaktır.

Kültürel yaklaşımın ikinci katkısı, kültürün bireysel ve kolektif kimlikleri birbirine bağladığını ortaya koymasıdır. Buna göre kültür, bir bireyin kendi bireysel kimliğini, içinde yaşadığı toplumun ortak kolektif kimliğine ne kadar uyumlu olduğunu görmesine olanak vermektedir. Buradan da çeşitli kültürler arasındaki farklara göre, bireyin kolektif kültüre uyumunun görece daha kolay, daha uyumlu olması yada sancılı bir süreç içinde olmaması gibi sonuçlarının ortaya çıkarılması sağlanmaktadır.¹⁸ Aynı şekilde de Türkiye'de bireyin aşırı milliyetçilik duyguları topluma yansımakta ortak kolektif kimliğe uyumlu olmakta ve de Rum azınlıklar konusunda Türkiye'nin dışlayıcı politikalar yürütmesini teşvik etmektedir.

Üçüncü katkı, sosyo-kültürel açıdan farklı olan insanları gruplara bölmesi ve gruplar üzerinde ayrı ayrı analiz yapılabilmesini sağlamasıdır. Bir diğer deyişle kültür, insan grupları arasında sınırlar belirlemekte ve bu sınırlar içinde kalan gruplar üzerinde tespit yapımını kolaylaştırmaktadır.¹⁹ Bu sayede Türkiye halklarını genel hatlarıyla örneğin Bulgar yahut Yunan halklarından ayırmak, toplumların değer yargılarına uygun olarak izlenen politikalar arasındaki farkları görmek, bu farklılıklar üzerinden kültürel saptamalar yapmak mümkün olmaktadır.

Dördüncü ve en önemli katkılardan biri de, kültürün, diğer insanların hareketlerini ve davranışlarını yorumlayabilmesi için bireyler için bir temel olma görevi görmesidir. Bir diğer deyişle, bireyler çevresinde olup bitenleri yorumlarken, bunların basitçe iyi – kötü olması gibi temel yargıların bile kişinin içinde büyüdüğü

¹⁷ Ross, ss. 46-47.

¹⁸ Ross, ss. 47-48.

¹⁹ Ross, ss. 48-49.

toplumun kültüründen etkilenmesi, kültürel yaklaşımın önemini artırmaktadır.²⁰ Örneğin buradan da Türk toplumunda bireylerin neden gayrimüslimlere yönelik katı bir tutum içine girdiklerini görmek mümkün olmaktadır. Geçmişte yaşanan tarihsel acılar kolektif hafıza içinde gelişerek, o acıları aslında hiç yaşamamış olan 21. yüzyılda yaşayan birinin görüşlerini ve değer yargılarını aldığı eğitim veya dinlediği tecrübeler sonucu etkileyebilmektedir. Onun haricinde, gerçekleşmemiş bir antlaşma olarak Sevr antlaşmasının günümüzde yaşayan insanlarda birer sendrom unsuru haline gelmesi, yine toplumsal kültürün bireysel kültüre nüfuzunu göstermesi açısından da önemli bir gösterge görevi görmektedir.

Kültürel yaklaşımın siyaset bilimine yaptığı beşinci katkı ise, kültürün siyasal mobilizasyona ve örgütlemeye olanak sağlamasıdır. Buna göre kitlelerin örgütlenmesi ve belli bir amaç için bir araya getirilmesinde kültürün önemli bir role sahip olması, siyaset biliminde kültürel yaklaşımın bir diğer getirisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu duruma Türkiye üzerinde, milliyetçi ideolojilerin kitleler üzerinde zenofoni aşılması örnek verilebilir. Milliyetçi partilerin siyasi mobilizasyonunda kitle desteği gerekmesi, toplumun yabancılara olumsuz değerlerle yaklaşmasını gerektirdiğinden hareketle, bu grupların kültürü kullanarak siyasi destek kazanmasını açıklayabilmektedir. Geçmişteki tarihsel acıların kolektif kültür yoluyla günümüzdeki bireylere aşılabilmesi bu açıdan milliyetçi gruplara da güç kazandırmaktadır. Dolayısıyla kolektif kültür, siyasal mobilizasyon için de kullanılabilir.

Bu beş farklı katkı, toplumda ortaya çıkan bir olguyu analiz etmek için rasyonel seçim veya yapısal yaklaşım benimsenmesi durumunda gözden kaçırılacak noktalara kültürel yaklaşım benimsenmesinin katkılarını ortaya çıkarmaktadır.

Kültürel yaklaşımın katkılarının yanı sıra, Ross, kültürel yaklaşımın hangi alanlarda uygulamaya konabileceğini de 5 farklı alanda ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki “kültür, kişilik ve siyaset” alanıdır. Bu alan, kültür ile kişilik ve

²⁰ Ross, ss. 49-52.

siyasal davranış arasındaki bağları araştırmaktadır. Örneğin Japon militarizmi, Amerikan bireyselciliği, Rus totalitarizmi ve Türk milliyetçiliği arasındaki karakter farklılıklarında kültürün etkisine yönelik araştırmalar bu alanda yer almaktadır. İkinci alan, “sivil kültür geleneği”dir. Bu alanda farklı toplumlarda yaşayan kitlelerin siyasal katılımının sıklığını, yani sivil toplum pratiklerine ne kadar uyumlu olduklarını araştıran çalışmalar yer almaktadır.²¹ Üçüncü alan, “kültür ve siyasal süreç”tir. Bu alanda, çok genel olarak bir ülkede kurulu olan siyasal düzende süreçlerin nasıl işlediği üzerinde kültürün etkilerinin araştırılması söz konusudur. Türkiye’de de kurulu olan siyasal düzende süreçlerin nasıl işlediği üzerinde kültürün etkilerinin araştırılması mümkündür. Ülkede kuruluştan itibaren bulunan gayrimüslim karşıtlığı, kolektif kültüre sinmiş bir olgu olarak değerlendirildiğinde, Türk siyasi tarihinin ileriki aşamalarında da bu kültürün etkileri görülebilmektedir. Örneğin bölünme korkusuyla kuruluş yıllarında gayrimüslimlere yönelik dışlayıcı hava, 21. yüzyılda Patrikhanenin açılmaması yahut eğitim kurumlarında tam özerklik sağlanmaması gibi günümüz problemlerine de etki etmektedir. Dolayısıyla bir kere bu yönde edinilmiş kültür, Türkiye’nin süregiden siyasi süreçlerinde de, örneğin AB üyelik sürecini de etkilemeyi sürdürmektedir.

Dördüncü alan, “siyasi ritüel ve kimlik”tir. Bu alan, topluma hakim olan kültürün etkisinde oluşan semboller ve siyasi ritüellere ve bu ritüellerin siyasal alanda kitleler üzerindeki kullanımının araştırılmasına ayrılmıştır. Türkiye’de de siyasi kültür içinde bunun çok çeşitli izlerini görmek mümkündür. Milliyetçi retorik’in kolektif kültür üzerinde yarattığı etki sonucunda oluşan birçok sembol konusunda; ilköğretim okullarından itibaren çocuklara hergün “Andımız” okutulması, okullarda çok çeşitli yerlerde sürekli bulunan “ne mutlu Türküm diyene” yazısı, Atatürk’ün, bayrağın ve marşın sembolik önemleri örnek verilebilir. Beşinci ve son alan ise, “kültür ve siyasi çatışma”dır. Bu alanda kültürün siyasi gerilimler ve hatta şiddet faaliyetleri üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.²²

Kültürel yaklaşımlar Türkiye örneğinde birçok konuyu aydınlatmakla birlikte, bu yaklaşımın kendi özünde bulunan bazı kısıtlılıklar nedeniyle çeşitli eleştiriler

²¹ Türkiye’de bu tip çalışmalar geniş bir uygulama alanı bulamamıştır.

²² Ross, ss. 54-60.

alması da kuramcılar arasında söz konusu olmuştur. Öncelikle, diğer yaklaşımların aksine kültürel analizde kullanılan birincil unsur kültürdür. Kültür ise ölçülmesi, tartışılması çok zor olan soyut bir olgudur. Dolayısıyla, bilimde çeşitli yargılara varabilmek için somut olgulardan çıkacak somut verilere ihtiyaç duyuluyor olması, kültürel yaklaşımların bilimsel değerini de sorgulanır hale getirmiştir.²³ Kültürel yaklaşımlara yönelik bir başka eleştiri, belli bir kültürün içinde olduğu belirlenen kişilerin kendi aralarındaki farklılıkların ne kadarının kültüre bağlı olup olmadığını belirlemektir. Grup içi farklılaşma, kültürel yaklaşımların sınırlarını çizmeyi zorlaştırmaktadır.²⁴ Kültürel yaklaşımları eleştiren bir diğer görüş de kültürün zamanla değişen bir unsur olmasıdır. Buna göre kültür yavaş da olsa değiştiği için siyasi manevralarda kültür etkisi olup olmadığını belirlemek zorlaşmaktadır. Belli bir kültürün etkisi olarak yorumlanan bir olgu söz konusu olduğunda o olguda o kültürün etkisinin bir zamanlar geçerli olsa bile o an geçerli olmayabilecek olması söz konusudur.²⁵

Tüm bunlara rağmen, Türkiye’de gayrimüslim azınlıklara yönelik politikalarda bir ilerleme sağlanamaması analizini en iyi yapan yaklaşım kültürel yaklaşımdır. Karşılaştırmalı siyaset alanında bu yaklaşıma rakip durumdaki diğer iki yaklaşım olan rasyonel seçim ve yapısal yaklaşımlarda Türkiye örneğini açıklama çabaları kültürel bir analizin verdiği derinliğe ulaşamamaktadırlar. Türkiye’de gayrimüslimlere uygulanan politikalarda herhangi bir rasyonel seçimden ziyade, faydası yada zararı dokunabileceğinden bağımsız olarak genel bir dışlama politikası uygulanmaktadır, AB sürecinde iken halihazırdaki dışlayıcı politikaların Türkiye’nin diplomasi alanındaki prestijine zarar vermesine rağmen sürdürülüyor olması bunun bir göstergesidir. Yapısal yaklaşımda da kurumlara daha önemli bir pay atfedilmektedir, fakat gayrimüslimlere yönelik politikalarda kültüre işleyen değer yargılarıyla hareket etmenin daha ağır bastığı görülmektedir.

Türkiye’deki Rum azınlık politikalarının ne şekilde geliştiğini anlamak açısından için öncelikle bu konuda ki tarihsel geçmişin analizi incelemek

²³ Ross, ss. 61-63.

²⁴ Ross, ss. 63-64.

²⁵ Ross, ss. 64-65.

gerekmektedir. Bir sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinden Türkiye'nin AB tam üyelik başvurusu yaptığı döneme kadar Türkiye'nin azınlıkları ile nasıl bir tarihsel geçmişte tecrübe ettiğine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASİ GEÇMİŞİNDE RUM AZINLIK TARİHİ

2.1 GİRİŞ

Tarihin her döneminde, ülkelerin nüfusları içinde mevcut ideolojiyi tehlikeye düşürebileceğine inanılan belli bir grup vardır. Bu, totaliter devletlerde demokrat güçler, demokrasilerde totaliter rejim yanlıları, teokrasilerde devlet dininden olmayanlar, sosyalist devletlerde kapitalistler olarak görülebilirler. Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tuttuğu 19. ve 20. yüzyıllarda içerideki büyük tehdit milliyetçiler olarak görülmüştür. Aslında imparatorluğun dağılmasında baş faktör, farklı etnisitelere mensup toplulukların nüfus olarak yoğun oldukları yerlerde ayaklanmaları ve siyasi dengeleri gözeterek bağımsızlıklarını kazanmaları olmuştur. Devletlerin, kendi nüfusları içindeki bu “istenmeyen”, “ötekileştirilmiş” akımlara yakın olan, ya da istenmeyen sıfatları üzerinde taşıyanları, ya etkisiz hale getirmeye, ya ortadan kaldırmaya veya ülkenin dışına yollamaya çalışması beklenen bir reflekstir. Uluslararası dengeler, bunların hiçbirini yapmaya müsaade etmediği zaman ise devlet, bu kişileri kendi rızalarıyla ülkeden ayrılmaya zorlar.

“Ötekileri”²⁶ ortadan kaldırmanın önemli araçlarından biri göçtür ve göçün ulus inşa sürecinde önemli bir yeri vardır.²⁷ Aynı şekilde Türk ulus devlet inşa sürecinde de göç yöntemi uygulanmıştır. Türkiye örneğinde, “Müslüman Türk” kimliği, nüfusun genelinin birleştirici sıfatlarından biri olduğu için, çoğunlukla Türk kimliği Müslüman olmaya endekslenmiştir.²⁸ Bu çerçevede başlatılan ulus-inşa süreci, bir çeşit homojenleştirme sürecini yanında getirmiş, bu da uygulamada nüfusun İslamlaştırılması olarak gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Gayrimüslim

²⁶ Bu bölümde “ötekiler” kavramı, toplumdaki dışlanan, “ötekileştirilen”, içinde yaşadığı ülkede adapte olma konusunda sıkıntılar yaşayan, sağlıklı bir şekilde toplumun geriye kalanıyla sosyalleşebilmesi için gerekli ortamdan yoksun olan kişiler anlamında kullanılmıştır.

²⁷ J. Jennifer Preece, “Ethnic Cleansing As An Instrument Of Nation-State Creation: Changing State Practices And Evolving Legal Norms”, **Human Rights Quarterly**, Cilt: 20, 1998, s. 818. Ayrıca, aynı makale içinde, Türkiye özelinde ulus inşa modelinde Gayrimüslimlere yapılan devlet muamelesi için bkz: ss. 818-819, 825.

²⁸ Ahmet İçduygu, Şule Toktaş ve B. Ali Soner, “The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey”, **Ethnic and Racial Studies**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2007, s. 359.

azınlıklar, resmi vatandaşlık statülerine rağmen Türk milletinin doğal üyeleri olarak kabul edilmemiş ve Türk-Müslüman milleti içinde “ötekiler” kavramı altında değerlendirilmiştir. Bu nedenle, her ne kadar ulus-inşa sürecinin amaçlarından biri, Gayrimüslim azınlığı Türkleştirmek olmuş olsa da, bu tip bir proje, Gayrimüslim azınlıkların toplum içinde kalıcı “ötekiliği” ile sınırlı tutulmuştur. Etnokültürel açıdan birleşmiş bir Türk milletinin yaratılmasında, Gayrimüslim azınlıkların göç ettirilmesi politikası merkezi bir rol üstlenmiştir.²⁹

“Türk” kavramı, bazen Orta Asya kökenli olan bir etnik grup için kullanılıyor olsa da; bazen nüfus cüzdanı, pasaport gibi belgelerle temsil edilen yasal bir statü olan vatandaşlığı belirtmek için, bazen de “Türk kültürü” örneğinde olduğu gibi ortak bir kültürü paylaşan bireyleri sınıflandırmak için kullanılmaktadır. “Türk”ün dini kimliği açısından bakıldığında ise, İslamiyet’in Türkleri, Türk milletini ve Türk kültürünü tanımlamak için sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bir diğer deyişle, İslamiyet, ortalama bir Türk’ü tanımlamak için kullanılan referans noktalarından en önemlilerinden birini oluşturmuştur. Sonuç olarak, Gayrimüslimlerin varlığı, “Türklük”ün normatif tanımını yaparken problem oluşturmuştur.

Bugün Türkiye, nüfusunun %99’undan fazlası Müslüman olan, demografik açıdan bir Müslüman ülke olarak tanımlanıyor olsa da, tarihsel olarak bakıldığında Anadolu’da Müslüman kimliğinin baskın olmadığı, daha ziyade bir çok-etnisiteli, çok-dilli gruplardan oluşan bir mozaiğin ülkeye hakim olduğu görülmektedir. Müslümanların Gayrimüslim nüfusa göre ezici oranda fazla olmasının son dönemlere ait olan bir güncel fenomen olduğu görülebilir.³⁰ Örneğin son bin yılın ilk yüzyıllarından itibaren, Türkiye’nin kalbi olan Anadolu’nun tamamen Gayrimüslimlerden oluşan nüfusunun kademeli olarak Müslümanlaştığı dikkati çekmektedir. 1071’de Selçuk Türklerinin Bizanslıları yendiği Malazgirt Savaşı’ndan başlayarak, Osmanlı imparatorluğunun çöktüğü Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan süre boyunca, Anadolu’nun birçok farklı etnik ve dini kökene ait insanlar tarafından yurt edinildiği görülür. 1914 – 1923 yılları arasında ise, Osmanlı imparatorluğunun

²⁹ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 359.

³⁰ Bkz. Tablo-1, s. 29.

kalıntılarından doğan, laik bir ulus devletinin yükselişine ile birlikte, bu çok uluslu ve çok inançlı demografik yapının yavaş yavaş ortadan kaybolduğu görülmektedir.

Bugün, Türkiye'nin nüfusu, dışardan gelen ve dışarıya giden göç hareketlerinin bir sonucu olarak kuvvetli bir homojenlik sergilemektedir. Bu demografik değişimin ana kaynağı Gayrimüslim grupların Türkiye'den göç etmesi olmasına rağmen, bunun yanı sıra Türkiye'ye doğru akan büyük bir Müslüman göçünden de bahsetmek gerekir. Bir diğer deyişle, Gayrimüslimler Türkiye'den ayrılmayı seçerken, Balkanlar ve Kafkaslardan büyük bir Müslüman grup da Türkiye'ye göçmeyi tercih etmiştir.³¹ Bu göç hareketlerinin ışığında, Türkiye'nin Gayrimüslimler açısından "göç veren", Müslümanlar açısından da "göç alan" bir ülke olduğu söylenebilir.

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından başlanarak, dönemden döneme Rumları da içerecek şekilde Gayrimüslim yurttaşların yaşantılarında tecrübe ettikleri tarihsel olaylar irdelenecek ve dönem analizleriyle sürdürülen bölüm, Avrupa Birliği üyelik sürecine kadarki dönemi kapsayacaktır.

İleriki bölümlerde de görüleceği üzere, devletlerarası politik gelişmelerin tetiklediği milliyetçilik akımıyla birlikte, gerek Müslümanlar gerekse de Gayrimüslimler, azınlıkta kaldıkları toplumlarda yaşadığı acıların sonucu olarak, yaşadığı ülkeleri terk edip, çoğunluğu oluşturdukları diyarlara göç etmiştir. Balkanlar ve Kafkaslardan Müslümanların Anadolu'ya göç etmesine paralel olarak Anadolu'dan da dışa doğru bir Gayrimüslim göçü gözlenmektedir. Bu bölümde bu göçlerin nicelik olarak istatistikleri de ortaya konarak, dönemden döneme değişiklik arz eden nüfus değişme oranlarının sebepleri üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

³¹ Kemal Kirişçi, "Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices", **Middle Eastern Studies**, Cilt. 36, Sayı. 3, 2000, ss. 7-8. Bu makale aynı zamanda Türkiye'nin dışarıdan aldığı göç politikaları için detaylı açıklamalar ve ülke ülke göçmen istatistikleri de içermektedir.

2.2 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA GAYRİMÜSLİM AZINLIKLAR

2.2.1 İmparatorluğun Azınlık Rejimi ve Millet Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici konumunda olanlar, büyük bir imparatorluğu 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar "Millet sistemi" sayesinde istikrarlı bir şekilde yönetebilmişlerdir. Bu sistem İstanbul'un fethinin ardından devletin nüfusunun gittikçe çok farklı etnik kökenli, çok dinli bir topluma dönüşmeye başlamasıyla birlikte 1454'te oluşturulmuştur. Millet sistemi farklı hukuki düzenlemelere izin vermek suretiyle imparatorluğun işlerinde huzuru sağlamıştır.³²

Bu sistem sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen Gayrimüslim halkları; Rum-Ortodoks, Ermeni-Gregoryen ve Yahudi toplulukları, bir yandan dini alanda diğer yandan yönetim alanında özerkliğe sahip olmuşlardır. Osmanlı imparatorluk sistemi içinde, her ne kadar mutlak bir Müslüman "egemenliği" görülüp (Millet-i Hakime), Gayrimüslimlerin (Millet-i Mahkume) Müslümanların yönetimine ve izinlerine tabi olduğu görülüyor olsa ve Gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit şartlara sahip olmadığı açıksa da, İslami gelenek doğrultusunda bu topluluklar devlet tarafından resmi olarak tanınmakta ve korunmaktaydılar. Sonuç olarak da, "Ehli Kitap"ın, yani İbrahimi dinlere bağlı olanların evrensel kardeşliğine dayalı olan ve etnisitelerin sınırlarından yada coğrafi niteliklerden bağımsız olarak işleyen millet sistemi Gayrimüslim toplulukların merkezi Osmanlı devlet sistemine başarıyla entegre edilmelerini sağlamıştır.³³ Fakat 19. yüzyılla birlikte güçlenen milliyetçilik, Osmanlı imparatorluğunu gittikçe artan bir şekilde etkilemeye başlamış, bunun sonucu olarak çeşitlik etnik grupların başlıca 2 büyük din çatısı altında toplandığı sistem olan millet sisteminin coğrafi niteliklerden bağımsız işleyen yapısı yavaşça bozulmaya başlamıştır. Gayrimüslim milletler içindeki dini topluluklar, coğrafi ve etno-dilsel sınırlara dayalı olan bir milli değişime uğramaya başlamıştır. İmparatorluğun çok uluslu doğasını yitirmeye başladığı, milliyetçi uyanışların arttığı

³² Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama;** İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, (Türkiye'de Azınlıklar), s. 48.

³³ Oran, **Türkiye'de Azınlıklar**, s. 105.

ve Batılı güçlerin de siyasi ve askeri desteği sayesinde Gayrimüslim toplulukların yavaş yavaş imparatorluktan ayrıldığı dönem de yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Ayrılkılık ilk olarak 19. yüzyılın başlarında Sırlar arasında isyana dönüşmüş, yüzyıl dolmadan da Yunanistan'ın bağımsızlığı gerçekleşmiş, bunun ardından da diğer Balkan uluslarının da ayaklanma çabaları ortaya çıkmıştır. Bunların başlangıcından bitişine kadar ortak olan özellikleri genellikle en az bir büyük devletin desteğine güvenmeleridir. İlk Sırp ayaklanmalarından itibaren başlayan başta Rusya desteği, zamanla Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması örneğinde görüldüğü gibi, Rusya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın bazen hep birlikte hareket etmesine kadar varabilmiştir. Büyük devletlerin bu desteği sadece belli uluslara destek vermekle kalmamış, barış zamanlarında da dini farklılıklara göre de imparatorluğun iç işlerine karışmaya başlamışlardır. Rusların Ortodoks cemaati, Fransızların Katolik cemaati koruma altına almaya çalışması buna örnek verilebilir.

19. yüzyılın başında, özellikle doğudaki Ermeniler ve batıda bağımsız Yunanistan'ın varlığı, imparatorluktaki milliyetçiliğin iki ana kaynağını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, İttihat ve Terakki Partisi ile yer yer ittifak kuran Ermeni milliyetçilerinin varlığı düşünüldüğünde, bu grupların imparatorluğa sadakat ve bağımsızlık isteği arasında kaldığı görülmektedir. Bununla beraber, Gayrimüslimler arasında milliyetçi hareketlilik artmaktayken, imparatorluğu kurtarmak için 3 büyük siyasi mühendislik projesi ortaya atılmıştır: Bir Osmanlı milletini yaratmayı amaçlayan “Osmanlılık”, İslami temeller üzerine kurulacak olan “İslamcılık” ve ırk veya etnisite temelli olarak belirlenen bir Türk milleti yaratmayı amaçlayan “Türkçülük”. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüyle birlikte, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından uygulamaya konulan proje ise gerçekte, Yusuf Akçura'nın da önerdiği üzere bu üçünden “Türkçülük,” bir diğer deyişle Türk milliyetçiliğidir.³⁴ Osmanlı geçmişinden taşınan tek politika ise “Türkçülük” değildir. Her ne kadar modern Cumhuriyet ile birlikte geçmişin izlerinin silindiği iddia ediliyor olsa da, modern Türkiye'de, sosyal, siyasi ve ekonomik

³⁴ Bu üç siyasetin net bir şekilde ortaya konması, çeşitli eserlerce çokça kullanılmakla birlikte, ilk defa Yusuf Akçura'nın 1904'te yazdığı “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı 33 sayfalık makalede işlenmiştir, tüm eser bu konuya dayanmaktadır. Yusuf Akçura'nın önerdiği model, bilindiği üzere Türkçülük'tür. 20. yüzyılın başlarına damgasını vuran bu tartışma hakkında detaylı bir inceleme için bkz: Zürcher, ss. 157-174.

açından bakıldığında geçmişle olan kuvvetli bir devamlılık olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Türkiye'deki yeni azınlıklar rejiminin ne olacağı Lozan Antlaşması ile belirlenmiştir ki bu Antlaşma ile ortaya konan rejimin devam ettirdiği şey, aslında imparatorluğun millet sisteminin bir nevi modernize olmuş halidir.³⁵

Uygulanan politikalar ve bunların imparatorluğun demografik yapısında ne gibi değişiklikler yarattığının görülmesi için farklı dönemlerde devletlerin nüfus içeriği üzerine bir inceleme yapılması gerekmektedir. Bir sonraki bölümde istatistikî verilerle ilgili dönemlerde gerçekleşen olaylar arasında ilişkiler irdelenmiştir.

2.2.2 Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Nüfus Hareketleri

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, imparatorluğun Gayrimüslim nüfusundaki düşüş, imparatorluk dışına yapılan ve nüfusun Müslüman kimliğini daha da perçinleyen kitlesel göçlere de bağlı olarak çok belirgin bir şekilde gerçekleşmiştir. Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen Müslüman nüfus bir yandan toplam nüfustaki Müslüman oranını artırırken, diğer yandan kaybedilen toprakların genelde Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerden olması ülke sınırları dahilindeki nüfus oranlarını yine Müslümanlar lehine değiştirmiştir. Bu gidişat 20. yüzyılın başından itibaren de tescillenerek daha da etkili bir görüntü sergilemeye başlamıştır. 1906-1907 sayımları dini açıdan imparatorluğun artık yavaş yavaş homojen bir nüfusa sahip olduğunun ilanı niteliği taşımaktadır. Bu nüfus sayımına göre 14.321.000 olan toplam nüfusun içinde 1.542.000 Rum, 1.020.000 Ermeni, 146.000 Yahudi'ye karşılık 11.405.000 Müslüman yaşamaktaydı. Bu sayılara göre, imparatorluk nüfusunda, 20. yüzyılın başına gelindiğinde Müslüman nüfus artık %80'i oluştururken, Rumlar %11'i, Ermeniler %7'yi, Yahudiler %1'i oluşturmaktaydı.³⁶

³⁵ Oran, Türkiye'de Azınlıklar, s. 198.

³⁶ Kemal Karpat, **Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics (1830 – 1914)**, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, ss. 168-169.
Bu veriler Tablo-1'de de kullanılmıştır.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gayrimüslim nüfus oranları (Veriler 1 / 1000 olacak şekilde sadeleştirilmiştir)

	1906-1907	1914	1919	1927	1945	1955	1965	1990	2005
Müslüman	11.405	12.941	9.291	13.290	18.511	~23.800	31.139	56.860	71.997
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum	1.542	1.549	1.015	110	104	87	76	8	3
Ermeni	1.020	1.204	543	77	60	60	64	67	50
Yahudi	146	128	93	82	77	46	38	29	27
Diğer Gayrimüslim	208	176	-	71	38	-	74	50	45
Toplam Nüfus	14.321	15.997	~11.000	13.630	18.790	~24.000	31.391	57.005	72.120
Gayrimüslim Nüfusun Genele Oranı	%20.4	%19.1	%15.5	%2.5	%1.5	%0.8	%0.8	%0.3	%0.2

Kaynak: Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics (1830 – 1914), ss. 168-169; The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey, ss. 363-364. (Tablo ve makalelerden ayrı ayrı derlenmiştir)

1911-1912 Balkan Savaşları da imparatorluğun Gayrimüslim yoğunluğunu daha da azaltan bir unsur olarak tarihteki yerini almıştır. O dönemde Gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğu toprakların önemli bir kesimi yeni kurulan devletlerin, yani Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. Balkan Savaşlarının sonucunda, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde kalan Gayrimüslimlerin bir kısmı da artık çoğunluğu oluşturdukları akraba-devletlere yönelen yeni bir göç dalgası ile ayrılmaya başlamıştır. Bu atmosferde, Bulgaristan ile imzalanan 1913, Mübadele Anlaşması sonrasında Osmanlı Trakya'sında kalan 47.000 Bulgar, evlerini terk edip yerlerini Bulgaristan'dan gelen 49.000 Türk'e bırakmışlardır.³⁷ Eric Jan Zürcher, bunun tarihte bir emsal oluşturduğunu ve sonrasında yaşanacak olanların bir provası niteliğini taşıdığını aktarmaktadır.³⁸ Aynı süre zarfında, Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken, Anadolu'da

³⁷ Harry Psomiades, **The Eastern Question: The Last Phase**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1968, s. 60.

³⁸ Erik Jan Zürcher, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

yaşayan 100.000'den fazla Rum, Yunanistan'a göç etmiştir.³⁹ Ayhan Aktar, bu sayının çeşitli olaylar ile birlikte daha da fazla olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

İmparatorluğun batısında bu önemli nüfus değişiklikleri olurken, doğu bölgesinde Gayrimüslim nüfusun oranlarını çok radikal bir şekilde etkileyen bir başka olay da 1915-1916'daki Ermeni Tehciri olmuştur. Bazı Ermenilerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun doğusunda devlet aleyhine faaliyetlere katıldıkları gözlenmiş, bu da önemli güvenlik endişelerine neden olduğundan binlerce Ermeninin, yaşadıkları bölgeyi terk edip, zorlu bir yolculuğun ardından imparatorluğun güney eyaletlerine taşınmasına yol açmıştır. Buna ek olarak Ermeni milisler ile Anadolu'daki Türkler arasında çıkan çatışmalar sonucu Anadolu'daki Ermeni toplumu ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır.⁴¹ Ermenilerin göçü Anadolu'daki nüfus dengelerini önemli ölçüde ve kalıcı olarak değiştirmiştir. 1919 yılında resmi kaynaklara göre ülkede 543.000 Ermeni, 1.015.000 Rum ve 93.000 Yahudi kalmıştır. Aynı yıl, Müslüman nüfus ise 9.291.000 olarak belirtilmiştir.⁴² Bu istatistiklere göre, Türk Kurtuluş Savaşı arifesinde (1919–1922), Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, Balkanlar ve Kafkaslardan gelen etnik Türk ve Müslüman göçlerine rağmen hala toplamda nüfusun %15'ini oluşturacak kadar kayda değer bir oranda bulunmaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal boşluk döneminin bitişi Kurtuluş Savaşı'na denk gelmektedir. Nüfusun %15'ini tüm kayıplara rağmen hala Gayrimüslimlerin oluşturduğu bu dönem, Yunan ordusunun geri çekilmesiyle sonuçlanacak olan Kurtuluş Savaşı sonunda Rumların ülkeyi terk etmesiyle Gayrimüslim nüfus oranının daha da düşeceği bir döneme yerini bırakacaktır. Bir

³⁹ Justin McCarthy, **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821 – 1922)**, The Darwin Press, Princeton, 1995, s. 287.

⁴⁰ Ayhan Aktar'a göre, giden Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı arasında ülkeden ayrılan Rumların sayısı 150.000 – 200.000 arasındadır. Buna ek olarak Çeşme özelindeki bir örneğe de ayrıca değinir ve Çeşme'de bulunan hemen hemen tamamı (45.000'in 40.000'i) Rumlardan oluşan 40.000'lik nüfus 2 hafta içinde kayıklarla Sakız'a göç etmiş ve bir daha gelmemiştir. Bunun için bkz: Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 29-31.

⁴¹ Bu konu, tarihin üzerinde çokça spekülasyon yapılan ve sıkı tartışılan konularından biri olduğu gibi, konuyla ilgisi ancak dolaylı olduğundan burada konu edilmeyecektir. İlgili olarak; özellikle de azınlık hakları açısından sonuçlarını inceleyen çalışmalar üzerine detay için bkz: Zürcher, ss. 23, 123-156.

⁴² Bkz. Tablo-1, s. 29.

sonraki bölüm, bu dönemdeki gelişmeleri ve radikal demografik değişimi açıklamaya ayrılmıştır.

2.2.3 Kurtuluş Savaşı Sürecinde Gayrimüslim Azınlıklar

Dünya Savaşı ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli içinde bulunduğu savaş ortamı, tüm toplumu etnik gruplar düzeyinde kamplaşmalara götürmüş ve bunun bir sonucu olarak da kitleler arası düşmanlık, İmparatorluk topraklarında yayılmakta olan milliyetçilikle birlikte devleti toplumsal krizlerin içine sürüklemiştir. Özellikle de Gayrimüslimlerin ayrılıkçı aktiviteleri ve Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan işgal güçleriyle işbirlikleri, gerek ulusal elitler arasında gerekse de tüm toplum açısından büyük bir hayal kırıklığı ve düşmanlığı beraberinde getirdiği söylenebilir.⁴³ Bu nedenle, Türk Kurtuluş Savaşı, işgalci güçlere karşı olduğu gibi aynı zamanda Gayrimüslimlerin yeni kurulacak ülkedeki güvence içinde bulunacak olan mevcudiyetlerine de yöneltilmiştir.⁴⁴ Bu sebeple de, muhtemel intikam saldırılarından duyulan korku nedeniyle Gayrimüslimlerin önemli bir kısmı Batılı ve Yunan kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte ülkeyi terk etmiştir.⁴⁵ Özellikle de, Kurtuluş Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Anadolu'nun her yerinden İstanbul'a yönelmiş olan kitlesel bir Rum göçü yaşanmıştır. İstanbul'daki Rum nüfusun sayısı 1922'de 500.000'e kadar varmışsa da, bu sayılar, şehrin Türk otoritelerine geri verilmesiyle birlikte 250.000'e kadar düşmüştür.⁴⁶

Kurtuluş Savaşı sırası ve sonrasına denk düşen zaman, çokuluslu bir imparatorluktan en azından dini açıdan da olsa görece homojen olan bir ulusal yapıya yönelmiş olan dönüşüm için önemli bir dönemi teşkil etmiştir. Savaş, ulus-inşa sürecini kolaylaştıracak bir demografik yapıyı ardında bırakmıştır. Buna rağmen

⁴³ Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations: 1918 – 1974**, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1992, ss. 52-76.

⁴⁴ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, ss. 125-128.

⁴⁵ Ayhan Aktar, eserinde 1922 – 1924 arasında ülkeden ayrılan Rum sayısını 1.200.000 olarak verir, bkz: Aktar, s. 17. Mübadele Antlaşması'ndan da önce, hatta Mudanya Ateşkesi'nden evvel, Türk Ordusu'nun batı Anadolu'ya yaptığı hızlı taarruzun Rum vatandaşlar arasında oluşturduğu panik sonucunda Yunanistan'a kaçanların sayısını da 750.000 olarak verir (Aktar, s. 35). Dolayısıyla Mübadele, büyük oranda zaten kaçmış vatandaşların geri dönememesi üzerine kuruludur.

⁴⁶ Alexis Alexandris, s. 80, 104.

ulus-inşa sürecine geçiş problemsiz bir süreç değildir. Anadolu'daki yeni rejimin liderleri Kurtuluş Savaşı'nda Gayrimüslimlerin oynadığı zararlı ve yıkıcı rolü unutmadıkları için yeni rejimde de bu topluluklara yoğun bir şüphe ile bakmaya devam etmişlerdir. Aynı bakış, hem Gayrimüslimlerin hukuki durumunun hem de yeni devletin ulusal kaygılarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁷

2.3 TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

2.3.1 Cumhuriyetin İlk Yılları ve Azınlık Rejiminin Kuruluşu (1923 - 1945)

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920'de kurulmuş, Cumhuriyet 1923'te ilan edilmiştir. 1923'de Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla, üç azınlık grubu, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler resmi azınlık statüsüne sahip olup, bu statü sayesinde belli eğitim, sosyal ve dini haklara sahip olmuşlardır.⁴⁸ Buna rağmen, yeni devletin ilan edilmesinin ardından, geçmişte tecrübe edilen Rumların ve Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri, tüm Gayrimüslimlere doğrultulan genel algıyı belirleyen ana kaynak haline gelmiştir. Bir bakıma, kamuoyu Gayrimüslimlerin Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci güçlerin Anadolu'da düzenledikleri işgal ve saldırılara işbirlikli yaklaşmış olmalarını unutmayı reddetmiştir ve bu ihanet kamuoyunun kolektif hafızasında derin bir iz bırakmıştır. Genel olarak, toplum, Gayrimüslimleri yabancı elementler olarak görmeyi sürdürerek, onların yeni rejime sadakatlerini ve güvenilirliklerini sorgulamayı hep sürdürmüştür. Bunun izlerini Cumhuriyet tarihinin ilerleyen dönemlerinde görmek mümkündür.

Bu algının ilk sonuçlarından biri, devletin Türk vatandaşlarının siyasi ve hukuki tanımlanması yaparken ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasası'na göre açık bir şekilde millet tanımı yapıp, herkesin dini ve ırksal farklılıklarından bağımsız olarak,

⁴⁷ İçduygu, Toktaş ve Soner, ss. 364-365.

⁴⁸ Esasında, azınlık statüsünü resmi olarak belirleyen Lozan Antlaşması, isim saymamış ve tüm Gayrimüslim grupları, "Gayrimüslimlik" sıfatı altında, yani din odaklı olarak azınlık ilan etmiştir. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamalarında bu sadece Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri kapsayacak şekilde anlaşılmıştır. Asuriler ve Keldaniler de Gayrimüslim olmasına rağmen uygulamada Lozan'da Gayrimüslimlere tanınan haklar bu ve diğer grupları kapsayacak şekilde işletilmemektedir. Türkiye'nin resmi azınlık tanımının detaylı bir açıklaması ve eleştirisi için bkz: Oran, Türkiye'de Azınlıklar, ss. 47-60. Aynı eserde Lozan hükümlerinin detaylı bir incelemesi için: ss. 61-80.

ayrımcılığa uğramadan, vatandaşlık taşıyan herkesin Türk sayılacağı yazılı olmasına rağmen, vatandaşlığın siyasi tanımı, Gayrimüslimleri tamamen kapsamaya yetmemiştir.⁴⁹ Siyasi bir açıdan bakıldığında, Türk milleti konsepti, Türk-Müslüman yurttaşların birliği üzerine inşa edilmiş, Gayrimüslimler bu konseptin “kenarında” kalmışlardır. Yeni devletin bu “dahil etme, dışlama” uygulamalarına paralel olarak, “biz” diye anılan her şey Müslüman nüfusu kapsamaya, Gayrimüslim vatandaşlar da “öteki” olarak kategorileştirilmeye başlanmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte, hukuki-siyasi temelde bakıldığında, vatandaşlık statüsünün tam ayrıcalıklarına sahip olan grup, Türkiye nüfusunun “milli” kısmı ile sınırlı tutulmuş, bu da vatandaşlık ve milli kimlik arasında yakın bir bağ kurmuştur. Bu da ülkedeki Gayrimüslim vatandaşların Türk milletinin etno-kültürel tanımının dışında kalmasına neden olmuştur. Gayrimüslimler, çok ender olarak Türk milletinin iç unsurları arasında görülmüşler, genellikle de bu sosyal bütünlüğü bozabilecek olan potansiyel tehditler olarak değerlendirilmişlerdir.⁵¹

Millet kimliğinin Türk-Müslüman kimliği üzerine kurulduğu genç Türkiye Cumhuriyeti’nde, ulus-inşasının temel amacı ortak dil, kültür ve din etrafında toplanmış tek bir toplum oluşturmak olmuştur. Bu nedenle de yeni devletin Türkleştirme politikalarında ve uygulamalarında kimliği tespit edilen milletin tanımı dışında kalan, ana akıma uymayan kimlikler dışarıda tutulmaya çalışılmıştır. Gayrimüslimler, uygulanan bu olumsuz muamelenin ilk erken örneklerinden birini dil konusunda yaşamışlardır. Türkleştirme politikaları doğrultusunda 1920’lerin sonuna doğru Türkçe konuşmayan vatandaşların dil varlıklarını ortadan kaldırmak için “Vatandaş, Türkçe Konuş!” kampanyaları yürütülmüştür.⁵² Yeni anayasanın etno-kültürel tarafsızlığına ve Lozan Antlaşması hükümlerine karşıt olarak, Türklüğün bir şartı olarak Türkçe konuşma şartı aranmaya başlanmış, bu nedenle de Gayrimüslim vatandaşlar anadillerini terketmek ve Türkçe’ye geçmek durumunda

⁴⁹ 1924 Anayasası’nın tam metni için: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (15.06.2010). Bahsi geçen vatandaşlığın siyasi tanımı bu anayasada madde 88’dir.

⁵⁰ Ayhan Aktar, ss. 101-102.

⁵¹ Ayhan Aktar, eserinde bunun teorik temellerinin Ziya Gökalp’in görüşlerine dayandığını, Türk devletinin de buna uygun bir ideoloji izleyerek Gayrimüslimlere yönelik tavır belirlediğini belirtmektedir: ss. 103-108.

⁵² Aktar, ss. 131-132.

kalmış ve bu durum azınlık gruplarının Lozan'da kendilerine verilen haklardan feragat ettiklerine dair duyuruları yapmaya zorlanmalarına kadar sürmüştür.⁵³

2.3.1.1 Nüfus Mübadelesi

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasındaki nüfusunun 12.000.000 olduğu belirlenmişse de, bu nüfusun etnokültürel içeriğine dair güvenilir veri bulmak pek mümkün değildir. Yine de geriye dönük olarak bakıldığında, bu nüfusta 250.000 Rum, 100.000 Ermeni, 100.000 Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmıştır, fakat bu sayımdan önce, 1923 tarihindeki Nüfus Mübadelesi Anlaşması'nın uygulanması sonucunda hâlihazırda Rum azınlıkların nüfusu önemli bir şekilde düşmüş bulunmaktadır.⁵⁴

Duruma bakıldığında, Nüfus Mübadele Anlaşması yapıldığında 1.500.000 Anadolu Rum'unun yaklaşık 900.000'i, Yunan ordusunun çekilmesiyle birlikte çoktan ülkeyi terk etmiştir. Bu bağlamda bu anlaşma *de facto* göçe meşruiyet ve yasallık getirmiştir.⁵⁵ Buna ek olarak ilgili anlaşma, hâlihazırda göç etmemiş vatandaşların da göç ettirilmesini beraberinde getirmiştir. Bunun tek istisnası İstanbul'daki Rumlar olmuştur. Mübadele Anlaşması'nın uygulanması sırasında 192.356 Rum daha Türkiye'yi terk etmiş, yerlerine Yunanistan'dan 354.647 Rumeli Müslüman'ı gelmiştir.⁵⁶ Bunların yanında, İstanbul'daki Rumlar anlaşma hükümleri icabınca mübadeleye tabi tutulmayacak olmalarına rağmen, Batı Trakya'daki Türk azınlık ile Türkiye'deki Rum azınlık arasında karşılıklılık ilkesi olduğu öne sürülerek İstanbul'da yaşayan 150.000 Rum daha göçe zorlanmıştır. Bu sayıya 1918'den sonra şehre gelen 38.000 Rum ile hâlihazırda şehrin eteklerinde yaşayan 20.000 Rum da dahildir.⁵⁷

⁵³ Aktar, ss. 112-113.

⁵⁴ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 368.

⁵⁵ Psomiades, ss. 120-126.

⁵⁶ Aktar, s. 37.

⁵⁷ Alexandris, s. 104.

2.3.1.2 İskân Kanunu, Trakya Olayları ve Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı

Türklüğü Türk-İslam kültürüne bağlayarak sivil milliyetçilikten sapılan bir diğer devlet uygulaması da 2510 sayılı İskân Kanunu'dur. Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'na sürüklendiği yıllarda 1934 yasası göç ve iskân alanında temel prensipleri belirleyen politikaların temelini oluşturmuştur. Siyasal ve güvenlik kaygılarını dikkate alan yasa, ülkenin stratejik bölgelerini Gayrimüslim azınlıkların yerleşimine kapatmıştır. Bu nedenle, İskân Kanunu'nun Türkçe konuşmayan vatandaşları Türkleştirmeye yarayacak bir araç olduğu beklenmiş olsa da, netice Gayrimüslimlerin yaşamlarını derinden etkileyen bir yasal araca dönüşmüştür.⁵⁸ 14 Haziran 1934'te yürürlüğe giren yasanın hemen ardından 3 Temmuz'da 1934 Trakya Olayları patlak vermiştir. Gayrimüslimleri bölgeden atmayı amaçlayan olaylar, ilk olarak Çanakkale'de Yahudilerin tehdit dolu mektuplar almasıyla başlamış, ardından ortaya çıkan anti-semitik dalga bir ekonomik boykota dönüşmüştür. Trakya'nın çeşitli yerlerinde Yahudilere yönelik sözlü ve fiziksel saldırıların ardından, tüm Trakya'daki 15.000–20.000 civarında olan Yahudi nüfusun yarısı, aşağı yukarı 8.000 kişi İstanbul'a kaçmıştır.⁵⁹ Yine de bununla birlikte, olayları provoke eden şey İskân Kanunu'nun kendisi olmasına rağmen, bu yasayı çıkaran otoriteler, saldırganlara göz yummamış ve olaylara müdahale etmiştir ve düzenin tekrar sağlanmasının ardından olayı engelleyemeyen bölgedeki devlet görevlilerini görevlerinden almışlardır.⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı esnasında, Türk devletinin azınlıklara yönelik politikaları genel olarak ulusal güvenlik ve savunma ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu askeri önlemlerin bir parçası olarak da, 1941'de, yaşı 26 ila 45 arasındaki Gayrimüslim erkekler orduya yedek kuvvetler olarak dahil edilmiştir. Bu yeni kuvvetlerinin silahsızlandırılmasının ardından erkekler özel bir uygulamaya tabi tutulmuş, Yirmi Kura İhtiyatlar olayı sonucunda askere alınan Gayrimüslim vatandaşlar, milli parkların, yolların inşası ya da çöplerin toplanması gibi sivil

⁵⁸ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 366.

⁵⁹ Aktar, s. 74.

⁶⁰ Belirtmek gerekir ki Aktar, bu cezalandırma sürecine reğman yapılanları “zevahir kurtarmak” olarak değerlendirmekte, yapılan saldırıların organizasyonunun dönemin hükümeti içindeki bir grup tarafından yapıldığını iddia etmektedir, bkz: Aktar, ss. 76-80.

amaçlarla kullanılmışlardır.⁶¹ Bu vatandaşlar sadece Gayrimüslim olduğu için askere alınmış ve alınanlar böylece ikinci defa askerliğini yapmak durumunda bırakılmıştır. Devletin ve ordunun esas kaygısı, savaşın Türkiye'ye bu kadar yaklaştığı bir dönemde, toplum tarafından “güvenilmeyen” bu grubun kamplardan izole edilerek tutulması yoluyla ulusal güvenliğin korunması olmuştur. Bu Gayrimüslim askerler orduda yedek kuvvet olarak yaklaşık 1 yıl görev yapmış ve 1942'de görevlerinden alınmışlardır.⁶²

2.3.1.3 Varlık Vergisi

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Gayrimüslimlerin ekonomik güçleri üzerinde derin izler bırakan Varlık Vergisi adı altındaki 4305 sayılı kanun ortaya çıkmıştır. Esas olarak, yasa, savaş zamanı harcamaları finanse etmek için uygulanan bir defaya mahsus özel bir vergi özelliği taşımış ve prensipte her vatandaş için eşitlik ilkesine uyularak uygulanması düşünülmüştür. Oysa uygulamada vergi verenler 3 farklı kategoride değerlendirilmişlerdir. M kategorisi Müslümanlar M, Gayrimüslimler G, Dönmeler D harfi ile değerlendirilmiştir. G ve D kategorisindekiler Müslümanlara göre birkaç kat fazla vergi ödemek zorunda bırakılmıştır. Yapılan hesaplara göre, vergi borcu tahakkuk edilen mükelleflerin içinde Gayrimüslimlerin oranı toplam mükelleflerin oranının %87'sidir. Dönmeler %6'yı, Müslümanlar ise %7'yi oluştururlar. Aradaki farkın önemini vurgulamak gerekirse, 1945 nüfus sayımlarında çıkan sonuca göre o tarihte nüfusun %98,5'i Müslüman, %1,5'u Gayrimüslimdir.⁶³ Bu vergileri ödeyebilmek için birçok Gayrimüslim mülklerini satmak zorunda kalmıştır. Kendi hissesine düşen vergiyi ödeyemeyenler ülkenin ücra köşelerindeki çalışma kamplarına yollanmış ve devlete borçlu oldukları vergileri çalışarak ödemeleri beklenmiştir.⁶⁴

⁶¹ “Yirmi Kura İhtiyatlar” kavramı, Gayrimüslimlerden oluşturulan 20 sınıf askeri tanımlamak için o dönemde kullanılmış kavrama verilen isimdir.

⁶² İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 367.

⁶³ Varlık vergisinin nasıl düşünüldüğü, planlarının yapıldığı ve uygulamaya konulduğu hakkındaki detaylı açıklamalar için bkz: Aktar, ss. 135-215. Tahakkuk istatistikleri için: Aktar, s. 154.

⁶⁴ Bu kişiler Aşkale ve Sivrihisar'a çalışmaya yollanmıştır. İlk katile 27 Ocak 1943'te İstanbul'dan Aşkale'ye doğru yola çıkmış ve götürülenlerin hepsi Gayrimüslimlerden oluşmuştur. Aşkale'ye götürülen mükelleflerin 21 tanesi “borçlarını fiziksel efor karşılığında öderken” hayatını kaybetmiştir. Aktar, ss. 149-151.

Varlık Vergisi 15 Mart 1944'te 4530 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmış ve vergi kaldırılarak, vergi borcu olanlar affedilmiştir. Fakat ilga tarihine kadar, yasanın amacı büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Kriterlere uygun olarak Türk sermayesi, dinsel bağlara göre "millileştirilmiş"tir. Uygulamada, yasanın sonucu Gayrimüslimlere ait sermayenin Türk-Müslüman vatandaşlara devredilmesi olmuştur. Yapılan hesaplamalara göre, Gayrimüslimlere ait malların %98'i ya Müslüman vatandaşlar tarafından satın alınmış yahut devlet tarafından el konmuştur.⁶⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kültürel ve iktisadi politikalar, azınlıkların Türkiye'den uzaklaşmaya zorlanmasının nedenlerini de açıklamaktadır. Türkleştirme politikalarının en göze çarpan sonucu, Gayrimüslim azınlıkların ülkedeki konumunu Türk toplumunun "ötekisi" haline getirilmesinin yönteminde saklıdır. Lozan Antlaşması hükümlerindeki hukuki eşitlik ve antlaşmaya göre belirlenen haklara rağmen, ilgili politikalar Gayrimüslimlerin hem etnokültürel hem de ekonomik varlıklarını tehlikeye atmıştır. Bu nedenle de bu vatandaşlar için Türkiye'den göç etme seçeneği çekici bir seçenek haline gelmiştir.⁶⁶ Bu nedenle de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, Türkiye içindeki nüfus oranlarına bakıldığında Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin toplam oranları, nüfus sayımlarından da açıkça görüldüğü şekilde kademe kademe düşmüştür.

Sonuç itibarıyla, Türkiye ulusal bağımsızlığını kazanana kadarki döneminde çok uluslu bir toplumun yurdu olarak görülmekle beraber, Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımları bu geleneksel çeşitliliğin büyük ölçüde yok olduğunu göstermektedir. Dahası, 1927'ye gelindiğinde, Türkiye'nin etno-kültürel olarak, özellikle de dini açıdan bakıldığında daha da homojen bir yapıya büründüğü görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, 1. Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1919'da resmi kaynaklara göre Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin toplam nüfusu 1.651.000

⁶⁵ Ortaya çıkan istatistiklere göre, verginin ödenebilmesi için Gayrimüslimlerin satmak zorunda kaldığı taşınır ve taşınmaz malların %67.1'ini Müslüman vatandaşlar, %0.6'sını Müslümanlara ait şirketler, %15.3'ünü KİT'ler, milli bankalar ve milli sigorta şirketleri, %14.7'sini İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü, %1'ini Ermeni vatandaşlar, %0.7'sini Rum vatandaşlar, %0.6'sını Yahudi ve diğer Gayrimüslim vatandaşlar satın almıştır. Bu durumda malların toplamda %67.7'si Müslümanlara, %30'unu da devlet kuruluşları ele geçirmiştir. Evvelden tamamı Gayrimüslimlere ait olan malların ancak %2.3'ü Gayrimüslimlerin elinde kalmıştır. İstatistikler için bkz: Aktar, s. 204.

⁶⁶ Alexis Alexandris, ss. 326-331.

civarındaydı, fakat 1927'deki nüfus sayımı bu sayının keskin bir düşüşle 269.000'e indiğini gösterir. Bu verilerin içinde Rumların sayısı 110.000, Ermeniler 77.000, Yahudiler de 82.000'dir.⁶⁷ Bunun anlamı, oransal olarak bakıldığında, Kurtuluş Savaşı'ndan önce 11 milyon olan toplam nüfusun yaklaşık %15'ini Gayrimüslimler oluşturmaktayken, 1927'de 13,5 milyona çıkan toplam nüfus içinde, bu oranın %15'ten %2'ye gerilemesidir. Bu da 8 yıl içinde Gayrimüslimlerin sayısının 1.381.000 kadar azalması anlamı taşır. Doğal demografik değişiklikler bir yana bırakıldığında, bu verilerin bu şekilde çıkmasının en önemli nedeninin Türkiye'den 1920'lerde dışa verilen göç olduğu söylenebilir.

“Öteki”lerin sayısındaki bu büyük düşüşe rağmen, 1927'deki sayımlara göre ufak da olsa hala çok uluslu bir toplumun izlerini taşıyan veriler bulunmakta, bu da yöneticilerin gözündeki “Türk milletinin birliği” imgesini zedeleyen bir husus olarak ortada durmaktadır. Sonuç olarak, zamanın politikacıları tarafından birçok Türkleştirme politikası uygulamaya geçirilmiş; bunun neticesinde, “Vatandaş, Türkçe konuş!” kampanyaları, İskân Kanunu, Trakya Olayları, Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı ve Varlık Vergisi gibi simgeler Türk siyasi tarihinde iz bırakmıştır. Neticede, Türk yetkililer Lozan hükümlerinin ruhunu ihlal ederek, Gayrimüslimlerin haklarını kısıtlayan, eşitlik ilkesine aykırı uygulamalar icra etmiştir. Özellikle de, Avrupa'da milliyetçiliğin yükselişine paralel olarak, 1930'larda kamuoyunda ve devlet uygulamalarında azınlık karşıtı sesler baskın hale gelmiş, bu da 7 yıl sonraki bir diğer nüfus sayımının da gösterdiği gibi Gayrimüslimlerin yine göç seçeneğini düşünmeye başlamasına, birçoğunun ayrılmasına neden olmuştur.

1935 nüfus sayımlarında, adı geçen 3 Gayrimüslim azınlığın nüfusundaki düşüşün sürmekte olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre, nüfus sayımları sonucunda 1935'te ülkede 125.000 Rum, 61.000 Ermeni ve 79.000 Yahudi yaşamaktadır. Toplam nüfusun 16,1 milyona çıktığı düşünüldüğünde, Gayrimüslim azınlıkların nüfus içindeki payının %1,6'ya gerilediği ortaya çıkmaktadır. Bu sayım Ermeni ve Yahudilerin sayısında düşüş gösterirken, Rumlar için ufak bir artış olduğunu gösterir. Bunun sebebi, yeni sayımlarda, eskisine nazaran İstanbul'a

⁶⁷ Bkz. Tablo-1, s. 29.

taşınma tarihlerinden bağımsız olarak tüm Rumları kapsayacak şekilde sayım yapılmasıdır. 1945 sayımlarına gelindiğinde, toplam nüfusun 18,8 milyona çıktığı, fakat Ermenilerin 60.000, Rumların 104.000, Yahudilerin 77.000'e indiği görülür. Bu da dönem itibariyle Gayrimüslimlerin oranının %1,3'e inmesi anlamını taşır.⁶⁸

Yukarıda da açıklandığı gibi, Gayrimüslimlerin gittikçe azalması bu dönemde uygulanan Türkleştirme politikaları ile ilgilidir. Bunu iyi bir şekilde gösteren örnek, Trakya Olayları'ndan sonra Türkiye'deki Yahudi nüfusun önemli bir kısmı ya doğrudan yada İstanbul üzerinden Filistin'e göç etmiştir. Yapılan tespitlere göre 1934'te 521 Yahudi ülkeden ayrılmış, 1935'te ise 1.445 Yahudi daha kalıcı olarak Türkiye'yi terk etmiştir. 1942'deki Varlık Vergisi de göç için önemli bir "teşvik" haline gelmiştir. 1943-1944 yılları arasında 4.000 Yahudi göç etmiş, 5.000 Yahudi de göç için hükümete başvuruda bulunmuştur. Bu yıllardaki Türkleştirme siyasetleri ülkedeki Rumlar ve Ermeniler üzerinde de sonuç yaratmış, fakat döneme damgasını vuran uluslararası gerilimler ve Dünya Savaşı ortamında, 1935-1945 sayımları arasında, göç verme süreci yavaşlamıştır. Bununla birlikte yine bu 10 yıllık süre zarfında 21.000 Rum ve 1.000 Ermeninin daha ülkeyi terk ettiği görülmektedir.⁶⁹

Tüm dönemler bir arada incelendiği zaman Rumların ve Ermenilerin göç verme sayılarının Yahudilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun önemli sebepleri arasında, gidilen ülkenin cazip gelip gelmediği ilk sırayı almaktadır. Ülkedeki Rumların ve Ermenilerin hedef ülke olarak gidebileceği, Rumların özelinde Yunanistan; Ermenilerin özelinde de Ermenistan, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkeler başta olmak üzere belli hedefler var iken, Yahudilerin hedef ülke olarak tercih ettikleri İsrail, 1948'de olaylı bir şekilde yeni kurulmakta olduğu için daha az cazip gelmiştir. Bu nedenle Yahudilerin göçleri 1920-1940 dönemleri arasında diğer iki gruba göre daha az olmuştur. Diğer açıdan bakıldığında da özellikle Rumlar için, daha kolay gidilebilecek bir ülkenin varlığının Rumların göç etmesini ve Türkiye'nin nüfusunun homojenleşmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

⁶⁸ Bkz. Tablo-1, s. 29.

⁶⁹ İçduygu, Toktaş ve Soner, ss. 369-370.

Gayrimüslimlerin Türkiye’den ayrılmalarının iç ve dış göç olmak üzere iki aşamada gerçekleştiği görülmektedir. Anadolu’nun farklı yerlerindeki baskılardan bunalan azınlıkların öncelikle Türkiye içinde kendini daha güvende hissedecekleri başta İstanbul ve İzmir olmak üzere daha kozmopolit yapıdaki büyük şehirlere gittiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfustaki zengin etno-kültürel yapı önce Anadolu’da bozularak, Anadolu’nun homojenleşmesi ve azınlıkların büyük şehirlere yığılması gözlemlenmiştir. Ardından, kendi kültürel yapılarını serbestçe korumaları için bunun da yeterli olmadığını fark edilmesi üzerine dış göç süreci başlamıştır ve büyük şehirlerde toplanan azınlıklar kalıcı olarak göç etmeye başlamıştır.⁷⁰

2.3.2 Çok Partili Hayata Geçiş ve Gayrimüslim Azınlıklar (1946 – 1980)

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan ittifaklar dünyasında, Sovyetler Birliği’nden yönelen tehditler sonucunda Türkiye konumunu batı kampından yana tercih etmiştir. Bu kampta yer alan ülkeler hem demokratik yönetimlerle yönetilmekte hem de insan hakları konularına çok değer vermektedirler. Bunun bir sonucu olarak Türk siyasi sistemi de barındırdığı otokratik elementleri bırakarak, daha liberal demokrat bir içeriğe sahip bir siyasi sisteme dönüşmeye başlamıştır. Ülkede Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) tek partili rejimi yerini çok partili sisteme bırakmış ve 1950’ye gelindiğinde muhalefette kalan Demokrat Parti (DP) seçim kazanarak hükümet kurma hakkını kazanmayı başarmıştır. Sistemdeki bu liberal-demokratik dönüşümün, azınlık hakları konusunda da iyileştirmelere neden olacağına dair umutlar yükselmiş ve Lozan Anlaşmasında verileceği taahhüt edilen eşitlik ilkesinin hem teoride hem uygulamada gerçekleşeceğine dair beklentiler artmıştı.

Tüm bu demokratik gelişmelere rağmen 1950’lerin ortasına gelindiğinde demokratik gelişimin Gayrimüslimlerin süregelen “öteki” konumunu değiştirmekte yeterli olmadığı görülmüştür. Bununla beraber, daha önceki yıllarda görülenin aksine, ülkedeki Gayrimüslimlerin konumu sadece iç siyasetteki milliyetçi atmosferle şekillendirilmekle kalmayacak, buna bir de dış siyasette yaşanan

⁷⁰ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 370.

diplomatik krizler eklenecektir. Gayrimüslim azınlıklar, Türkiye hükümetleri dış politikalarda diplomatik krizlerle karşılaştığında sosyo-politik ve ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştır. Özellikle de Türkiye'nin kriz yaşadığı ülkedeki hakim etnik topluluk ne ise, ülke içinde de aynı etnisiteden olan azınlıklar zarar görmüşlerdir. Bu nedenle de bu azınlıklar, yaşanan diplomatik krizlerden ülkenin zararsız çıkması için birer araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2.3.2.1 Kıbrıs Krizi, 6-7 Eylül Olayları ve Etabli Krizi

Yukarıda söz edilen krizlerin ilk örneği 1950'lerin ortasında Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilmekte olan Türk-Yunan ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Adanın statüsü konusunda Ankara ve Atina arasında anlaşmazlık çıktığı için, başta Rum olmak üzere ülkedeki Gayrimüslim azınlıkların sadakati sorgulanmaya başlanmıştır. Türk vatandaşlarıyla tam ve eşit haklara sahip olmaktansa, Rum azınlık grubunun mensupları toplu olarak ülkeden gönderilmesi gereken “yabancı”, “güvenilmez” unsurlar olarak görülmeye başlamıştır.⁷¹ 1955'te Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yakılması söylentisi üzerine, 6-7 Eylül tarihinde İstanbul ve İzmir'de Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğünden güç alan Rum karşıtlığı büyük olaylarla sonuçlanmış, Rumlara yönelik büyük saldırılar olmuş, bu saldırılar daha sonra Yahudilerin malvarlıklarına sıçrayacak kadar ilerlemiştir. Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğü atmosferinde öfkeli kalabalıklar, azınlıkların kültürel, dini ve ekonomik oluşumlarına ait mal ve mülklere saldırılar düzenlemiştir ve bu saldırılar ancak Türk devletinin sıkıyönetim ilan etmesi üzerine kontrol altına alınabilmıştır. Olayların ardından çok sayıda Türk milliyetçisi yakalanmış ve gözaltına alınmıştır.

Sonuç olarak, demokratik reformlarla birlikte azınlıkların içinde buldukları koşulların iyileşeceğine dair yaygın ortak fikre zıt olarak, yaşanan olaylar Türkiye'de azınlıkların statüsündeki kırılganlığı vurgulamıştır. Bu nedenle de sivillerin yaptığı saldırılar azınlık grupları içinde hayal kırıklığı ve kırgınlık duygularının başlamasına neden olmuştur. Bunun neticesinde azınlık grupları Türkiye'den ayrılma seçeneğine yönelmeye başlamıştır. Bu dönemi özel olarak aydınlatan resmi istatistikler bulunmamasına rağmen, tahminlere göre Türk vatandaşlığına sahip azınlık grupları

⁷¹ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 371.

içinden bu dönemde çok sayıda insan malını mülkünü satmış ve yurtdışına kaçırmıştır.⁷²

6-7 Eylül olayları pratikte Türkiye'deki Rum varlığının ortadan kalkması sürecini başlatan olay olmuştur. Rum azınlığın varlığını hemen hemen yok edecek son darbe ise 1964'te, Türk hükümetinin 30 Ekim 1930 tarihli Ankara Antlaşması'nı⁷³ iptal etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmaya göre, yerleşik (etabli) kabul edilen ve İstanbul'da yaşayan 17.000 Rum vatandaşa Türkiye özel bir statü tanımlanmıştır. Bu anlaşma ile bu kişilerin, Yunan vatandaşlığına sahip olmalarına ve mübadeleye tabi olmalarına rağmen, ticari ve ailesel bağlar nedeniyle Türkiye'de kalmalarına izin verilmiştir. Bu süre zarfında da Türk vatandaşı Rumların birçoğu ile gruplararası evlilikler, ortak ticari yatırımlar, sosyal ve dini etkinlikler içine girmişlerdir. 1960'lar itibariyle anne babaları, çocukları, iki kuşak üstteki ve alttaki akrabalarına kadar kan bağı taşıdığı insanların hepsi farklı vatandaşlıklara tabi durumlardı.⁷⁴ Bu anlaşmanın akıbeti ise, 1960'da Kıbrıs'ta yükselmeye başlayan gerilimle tehlikeye girmiş, en sonunda doğan kriz ortamında toplumsal ve siyasi gerginliklerin bir neticesi olarak anlaşmanın Türkiye tarafından iptal edilmesiyle, etabli Rumlarının kaderi değişmiştir.⁷⁵ Türkiye hükümeti 16 Eylül 1964'te Ankara Antlaşması'nı iptal etmiş ve etabli Rumlarını, "ülkenin iç ve dış güvenliğini tehlikeye attıkları" gerekçesiyle Türkiye'den çıkarmaya başlamıştır. Birkaç ay içinde, 8.600 Rum, Yunanistan'a göç etmek zorunda bırakılmıştır. Bu sayı içinden 997 kişi, zararlı faaliyetleri bulunduğu gerekçesiyle derhal sınırdışı edilmiş, 7.603 kişinin de ikamet süreleri uzatılmadığı için ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu kişilerin tekrar vize alma başvuruları da kabul edilmemiştir.⁷⁶ Bu dışlama politikaları ise sadece Yunan vatandaşlarıyla sınırlı kalmamıştır. Ülkeden atılanların daha öncesinde Türkiye'deki Rum vatandaşlar ile kurduğu ailevi ve ticari bağları nedeniyle, birçok durumda, bir Yunan vatandaşının ülkeden ayrılması, beraberinde vatandaşlığından bağımsız olarak ülkedeki tüm ailesinin de ayrılmasına neden olmuştur. Bu nedenle

⁷² Alexandris, ss. 42-44.

⁷³ Antlaşmanın resmi adı "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"dır.

⁷⁴ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 372.

⁷⁵ Melek Fırat, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1", Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 596-598.

⁷⁶ Fırat, ss. 732-733.

de hükümetin bu kararı, ortaya konulan hedefin de çok ötesine geçilmesine neden olmuştur. Bu atılmaların uygulaması incelendiğinde, Yunan vatandaşlarının yanı sıra, 30.000 Rum kökenli Türk vatandaşı da Türkiye'den kalıcı olarak ayrılmıştır. Sonuç itibariyle, çoğu Lozan hükümlerinin kapsamı altında kalıyor olmasına rağmen, Ankara Antlaşması'nın iptal edilmesi 40.000'den fazla Rum'un Türkiye'den ayrılmasına sebebiyet vermiştir.⁷⁷

2.3.2.2 Heybeliada Ruhban Okulu'nun Kapatılması

Devletin Rumlara uygulamaya başladığı baskı politikalarının arkasında aslında itici güç olarak, Yunanistan'ı Kıbrıs sorununda diplomatik bir açmazda bırakmak ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda karar vermeye zorlamak olduğu görülmektedir. Bu nedenle de İstanbul'daki Rum vatandaşların kaderi Türk-Yunan siyasi gerilimlerince belirlenmiş ve bu gerilimlerin sonucuna göre şekillenmiştir. Bu atılmaların başlaması, ülkedeki Rum azınlıkların Türkiye'yi terk etmesinde açısından mübadeleden sonra en büyük ikinci göç dalgasını beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak, azınlık hakları ve dış ilişkiler arasında olası bir bağ açısından herhangi bir resmi söylem ortaya konmamış olmasına rağmen, Atina ve Ankara arasındaki siyasi krizler, Türkiye'deki Gayrimüslimlerin eğitim haklarını da etkilemiştir. Hükümetin bu tavrının en açık örneği, sonrasında Türk azınlık hakları rejimi açısından da büyük etkiler yaratacak olan, Heybeliada Ruhban Okulu'nun 1971'de kapatılması olmuştur. İstanbul'da Heybeliada üzerinde kurulu olan bu ruhban okulu, Ortodoks din eğitiminin yüzyıllardır merkezi konumuna bulunmuştur. Sonuç olarak bu karar, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin eğitim kapasitesine de büyük zararlar vermiştir ve uzun vadede din adamı yetiştirilmesinin tamamen sonlanmasından kaynaklı olarak Patrikhane'nin hayatta kalabilmesi büyük tehlike altına girmiştir. Bu nedenle de 1990'ların başından beri, kurumun eski statüsüne geri getirilmesi meselesi, Türkiye'deki azınlık hakları tartışmalarında da önemli bir yer tutmaya başlamıştır.⁷⁸

⁷⁷ İçduygu, Toktaş ve Soner, s. 372.

⁷⁸ Baskın Oran, Türkiye'de Azınlıklar, s. 111.

2.3.2.3 Gayrimüslim Azınlıkların Vakıflarına Yönelik Baskılar

Artan baskılara ek olarak, 1970 ve 1980’lerde Türkiye’ye ait kurum ve kuruluşlar ile diplomatlara yapılan gerçekleştirilen ASALA saldırıları, ülkedeki Ermeni azınlıkların kamuoyu önündeki sosyal statüsünde gerilemelere neden olmuştur. Artan ASALA terörü ve Türk – Yunan ilişkilerindeki gerilimler nedeniyle, hangi gruba bağlı olursa olsun ülkedeki azınlıkların örgütsel güçleri ve dolayısıyla vakıfları, Türkiye’nin milli çıkarlarına yönelik birer tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye’nin Temmuz 1974’teki Kıbrıs müdahalesinden 2 ay öncesinde Danıştay’ın aldığı bir karara göre (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8 Mayıs 1974 tarihli kararı), “Türk olmayanların kurduğu vakıfların Türkiye’de taşınmaz mal edinmesinin kabul edilemeyeceği, aksi takdirde devletin güvenliğini tehdit eden tehlikeli koşulların ortaya çıkmasının engellenemeyeceği” ifade edilmiştir. Burada kastedilen vatandaşlık bağıyla Türk olmak değil, etnisite olarak Türk olmaktır. Zira alınan karar, Gayrimüslimlere ait bir kuruluş olan “Balıklı Rum Hastanesi Vakfı”nın taşınmaz mal edinmeyeceği üzerine verilmiştir. Bu bağlamda, devlet yetkilileri azınlıklara ait dinsel vakıfların taşınmaz mallarına el koymaya başlamıştır.⁷⁹ Bu uygulamanın yasal gerekçelendirilmesi ise gerek Müslüman gerekse de Gayrimüslimlere ait vakıfların sahip oldukları taşınmazlar varlığının listesinin 1936’da devlete bildirilmesi gerektiği üzerine kurulmuştur. Devlet, 1936 Beyanname’sini vakıflara ait malvarlığı listelerini belirlemekte kullanmıştır. Bu beyanname ise vakıfların ellerindeki malların listesini bildirmek için çıkarılmıştır ve vakıfname tespiti amacı taşımamaktadır. Oysa 1974’teki karara göre beyanname, padişah fermanıyla kurulduğu için vakıfnameye sahip olmayan Gayrimüslim vakıflarının vakıfname beyanı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden 1974’teki Balıklı Rum Hastanesi’nin mallarına el konması konusundaki davada çıkan kararda, bu vakıfların 1936 ile 1974 tarihleri arasındaki taşınmaz mal edinemeyecekleri belirtilmiştir. Buna sebep olarak da 1936 beyannamesinde bu malların adının geçmediği gösterilmiştir. Bu karar sonucunda, 1936 ile 1974 yılları arasında, Gayrimüslim vakıflarının gerek bağış gerekse de satın alma yoluyla elde ettiği taşınmaz malların tapuları iptal edilerek bu kazanımlar yasadışı addedilmiştir.

⁷⁹ Baskın Oran, Türkiye’de Azınlıklar, ss. 101-103.

Neticede de bu mallara ya el konmuş, yada mülkiyetler bağışı yapanlar veya onların mirasçılarına geri devredilmiştir.⁸⁰

2.3.3 12 Eylül Darbesi Sonrası ve Avrupa Birliği Süreci (1980 ve Sonrası)

1970’lerde şiddetlenmeye başlayan ideolojik mücadeleler, ülkenin siyasi istikrarını bozmaya başlayınca, 12 Eylül sürecine doğru giden Türkiye’de azınlıkların yaşamı güçleşmeye başlamıştır. Özellikle de bu dönemi sonlandıran 12 Eylül darbesi, tüm yurttaşlar için sivil hakların oldukça kısıtlandığı bir rejimi de beraberinde getirdiği için, bunun dolaylı etkileri elbette azınlık haklarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna ek olarak, rejimle beraber gelen 1982 Anayasası, hâlihazırda 1962 Anayasası’na kıyasla sivil hakları daha da kısıtlamıştır.

1980’den sonra, Gayrimüslim azınlıkların vatandaşlıkları tehlikeye girmiştir. Aslında siyasi baskılardan kaçmak için yurtdışına iltica eden rejim karşıtlarını ülkeden tamamen kovmayı amaçlayan “Türk Vatandaşlık Kanunu” 2 maddeye uymayan herkesi Türk vatandaşlığı’ndan atmaya başlamıştır. Bu kanunun 25. Maddesi, Türk vatandaşlığından atılmanın şartlarını belirtmektedir, burada dikkat çekici iki maddeden a bendi “İzin almaksızın, kendi istekleriyle yabancı bir devlet vatandaşlığı kazanan”, “ç” bendi ise “Yurt dışında bulunup da muvazzaf askerlik görevini yapmak veya Türkiye’de savaş ilanı üzerine, yurt dışında bulunup da, yurt savunmasına katılmak için yetkili kılınmış makamlar tarafından usulen yapılacak çağrıya mazeretsiz olarak üç ay içinde icabet etmiyen” vatandaşları belirtmektedir. Bunun sonucu olarak, hâlihazırda başka devletlerin de vatandaşlığını taşıyan yahut bir sebeple soydaşlarının bulunduğu ülkede ikamet eden Gayrimüslim azınlıklara mensup vatandaşların vatandaşlıkları tehlikeye girmiştir.⁸¹

⁸⁰ Baskın Oran, Türkiye’de Azınlıklar, ss. 100-103.

⁸¹ Kanunun tamamı için: <http://www.hukuki.net/kanun/403.15.frameset.asp> (02.07.2010). Bu kanun 3 defa değiştirilmiş, yeni baştan yazılması ise 29 Mayıs 2009’da gerçekleşmiştir. Yeni kanunda vatandaşlıktan çıkartılmayı içeren bölümler 29. Maddede işlenmiştir ve eski kanundaki adı geçen bölümler yer almamaktadır. Yeni kanun için: <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5901.html> (02.07.2010).

12 Eylül rejiminin sona erdiği yıllar, aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylık başvurusu yaptığı yıllardır. Bu gelişmelere paralel olarak, 1990'lı yıllar, çift kutuplu sistemin çöktüğü, Doğu Avrupa'da demokrasiye yeni geçen, evvelinde komünist rejimlere sahip olan ülkelerin doğuşuna tanıklık eden yıllardır. Özellikle de sosyalist sistemde vurgu milliyetçilikte olmadığı için göze batmayan ve sorun yaratmayan azınlık sorunları, 90'lı yıllarda rejimlerin değişmesiyle birlikte Avrupa gündemine de gelmiştir. Dolayısıyla da bu dönem, Avrupa Birliği için önceliğin Doğu Avrupa'daki ülkelerin demokratikleştirilmesine verildiği ve bu bağlamda demokratikleşmenin önemli bir parçası olarak da azınlık haklarına değer verilmesinin Avrupa Birliği'nde en önemli normlardan biri haline geldiği bir döneme işaret etmektedir.⁸² Avrupa Birliği üyeliği için Kopenhag siyasi kriterleri 1993 yılında getirilmiş ve bu maddelerden biri de azınlık haklarına saygı olarak vurgulanmıştır. Dolayısıyla 1987'de üyelik başvurusunda bulunan Türkiye'nin önüne getirilen azınlık hakları konusu, Türkiye'yi bu konuda reformlara geçmeye zorlamıştır. Bu süreç, her ne kadar uzun ve sancılı bir süreç olarak gerçekleşse de, neticede geçmiş dönemlere kıyasla Gayrimüslim azınlıkları da kapsayacak şekilde tüm azınlıkların yasal statüleri yavaş yavaş da olsa gelişmeye başlamıştır.⁸³

2.4 DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye tarihi, Gayrimüslim azınlıkların yaşam koşulları açısından değerlendirildiğinde, kuruluştan itibaren “öteki” statüsü altında dışlanan bir muameleyi beraberinde getirmiştir. Demografik istatistiklerden de görülebileceği gibi dönemden döneme 3 büyük Gayrimüslim azınlığın nüfusu da büyük azalmalar kaydetmiştir.

1955 yılına gelindiğinde, yapılan sayımda, 87.000 Rum, 60.000 Ermeni ve 46.000 Yahudi, toplamda 193.000 Gayrimüslim azınlık olduğu görülmüştür. Bu

⁸² Sanem Baykal, “Kopenhag Kriterleri Kutusu”, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 (Türk Dış Politikası - Cilt 2), s. 90.

⁸³ Bu konu, bu çalışmanın üçüncü bölümünde detaylarıyla ayrıca irdelenecektir.

oran, 24 milyonluk nüfusun %0,8'ini oluşturmaktadır. 1927 sayımlarında %2,5'lük bir nüfusu oluşturan (ki o da evvelindeki sayımlarla kıyaslandığında, oldukça düşük bir oran olarak gözükmektedir) Gayrimüslimlerin %0,8'a gerilemesi kayda değerdir. 10 yıl öncesindeki İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki 1945 sayımları ile kıyaslandığında ise Rum nüfusta 17.000, Yahudi nüfusta ise 31.000 kişilik bir azalma göstermektedir. Bu dönem arasında Yahudi nüfusta görülen büyük azalmanın doğrudan sebebi 1948'te İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesi ve sonrasında dünyanın dört bir yanından Filistin'e yapılan yoğun göç hareketidir. Diğer yandan Rumların sayısının azalmasının sebebi o dönemde gittikçe büyümekte olan Kıbrıs sorununun toplumda yarattığı kutuplaşmalar sonucu Rumların Yunanistan'a göç etmesidir.⁸⁴

1965 sayımları da diğer sayımlar gibi azınlıkların nüfuslarındaki bir düşüşü ortaya koymuştur. Yaklaşık 31,4 milyon olan tüm nüfus içinde Gayrimüslim azınlıkların oranı %0,6'ya düşmüştür ve toplamda 178.000 kişilik bir sayıdan ibaret kalmıştır. Ermenilerin sayısı pek değişmemiş iken, Yahudilerin sayısı İsrail'e süren göçlerle daha da azalmış ve 38.000'e inmiştir. 6-7 Eylül 1955'teki olayların ardından da 10 yıllık bir süre zarfında 10.000'den fazla Rum'un ülkeyi terk ettiği görülmektedir, 1965'te Rum nüfus 76.000'e inmiştir.⁸⁵

1965'ten sonraki sayımlarda Kürt ayrılıkçılığının yükselmesiyle birlikte etnisite detaylarıyla belirtilen sayımlar tekrarlanmamıştır. 1985 sayımlarından itibaren de günümüze kadarki sayımların hiçbirinde anadil bile sorulmamıştır. İlginç bir şekilde de 1965 sayımlarında tüm nüfusa dilleri de sorulmuş ve kayıt altına alınmış olmasına rağmen sayım sonuçlarında dil bilgileri de açıklanmamıştır. Bunların bir sonucu olarak 1965'ten itibaren ülkedeki Gayrimüslimlerin sayısının büyük hassasiyette belirtilmesi zorlaşmıştır. Bu tarihten itibaren nüfus oranlarının tespit edilmesi resmi verilere değil, ülkede yapılan sosyolojik bilimsel araştırmalara ve saptamalara göre yapılmak zorunda kalmıştır. Bu araştırmaların ışığında ortaya çıkan en keskin sonuçlardan biri Gayrimüslimlerin sayısının daha önce de olduğu gibi yavaş yavaş azalıyor olmasının yanı sıra, Rum azınlık üzerindeki çok keskin

⁸⁴ Bkz. Tablo-1, s. 29.

⁸⁵ Bkz. Tablo-1, s. 29.

düşüştür. Özellikle de Ankara Antlaşması'nın 1964'te kaldırılmasıyla birlikte Rumlar çok büyük kitleler halinde ülkeyi terk edip Yunanistan'a göç etmeye başlamıştır. 1965'te 76.000 olan Rum nüfus, 1990 sayımlarına göre 8.000'e düşmüştür.⁸⁶ Bu, Rum nüfusunun %90'ının 15 yıllık süre zarfında Türkiye'den ayrıldığı anlamına gelmektedir.

1980 sonrasında Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye'nin gündemine gelmesiyle birlikte, özellikle de 1990'ların sonuna doğru azınlık rejiminin iyileştirilmesi Türkiye'nin gündemine gelmeye başlamış, 2000'lerde mevcut durumun çok yavaş bir süreçle olsa da iyileşmeye başlamasıyla Gayrimüslim azınlıklar, çok uzun bir aranın ardından tekrar iyileştirmelerle karşılaşmaya başlamıştır. Fakat azınlık haklarının iyileştirilmesi için oldukça geç kalınmış, Türkiye'nin kuruluşu öncesinde toplam nüfus içinde nüfusları %15-20'yi bulan, kuruluştan sonra da %2,5'luk bir dilimi kaplayan Gayrimüslimlerin oranı 2000'ler itibariyle %0,2'ye kadar gerilemiştir. Özellikle de Rum azınlık özelinde durulması gerekirse, sayısı bir zamanlar 1 milyonu aşan bir cemaatin nüfusunun 3.000'lere kadar inmiş olması, Türkiye'nin azınlık tarihinde insan hakları ve demokratikleşme açısından kötü bir iz bırakmıştır. Her şeye rağmen 2000'lerde kazanılmakta olan ivmenin, Türkiye'de kalmayı sürdüren azınlıklara mutlu ve huzurlu bir yaşam sunması, gerek insani açıdan, gerekse de Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği açısından kritik önemdedir. Bu yüzden de Gayrimüslim azınlıkların Türkiye'deki yaşamları, sayıları ne olursa olsun, Türkiye için daha çok uzun bir süre önemli olmayı sürdüreceği gibi görünmektedir.

Bir sonraki bölümde, tarihsel geçmişten elde edilen bu bilgiler ışığında, AB üyelik sürecinin ne şekilde gerçekleştiğine dair dönemselsel ve tematik bir inceleme yapılacaktır.

⁸⁶ Bkz. Tablo-1, s. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLERLEME RAPORLARI VE ULUSAL PROGRAMLARLA RUM AZINLIKLARIN DURUMU

3.1 GİRİŞ

Avrupa Komisyonu tarafından her sene düzenli olarak yayınlanan ilerleme raporları, (2005 tarihine kadarki isimleriyle “Düzenli Raporlar”)⁸⁷ Türkiye’nin AB’ye üyeliği doğrultusunda, 1998’den başlayarak günümüze kadar geçen dönemde ülkede yaşanan iniş ve çıkışlar ile reform çalışmalarını aktararak, mevcut şikâyetlerin dile getirildiği belgelerdir. Bu ilerleme raporları, yapılması beklenen ve arzu edilen değişikliklere dair kamuoyunun ve devletin bakışının ne olduğunun ve hangi problemlerin çözümlenemediğinin tespiti konusunda AB’nin karar alma mekanizmalarına yön gösterici misyon taşırlar. Bu nedenle tüm ilerleme raporlarında her konuya sistem düzeyinde yapılan bir analizle ülkedeki genel atmosfer aktarılırken, aynı zamanda daha derine inerek çok daha özel ve hatta bireysel düzeyde ülkeyi etkileyebilecek gelişmeler de aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun bir sonucu olarak Rum azınlıkla ilgili ilerleme raporlarında yazılan bölümler iki yönlüdür. Bir yönüyle Rumların yaşadığı sorunlar Rumlar özelinde irdelenirken, diğer yönden Rumlara atıfta bile bulunulmadan, çok daha kapsayıcı, tüm azınlıkları ve hatta tüm vatandaşları kapsayan insan hakları konuları şeklinde araştırılmıştır.

İşlenen konular Rumlar özelindeyken, bu yazıda aktarılması kolay olsa da, bahsi geçen grupların kapsamı artırılıp isim verilmeden daha kapsayıcı bir dilin kullanıldığı bölümlerde Rumları ilgilendirebilecek kısımların tespiti konusu daha “gri” bir ton kazanmaya başlamaktadır. Örneğin anadilde yayın hakkı konusunda uzun yıllar boyunca raporlarda aktarılanlar, siyasi düzlemde Kürtleri kastedip, neticede yine Kürtler için sonuçlar doğururken, Rumların genel itibarıyla sayıları bu hak talebi için çok az olduğundan Rumca TV kurulması konusunda bir talepleri

⁸⁷ Örneğin 1998 yılı raporu için İngilizcesi “Regular Report From the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession” şeklinde yazılmıştır. Çevirisi: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1998 Düzenli Raporu. 2005’ten sonrakiler ise kısaca “Progress Report” olarak geçer. Çevirisi: İlerleme Raporu.

olmamasına rağmen, potansiyel olarak Rum grupların da TV kurup yayına başlaması konusunda en azından *a priori* bir hak yaratmıştır. Dolayısıyla özelde başka gruplar için yapılan reform çalışmaları da bir “yan etki” olarak Rumları ilgilendirebiliyorsa, raporda bunlardan da bahsedilmiştir. Yine de, Rumları sırf Rum, yahut resmi adıyla “Gayrimüslim azınlık” kimliği nedeniyle etkileme olasılığı “bulunmayan” talepler, gelişmeler ve ilerlemeler, “maksimum kapsayıcılık” amacı güdülmektense, bölümdeki “Rum azınlık kimliği üzerindeki etkiler”i aktarmayı amaçlayan özün korunabilmesi için bu bölümün bir konusu yapılmamıştır. Örneğin azınlık hakları, insan haklarının bir parçası olduğu için insan haklarında kaydedilen ilerlemeler azınlıkların da durumunu doğrudan etkilemesine rağmen, insan hakları başlığı altında örneğin “işkencenin önlenmesi” yahut “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”ndaki olan bitenler, Rumların “bir azınlık olarak kimliğini” etkilemediği için, azınlıkları da aşan insan haklarına dair bu gelişmeler bu bölümün kapsamı dışındadır.

Bu bölüm, AB üyeliğinde adaylığın kabul edildiği ve üyelik sürecinin başlatıldığı dönemden günümüze kadarki dönemde Türkiye – AB ilişkileri arasında özel vurgu Rumlar üzerinde olmak üzere, Gayrimüslim vatandaşlar konusunda ne gibi bir süreç yaşandığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 1998 ila 2010 arasında yıl yıl hangi kalemlerde düzelmeler olduğu, hangi kalemlerde bir türlü gelişme kaydedilemediği, detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Kullanılan metot, yıldan yıla gelişmelerin daha rahatça takip edilebilmesi için çıkarılan belgelerin kronolojik sırayla incelenmesidir. Raporların türlerine göre kategorize edilmesi belli kurumların tutumlarını görmeyi daha kolay hale getirebilecek olsa bile, tarihsel gelişimin daha iyi görünmesi öncelikli tutulmuş, incelemede önce tarihsel bir sıra takip edilmiştir. Daha sonra ise üzerinde ayrıntılı olarak durulan eğitim hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temalar şeklinde sınıflandırılmış bir bölüme geçilecektir. Ancak bu aşamadan önce kısa bir şekilde Türkiye – AB ilişkilerinin tarihi arkaplanı incelenecektir.

3.2 TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini ve 1998'den itibaren yoğunlaşan ilişkileri analiz edebilmek için iki taraf arasındaki tarihsel süreci görmekte fayda vardır.⁸⁸ Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, 1950'lerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında harabeye dönen Avrupa ekonomisini bir araya getirmek için Avrupa ülkelerini bir araya getirmeyi amaçlayan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958'de Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle kurulmasına kadar uzanır. Bu tarihin bir yıl sonrasında Yunanistan'ın birliğe girmek için başvurmasıyla bu ülkenin siyasi rakibi olan Türkiye'nin dikkatini çeken örgüt, zamanla iktisadi başarısını kanıtlayarak Türkiye'nin üye olmak istediği bir uluslararası örgüt haline gelmiştir.⁸⁹ 1959'da AET'ye yapılan başvurunun ardından 1963'te Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ortaklığı başlayıp, sonrasında gelen kademeli ekonomik bütünleşmenin ardından 1987'de Türkiye'nin resmi olarak üyelik başvurusu gerçekleşmiştir. Önceleri Türkiye'deki 12 Eylül rejimi nedeniyle soğuk bakılan bu başvuru, Komisyon'un 1989'da olumsuz raporunun ardından askıya alınmıştır.⁹⁰ 1991-1992 döneminde ilişkilerin geliştirilmesi için üyelik öncesi Gümrük Birliği kurulması yönünde karşılıklı alınan kararın ardından 1996'da Gümrük Birliği'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu esnada 1993 yılında Avrupa Topluluğu entegrasyonunu derinleştirerek Avrupa Birliği'ne dönüşmüş, aynı yıl düzenlenen Kopenhag zirvesinde de yeni üyeler için aranan kriterleri oluşturan Kopenhag kriterlerini oluşturmuştur. Daha sonraları Türkiye'nin azınlık haklarına saygı duymasını gerektiren ve Rum azınlıkların durumunu değiştirmeye başlayan siyasi kriterler bu dönemde oluşmuştur. Bu dönemin ardından Türkiye'de kamuoyunda da AB üyeliği ilk kez yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmış, AB üyeliğine kitlesel destek verilmeye başlanmıştır. Bu yoğun heyecanın ardından 1997 Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin diğer başvuru yapan Doğu Avrupa ülkelerinin aksine aday statüsünün kabul edilmemiş olması ilişkileri kopma noktasına getirmiş, fakat 1999 zirvesi öncesinde Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine tam uyum

⁸⁸ Bununla birlikte, bu çalışmanın konusu Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel kökenlerini incelemek olmadığından ve Rum azınlığın durumundaki değişim ancak Avrupa Birliği üyeliği sürecinin başlamasıyla gerçekleşmesi dolayısıyla, bu dönemin öncesini konu alan 1950-1998 arası dönemden burada kısa bir şekilde söz edilecektir.

⁸⁹ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, *Türk Dış Politikası - Cilt 1*, ss. 808-853.

⁹⁰ Erhan ve Arat, *Türk Dış Politikası - Cilt 1*, ss. 83-101.

sağlayacağı vaadinin ardından Helsinki zirvesinde Türkiye'nin adaylığının ilan edilmesiyle ilişki daha da derinleşeceği bir döneme girmiştir.⁹¹ Yayınlanmaya başlayan ilerleme raporlarının yanı sıra çift taraflı olarak verilen Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve Ulusal Programların ardından, 2004'teki Brüksel zirvesi sonrası 2005'te müzakerelerin başlaması kararı alınmış ve o tarihten itibaren Müzakere Çerçeve Belgesi'nin ortaya konmasıyla entegrasyon sürecine girilmiştir. 2005'te müzakerelerin başlamasının ardından, Aralık 2006'da Kıbrıs ile çıkan kriz nedeniyle 8 başlığın dondurulmasıyla birlikte süreç ağır bir yara alsa da, tamamen dondurulmayan müzakere süreciyle günümüze gelinmiştir.

3.2.1 Kronolojik Açıdan İlerleme Raporları, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programların İncelenmesi

Bu bölümde Türkiye – AB ilişkilerinin kabaca son 10 yılında Rum azınlıklarla ilgili gerçekleşen gelişmeler irdelenmiştir. Türkiye – AB ilişkileri çerçevesinde Rum azınlıklarla ilişkilerin gelişiminin genel itibariyle kolay takip edilebilirliğinin sağlaması açısından bölüm “konulara” göre bölünerek işlenmiştir. Bununla beraber, ayrı ayrı konulara bakmak, ancak ilgili konuların nereden nereye geldiğini göstermekle birlikte, gelişmelerin hangi tarihsel koşullarda, nasıl bir atmosferden etkilenecek gerçekleştiği hakkında bilgi vermez. Diğer taraftan salt kronolojik bir analizin yapılması da aynı şekilde ayrı ayrı alanların ne şekilde bir evrim geçirdiğinin de görülmesini zorlaştırmaktadır. Bu paradokstan kurtulmak için, bu çalışma, ayrı ayrı alanlara yoğunlaşmanın yanı sıra, bunların öncesinde kısaca tarihsel süreçte ortaya çıkan belgelerin “tarihsel önemlerini gösterebilmek için” yıl yıl değerlendirmesini de yapacak şekilde oluşturulmuştur. Bu bölümde, bir sonraki bölümde değerlendirilecek olan tarihsel belgelerin arkaplanının kısaca işlenmesine ayrılmıştır.

⁹¹ Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, Türk Dış Politikası - Cilt 2, ss. 326-366.

3.2.1.1 1998, 1999 ve 2000 Düzenli Raporları

Türkiye'nin AB üyeliği yolunda gerçekleştireceği reform çabalarının ilerleme raporlarıyla takip edilmesi 1998 yılında başlamıştır. 1998 yılında yayınlanan bu ilk ilerleme raporu, Türkiye'nin, uymayı taahhüt ettiği Kopenhag kriterleri doğrultusunda hayata geçireceği reformların takip edilmesi ve düzenli olarak AB organlarına değerlendirilmek üzere sunulması amacıyla yayınlanmıştır. Haziran 1998 tarihli Cardiff Zirvesi'nde Konsey, Türkiye'yi üyeliğe hazırlaması için Komisyon'u görevlendirerek, Komisyon'un bu yolda gerekli gördüğü önlemleri hazırlaması için yetki vermiştir. Komisyon, bu doğrultuda Türkiye ile ikili temaslara girerek, AB ile Türkiye arasındaki daha sıkı iletişimin temelini atmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan 1998 tarihli ilerleme raporu, üyelik kriterleri başlığı altında siyasi kriterleri ve bu başlık altında da demokrasi, hukuk devleti ve Kıbrıs sorunu gibi farklı alanları, bunun yanı sıra ekonomik kriterleri, üyeliğin gerektirdiği yükümlülükleri karşılama yeteneğini ve ortak dış ve güvenlik politikasını kapsamıştır.

1999 Düzenli Raporu incelendiğinde, 1997'deki Lüksemburg zirvesi sonrasında AB ile diplomatik ilişkileri ağır yara almış olan Türkiye, 1998 raporundan sonraki yılda AB'nin talep ettiği reform çabalarına karşı soğuk davranmış ve fazla bir ilerleme kaydetmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye'ye karşı bir yumuşama sürecine giren AB'nin ilk olarak Cardiff zirvesinde daha yumuşak ifadeler kullanmasının ardından yaklaşmakta olan Helsinki zirvesi atmosferinde Türkiye'de hala düzeltilmemiş olan sorunlara daha hoşgörülü yaklaştığı görülmüştür. 1999 Raporu'nda da aynı sorunlar daha yumuşak bir havayla belirtilmekle birlikte doğrudan ya da dolaylı olarak Rum azınlığı ilgilendirebilecek bir gelişmeden bahsedilmemiş, herhangi bir sorundan da şikâyet edilmemiştir.⁹²

Helsinki zirvesiyle başlayan iyimser rüzgârların da etkisiyle 2000 ilerleme raporu'nun çok eleştirel olmadığı görülmektedir. Rum azınlığı ilgilendiren bölümlerde de bu olumlu havanın etkisini görmek mümkündür.

⁹² Avrupa Komisyonu, "1999 Regular Report From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf (17.02.2010), s. 19.

3.2.1.2 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi

Komisyon'un Türkiye'yi her sene düzenli olarak izleyip gelişmelere göre Konsey'in değerlendirmesine sunduğu ilerleme raporları Avrupa Birliği'ne yol gösterme aracıdır. Avrupa Birliği'nin Türkiye'den üyelik yolundayken yapılmasını resmi olarak bildirdiği ve reform çalışmalarında önceliklerin nereye yoğunlaştırılması gerektiği konusundaki talepler ise Katılım Ortaklığı Belgeleri (KOB) yoluyla Türkiye'ye iletilmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği, belirli aralıklarla mevcut ilerlemeye göre Türkiye'den odaklanılmasını istediği reform çalışmaları ve diğer yasal düzenlemeleri talep etmektedir. Bu belgelerin ilki, 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi'dir.

İlk başta, odaklanılması istenecek öncelikler belirlenerek, bu önceliklerin de belli ilkelere dayanması gerektiği, bu ilkelerin de Kopenhag kriterleri olduğu net şekilde belirtilerek, bu kriterlere uyumun her şeyden önce “zorunlu” olduğu aktarılmıştır. Kriterlerin ilki olan siyasi kriterler bölümünde de aday devletin “insan haklarını ve azınlıklara saygı ile onların korunmasını güvence altına alan kurumlarının hâlihazırda istikrara kavuşmuş olması” gerektiği belirtilmiştir.⁹³

Öncelikler bölümünde, belgenin genelini kaplayan bölüm olan kısa ve orta vadede yapılması istenenler bölümü yer almaktadır. İkiye ayrılan bu bölümde kısa ve orta vade için öncelikler belirtilerek ayrı ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Burada kısa vadeden kastedilen 2001 yılı dolana kadar yapılması beklenenler, orta vadede kastedilen ise yapılması bir yıl içinde tamamlanamayacak olsa bile, çalışmaların 2001 yılından itibaren başlatılması istenenlerdir. Bununla beraber, belgede yer alsın almasın, bundan bağımsız olarak Türkiye'nin ilerleme raporlarında aktarılan her şey ile de ilgilenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁹⁴ Bu konuların detayları ileriki bölümlerde incelenecektir.

⁹³ Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 8 March 2001, (2001/235/EC)”, <http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=301D0235> (17.02.2010), s. 15.

⁹⁴ Council Decision (2001/235/EC), s. 16.

3.2.1.3 2001 Ulusal Programı

Avrupa Birliği'nin 4. İlerleme raporunu sunduğu yılda Türkiye'de ki Demokratik Sol Parti (DSP) – Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) – Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı AB üyeliği doğrultusunda yolunu çizmek için ilk ulusal programını (tam adıyla: AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program) hazırlamış ve KOB ile paralel yayınlanacak şekilde Mart 2001'de kabul etmiştir. Bu programda dahil edilen konular ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.2.1.4 2001 ve 2002 Düzenli Raporları

Önceki raporlarda Gayrimüslimlerle ilgili olan olumlu hava, 2001 Düzenli Raporunda da sürdürülmüştür. Bu raporda yapılan reformlardan ziyade, yıl içinde ülke gündemini işgal eden olumlu haberler yer almıştır.

2002 Düzenli Raporunda 2001 Kasım'ında ve 2002'de Şubat, Mart ve Ağustos aylarında geçirilen geniş reform paketlerinden bahsedilmiş, özellikle Ağustos'ta yapılan reformlar övülerek bu noktadan itibaren ayrıntıya girilmiştir. İdam cezasının barış zamanı için kaldırılması, radyo ve televizyon kanalı kurulmasında Türkçe dışındaki dillere tanınan haklar ve ifade özgürlüğü alanında yapılan yeniliklere ek olarak, Gayrimüslim azınlıklar (Rumlar da dahil olmak üzere) için tanınan özgürlükler de güncel gelişmeler bölümünde aktarılan noktalar arasında olmuştur.⁹⁵

Detayları ayrı ayrı işlenecek konularda da görülebileceği gibi, 2002 İlerleme Raporu'nun, önceki raporların aksine, Rum azınlığın durumunun çok daha detaylı bir şekilde ele alınıp, yapılan önemli şikâyetlerin ilk defa dile getirildiği, Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinde üyelik yolunda Avrupa Birliği'nin bu tarihin sonrasında hep gündemde kalacak olan Rum azınlık hakkındaki taleplerinin ilk defa dile getirildiği ve Türkiye'nin önüne konduğu rapor olarak kabul edilebilir.

⁹⁵ Avrupa Komisyonu, "2002 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession", http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf (17.02.2010), ss. 17-18.

3.2.1.5 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi

Ulusal Programla paralel çıkacak şekilde planlanan KOB, 2003 yılında ikinci belge olarak Bakanlar Kurulu'nda onaylanmıştır. İlkeler bölümünde, bir önceki belgede olduğu gibi, “insan haklarını ve azınlıklara saygı ile onların korunmasını güvence altına alan kurumlarının hâlihazırda istikrara kavuşmuş olması” gerekliliği doğrultusundaki Kopenhag siyasi kriterinin yerine getiriliyor olması zorunluluğu belirtilmiştir.⁹⁶

Yapılması istenenlerin yine kısa ve orta vade başlıkları altında incelendiği bölümde, bir önceki belgeden farklı olarak “güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler” başlığı öncelikler bölümüne konularak kısa yada orta vade hedefi ile tanımlanmamış, bu başlıkların öncesinde ayrıca işlenmiştir. Bu başlık altında; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” (ESKHIUS) (Orijinal ismiyle, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights - ICESCR), “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” (MSHIUS) (Orijinal ismiyle, International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR) ve ek protokolünün onaylanması,⁹⁷ AİHM'nin kararlarına uyulması ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) uygun hareket edilmesi, dil, ırk ve dinlerinden bağımsız olarak tüm vatandaşların insan hakları ve temel haklardan tam olarak yararlanabileceğinin yasada ve uygulamada garanti altına alınması, dernek kurma özgürlüğü konusunda başlatılan reformlara devam edilmesi, AİHS 9. maddeye uygun olarak tüm bireylerin ve cemaatlerin din özgürlüklerini kullanmaları ile ilgili hükümlerin uyumlulaştırılması ve AB ülkelerindeki uygulamalara paralel olacak şekilde cemaatlerin faaliyet göstermelerine olanak verilmesi, tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması, radyo – TV yayınlarında Türkçe

⁹⁶ Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 19 May 2003 (2003/398/EC)”, <http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=303D0398> (17.02.2010), s. 42.

⁹⁷ Orijinal adıyla “International Covenant on Civil and Political Rights” ve “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights” Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığınca bu şekilde adlandırılmıştır: http://www.ihb.gov.tr/mevzuat/um_bm_sozlesmeleri/bm_antlasmalari_tablo.doc (15.05.2010).

dışındaki dillerde yayına izin verilmesi ve Türkçe dışında da eğitim verilmesine olanak sağlanarak, bunları engelleyen düzenlemelerin kaldırılması talep edilmiştir.⁹⁸

3.2.1.6 2003 Ulusal Program

2001 tarihinde Türkiye tarafından yayınlanan ilk Ulusal Program'da Rumları ilgilendirebilecek pek az taahhüt bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının hükümeti DSP – ANAP – MHP koalisyonundan devraldığı 2003 yılında ise Türkiye, ikinci Ulusal Programı'nı yayınlamıştır. Detayları, konulara göre irdelendiğinde de görüleceği üzere, 2003 Ulusal Programı, kronolojik olarak öncesinde gelen ilerleme raporlarında talep edilenlerin birçoğunu cevapsız bırakmıştır. İlerleme raporlarında imza atılması beklendiği vurgulanan azınlıklarla ilgili uluslararası sözleşmelere imza konulmasından, azınlıklara ait örgütlerin tüzel kişiliklerinin tanınması sıkıntısına, mal ve mülk edinme sorunlarından, din adamı yetiştirme yasağına, vakıf mallarına el konulmasından, ibadethane kiralama ya da inşa etmede karşılaşılan sorunlara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) fazla güçlü yapısından, din adamlarının Türkiye'ye girişinde uygulanan vize sıkıntısına, eğitim kurumlarında Müslüman bir yetkilinin müdürün üzerinde otorite sahibi olmasından, zorunlu din derslerindeki sübjektif ve hatalı müfredata kadar birçok reform çağrısı bu ulusal programın kapsamına girmemiştir. Azınlıkların dillerinde yayın özgürlüğü ve eğitimde kolaylıklar sağlanacağı vaadi de ancak dolaylı olarak belirtilmiştir.

2003 Ulusal Programı, ilk olarak 2001'de çıkarılan programın devamı olarak nitelendirilebilmekle beraber, ardılı olan 2008 Ulusal Programı'nın açıklanmasına kadar geçecek olan 6 senelik süreçte Türkiye'nin AB üyeliği yolunda "kendi belirlediği" yol haritası olma yükünü taşıdığı ayrıca belirtilmelidir.

3.2.1.7 2003 ve 2004 Düzenli Raporları ve 2005 İlerleme Raporu

2003 yılı İlerleme Raporu, Türkiye'nin üçüncü Ulusal Programını hazırladığı yıla denk gelmesiyle birlikte, 2002 Aralık ayındaki Kopenhag Zirvesi'ndeki

⁹⁸ Council Decision (2003/398/EC), ss. 43-44.

“Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği 2004 yılındaki zirvede saptanması durumunda müzakerelerin geciktirilmeksizin başlatılması”⁹⁹ yönündeki kararının ardından sunulan rapor olma özelliğini taşımaktadır. Bu açıdan, müzakerelerin başlatılıp başlatılmaması kararının verileceği zirveden önce Türkiye’nin sahip olduğu 1 yıllık sürede dikkate alınmayı gerektiren kritik bir öneme sahiptir.

2004 Aralık zirvesi, Türkiye’nin müzakerelere başlamaya hazır olup olmadığına kararlaşdırılacağı zirve olarak Türkiye – AB ilişkilerindeki en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur. Dolayısıyla zirveden iki ay önce yayınlanacak olan ilerleme raporu, yayınlanmış tüm ilerleme raporları içinde Türkiye’nin adaylığının onaylandığı Helsinki zirvesi öncesi raporla birlikte en önemli raporlardan birini oluşturmuştur.

2005 İlerleme Raporunda, Komisyon’un Genişleme Politikası doğrultusunda hazırladığı raporlarda bir terminoloji değişikliğine gidilerek “düzenli raporlar”ın adı değiştirilip, “ilerleme raporu” haline geldiği görülmektedir. İçerik olarak Aralık 2004’te müzakerelerin başlatılması kararından sonraki yıl olan 2005 için çıkan rapor aslında müzakerelerin yönü için de belirleyici bir role sahip olmuştur. Bunun sebebi, müzakerelerin başlatılmasının derhal değil, Ekim 2005 için uygun görülmesidir. Ekim 2005’te 35 müzakere başlığından 6 tanesinin (İş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi, şirketler hukuku, mali hizmetler, bilgi toplumu ve medya, istatistik ile mali kontrol) açılmasıyla müzakereler başlamıştır. 2005 ilerleme raporu bu sürecin başlatılmasının bir ay sonrasına denk gelmiştir.

3.2.1.8 2005 Katılım Ortaklığı Belgesi

2005 yılında, bir Ulusal Program gündemde olmamakla beraber, AB tarafından 3. KOB yayınlandığı görülmektedir. Belge 2005 yılında hazırlanmasına rağmen AB tarafından 26 Ocak’ta karara bağlandığı için 2006 tarihli olarak

⁹⁹ Avrupa Konseyi, “Copenhagen European Council 12 And 13 December 2002 - Presidency Conclusions”, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (18.05.2010), ss. 5-6.

görülmüştür. Bu belgede öncekilerin aksine ilkeler ayrıca belirtilmemiş, Müzakere Çerçeve Belgesi'nde belirtildiğine atıfta yapılacak Kopenhag kriterleri olduğu söylenmekle yetinilmiştir. Yine kısa ve orta vade ile belirlenen önceliklerde, bu sefer net süre verilmiş, kısa vade için 1-2 yıl, orta vade için 3-4 yılda tamamlanma gerekliliği belirtilmiştir.¹⁰⁰

3.2.1.9 2006 ve 2007 İlerleme Raporları

2006 İlerleme Raporu müzakerelerin başlatılmasından sonra açıklanan ilk rapordur, bu durum nedeniyle giriş bölümünde bir önceki yıl içinde olan gelişmelerin özetlenmiş, sürecin başlatıldığı, müktesebatın analitik tarama faaliyetinin başlayıp bitirildiği ve ilk müzakere başlığı olarak “bilim ve araştırma” başlığının açılıp kapatıldığından bahsedilmiştir.¹⁰¹

2007 İlerleme Raporu'nun yazıldığı 2007 yılı, Türkiye – AB ilişkilerinde müzakere sürecinde soğumanın başladığı yıl olarak dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, 2006 raporunun açıklanmasının bir ay sonrasında toplanan Avrupa Birliği zirvesinde; Türkiye'nin AB'ye üye olan Kıbrıs Rum Kesimi'ne yönelik olarak “Ortaklık Antlaşması, Ek Protokolü” hükümlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmede gerekliyle müzakere başlıklarının 8'ine (malların serbest dolaşımı, iş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi, yerleşme hakkı ve hizmet sağlama özgürlüğü, mali hizmetler, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, taşımacılık politikası, gümrük birliği ve dış ilişkiler) dondurulma kararı verilmesi ve bu sorun aşılana kadar hiçbir müzakere başlığının geçici olarak kapatılmamasına karar verilmesidir.¹⁰²

¹⁰⁰ Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 23 January 2006 (2006/35/EC)”, <http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=306D0035> (17.02.2010), s. 35.

¹⁰¹ Avrupa Komisyonu, “Turkey 2006 Progress Report”, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf (17.02.2010), s. 4.

¹⁰² Avrupa Komisyonu “Turkey 2007 Progress Report”, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (17.02.2010), s. 5.

3.2.1.10 2008 Katılım Ortaklığı Belgesi

Bu çalışmanın yazılma tarihi itibariyle hazırlanan son KOB, 2008 yılında yayınlanmıştır. Bu belge, AB'nin karar alma organlarından olan Avrupa Birliği Konseyi'nin, üyelik yolundaki Türkiye'den katılım öncesi gerçekleştirmesini istediği reformları Türkiye'ye ilettiği ve karşısında Türkiye'den aynı yıl Ulusal Program ile karşılık verilen bir "karardır". Son KOB olması dolayısıyla, çalışmanın yazıldığı tarih itibariyle AB'nin Türkiye'den "resmi" olarak taleplerinin sıralandığı belge olarak değerlendirilebilir. Giriş bölümünde hep olduğu gibi ilkelere kısa bir atıfta bulunularak, önceliklerin Kopenhag kriterleri ve 2005 Ekim ayında kabul edilen müzakere çerçeve belgesine göre belirlendiği bildirilmiştir.

3.2.1.11 2008 İlerleme Raporu

2008 yılı da bir önceki yıl gibi, Türkiye – AB ilişkilerinin gelişimi açısından yavaş ilerlenen bir yıl olmuştur. Önceki yılların aksine 2007'den itibaren reform sürecinde görülen yavaşlama ve kamuoyunun üyelik sürecine yönelik ilginin azaldığı dikkat çekmekte, bu da öncelikli olarak reformların hızını düşürmekte ve dolaylı olarak Rum azınlığın sorunlarının çözümü konusunda gecikmelere neden olmaktadır. Yine de müzakerelerin ve dolaylı olarak reform sürecinin yavaşlamasının asıl sebebi olarak Kıbrıs Rum Kesimi karşısında taşındığı AB tarafından iddia edilen yükümlülüklerin yerine getirilmiyor olmasından hareketle kalıcı olarak 8 başlığın dondurulması ve diğerlerinin de geçici kapatılmasına izin verilmemesi olduğu söylenebilmektedir. Bu doğrultuda 2008 yılının, Kıbrıs Rum Kesimi'nin tanınmamaya devam etmesi ve siyasi arenada çıkmazı sonlandırabilecek bir gelişme olmaması nedeniyle reformlar açısından kısır bir yıla dönüştüğü iddia edilebilmektedir.

3.2.1.12 2008 Ulusal Program

2008 Programı, resmi adaylık statüsünün verilmesi öncesinden başlayarak irdelenen Türkiye – AB ilişkilerinde, en son yayınlanan 2003 Programı'nın ardından 5 yıllık bir bekleyiştikten sonra ortaya çıkan, tezin yazıldığı tarih itibariyle sonuncu olma kimliğini taşıyan Ulusal Programdır.

Programda yapılan vaatler incelendiğinde, uzun yıllardır ilerleme raporlarıyla şikâyet edilen Gayrimüslimlere yönelik şiddet hareketlerinin durdurulacağı, din adamı ihtiyacının yerine getirileceği, ders kitaplarındaki ayrımcılığın biteceği, yayıncılık konusunda kısıtlamaların kaldırılacağı çıkarımı yapılabilir.¹⁰³ Fakat bunlara rağmen, azınlık okullarındaki çift başlılık sorunu ve atanan yetkilinin müdürden daha fazla yetkiye sahip olduğu için yaşanan dışarıdan müdahale problemi, azınlıkları korumak için yardım beklenen uluslararası örgütlere katılım konusu, ekümeniklik problemi, yabancı din adamlarının çalışmasının zorlukları, ibadethane açılışı konusunda ilden ile değişen standardizasyon sorunları, nüfus cüzdanlarındaki din hanesinin varlığının sürmesi konularında bir açıklama getirilmemiştir. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda bu konuların düzeltilmesi konusunda bir çalışma gerçekleştirilmeyeceği ve bu nedenle de takip eden yıllarda ve bu çalışmanın ardından ileriki yıllarda da yayınlanacak olan ilerleme raporlarında şikâyet konusu olmayı sürdürecekleri söylenebilir.

3.2.1.13 2009 İlerleme Raporu

2009 Raporu, bu çalışmanın yazılış tarihi itibarıyla yayınlanmış olan son rapordur, dolayısıyla azınlıklarla ilgili devam eden sorunlar ve gerçekleştirilen reformlar açısından en güncel belge olarak değerlendirilebilir. Raporda dernek kurma özgürlüğü alanında yaşanan sıkıntılardan yakınılmış, Vakıflar Kanunu sayesinde uzun süredir şikâyet edilen problemlerin yavaş yavaş çözüldüğünden bahsedilmiştir. Bunun yanında önceki raporlarda da sıklıkla geçtiği üzere Heybeliada Ruhban Okulu probleminden, cemaatlerin tüzel kişilik problemlerinden, ekümeniklik probleminin çözülmemiş olduğundan ve bunun gibi bütün ilerleme raporlarında defalarca bahsedilen bir grup probleme değinilmiştir.

Bu rapora gelene kadar çeşitli konuların 10 yıllık süre zarfında nasıl bir aşama kaydettiğine parça parça değinilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki

¹⁰³ Dışişleri Bakanlığı, “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2008”, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/AB/up2008_tr.pdf (17.02.2010), ss. 4-11.

konu bütünüyle tematik bir incelemeye ayrılmıştır. Her konu başlığının, kendi içinde 10 yıllık sürede çift taraflı iletişimin ne ölçüde başarılı olup olmadığını ortaya koyması hedeflemektedir.

3.2.2 Tematik Açıdan İlerleme Raporları, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programların İncelenmesi

1998'den 2009'a gelene kadar her yıl çıkan belgeler, Türkiye – AB ilişkisinin boyutlarını kavramak için yeterlidir. Fakat ayrı ayrı belge analizi yapmak ancak kronolojik sıraya göre ilişkilerin seyrinin nasıl gittiğini göstermek açısından faydalıdır. Bu yöntemde ise şikâyet edilen konuların yıldan yıla nasıl bir ilerleme yada “ilerleyememe” sergilediğini görmek mümkün olmadığı için, bu bölüm, ilişkinin önemli gündem maddelerini içeren bölümlerin incelemesine ayrılmıştır. İrdelenecek alan seçimlerinde, genel olarak Türkiye'nin azınlık tanımı, Türkiye kamuoyunda Rumlara yönelik genel atmosfer, Türkiye'nin katıldığı ve katılacağı uluslararası antlaşmalar ve konu başlıkları olarak da vakıflar, mülkiyet sorunları, ibadet özgürlüğü, eğitim alanlarında detaya girilecektir.

3.2.2.1 Azınlıklar Tanımı ve Azınlık Hakları Genel Değerlendirmesi

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerindeki gelişmeleri belirtmek için AB tarafından çıkarılan ilk ciddi değerlendirme raporu olan 1998 Düzenli raporunda azınlıklara dair bir inceleme dikkati çekmektedir. 1998 İlerleme Raporu, ilk rapor olmanın da etkisiyle, azınlıklar alanında tanımlamalara ve bilgilendirmelere dayalı geniş bölümlere yer vermiştir. Azınlık hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında, azınlık statüsünün ülkede Lozan Antlaşması'na bakarak belirlendiği ve buna göre pratikte Rumlar, Yahudiler ve Ermenilere azınlık statüsü altında diğer gruplara verilmeyen ayrıcalıklar tanındığı aktarılmıştır. Bu azınlık gruplarının kendi okulları, ibadethaneleri ve tıp kurumlarının bulunduğu da vurgulanmaktadır. Raporda, Rum azınlıklarla ilgili olarak verilen tek ek bilgi nüfustur ve bu nüfusun 5000 olduğu aktarılmıştır. Raporda öne çıkan bir husus, devletin azınlıkları *de jure* ve *de facto* azınlık olarak gruplara bölmesi ve bahsi geçen 3 *de jure* azınlığın (Rum, Ermeni,

Yahudi) bu ek haklardan yararlanırken bunun dışındakilerin yararlanamamasıdır.¹⁰⁴ Kürtlerin durumlarına ait bölümlerin geniş yer kapladığı bu bölümde, Kürtlerin ve diğer grupların haklarının belirli üç azınlık kadar olmadığına gösteriliyor olması, bu aşamada reform isteğinin dillendirilmesi, temelde Rumların sahip olduğu hakların görece iyi durumda olduğunun ifşası olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte azınlık olduğu tescilli olan grubun da belli haklardan faydalanabilmesinin yolunun, bu azınlık statülerini devlet nezdinde kanıtlamak için devletin verdiği kimlik kartlarından taşımaları ve bu kartlarda ülkeye duyulan sadakati içeren notların bulunmasından geçtiği de ayrıca belirtilmiştir.

1999 ve 2000 İlerleme Raporu bu konuda yeni bir açılım getirmemiştir. 2001 yılı ise, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında reform çabalarına ilişkin yaklaşım farkının en çarpıcı ortaya çıktığı dönemlerden birisi olarak kabul edilebilir. Gerçekleştirilmesi beklenen reform çabaları açısından iki taraf da beklentilerini karşılıklı olarak sunmuştur. Avrupa Birliği, Katılım Ortaklığı Belgesi'ni kabul edip yayınlarken, Türkiye de Ulusal Program yayınlamıştır. İki tarafın azınlıklar konusundaki beklentilerindeki farklılıkların ciddi boyutlarda olduğu görülebilir. Bunları sırayla irdelemek gerekirse:

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, kısa vadede yapılması beklenenler bölümünde, azınlıkları ilgilendirebilecek şekilde; siyasi kriterler açısından, dernek kurma özgürlüğüne yönelik hukuki garantilerin güçlendirilmesi, televizyon ve radyo yayınlarında anadili kullanma doğrultusundaki yasal düzenlemelerin kaldırılması gibi detaylı talepler dillendirilmiştir.¹⁰⁵ Orta vadede beklenenler bölümünde; siyasi kriterler başlığı altında, tüm vatandaşların ırk, etnisite, dil, din ayırt etmeksizin tüm insan hakları ve temel haklardan yararlandırılmasının temin edilmesi, din özgürlüklerinden faydalanma imkânlarının büyütülmesi, anayasanın ve tüm yasaların AİHS'de belirtilen hak ve özgürlüklerden tüm vatandaşların yararlanabilmesi amacıyla kontrolden geçirilmesi, ESKHİUS, MSHİUS ve ek protokolünün

¹⁰⁴ Avrupa Komisyonu, "1998 Regular Report From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf (17.02.2010), s. 19.

¹⁰⁵ Council Decision (2001/235/EC), ss. 16-17.

onaylanması,¹⁰⁶ kökeninden bağımsız olarak tüm vatandaşların kültürel haklarının koruma altına alınması, buna engel olan tüm düzenlemelerin, “eğitim alanı da dahil olarak” kaldırılması gibi radikal talepler masaya yatırılmıştır.¹⁰⁷

Diğer yandan aynı yıl Türkiye'nin yapmayı tasarladığı reform çalışmalarında, bunların hiçbiri olmadığı gibi, bunları “andıran”, dolaylı reform çalışmalarından da bahsedilmemektedir. Rum azınlığı ilgilendirebileceği düşünülebilecek reform çalışmalarının bulunduğu bölüm Ulusal Program'ın “2.1.11” numaralı bölümüdür. “Tüm Bireylerin, Herhangi Bir Ayırım Yapılmaksızın ve Dil, Irk, Renk, Cinsiyet, Siyasî Görüş, Felsefi İnanç veya Dinine Bakılmaksızın, Tüm İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinden Tam Olarak Yararlandırılması; Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlükleri” bölümü altında, Türk hükümeti, orta vadede “Türk vatandaşı olmayan fakat Türkiye’de yaşayan Gayrimüslim vatandaşların” dini gereksinimlerini yerine getirebilmeleri için kolaylaştırıcı önlemler alınacağını beyan etmiştir.¹⁰⁸

İki belge kıyaslandığında, Avrupa Birliği'nin yapılmasını beklediği reformlar ile Türkiye hükümetinin ortaya koyduğu hedefler arasındaki farklılık dikkat çekicidir. İlerleme raporlarında Gayrimüslimlerin dini gereksinimlerinin karşılanmasına kolaylaştırıcı çabalar ortaya konması istenirken, Ulusal Program’da Gayrimüslimlere yönelik olarak düşünülebilecek tek şey, “kolaylaştırıcılık” gibi muğlâk bir ifade ile ibadet edebilmekle ilgili düzenleme yapılacağı taahhüdüdür. Üstelik bu taahhüt de, ülkedeki Gayrimüslim azınlıklar için değil, sadece Türkiye vatandaşı olmayan yabancılarla sınırlı tutulmuştur.

Bunun yanı sıra, 2001 tarihli olarak çıkan bu ilk Ulusal Program’da Rum azınlığın durumuyla ilgili olabilecek herhangi bir kısa, orta ya da uzun vadeli hedef de konulmamıştır. 2002 yılında bu konuda bir gelişme görülmemekle birlikte, 2003

¹⁰⁶ Orijinal adıyla “International Covenant on Civil and Political Rights” ve “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights” Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığınca bu şekilde adlandırılmıştır:

http://www.ihb.gov.tr/mevzuat/um_bm_sozlesmeleri/bm_antlasmalari_tablo.doc (15.05.2010).

¹⁰⁷ Council Decision, (2001/235/EC), s. 19.

¹⁰⁸ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2001”, [http://www.khgm.gov.tr/\(tmpnpka5m21cmp55pp02sr55\)/AB/Ulusal_Program-2003%20tümü.pdf](http://www.khgm.gov.tr/(tmpnpka5m21cmp55pp02sr55)/AB/Ulusal_Program-2003%20tümü.pdf) (17.02.2010), s. 21.

yılı İlerleme raporu'nda azınlık hakları adlı bir bölüm altında Türkiye'nin ilk defa Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Ulusal Azınlıklardan Sorumlu Yüksek Komiseri'ni kabul edip görüşmeler yapmasına izin verildiği aktarılmıştır. Bu konuda Rum azınlığı ilgilendirecek herhangi bir ayrı madde yer almamasına rağmen, ileriki raporlarda bu başlığın detayının artıp genel olarak “azınlık kavramına” dair yorumların yapılarak dallandırılacak olması açısından 2003 yılı bu konunun ilk olarak ortaya çıktığı yıl olarak, AB tarafından bakıldığında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰⁹

2004 yılı raporunda, azınlık hakları bölümü altında, Türkiye'nin resmi olarak tanıdığı “azınlık” tanımından bahsedilmiştir, buna göre Türkiye'deki azınlıkların varlığını Lozan Antlaşması ile belirlediği ve anlaşma hükümlerine göre Türkiye'deki azınlıkların sadece Gayrimüslim vatandaşlar olduğu belirtilmekle birlikte, resmi makamlar tarafından bunun üç azınlık grubu olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak anlaşıldığı ilk defa ilerleme raporlarının konusu edilmiştir. Bunun yanı sıra 2002 yılında azınlıklarla ilgili genel olarak görüşme yapan AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri'nin Ankara ziyaretinin ardından sözü edilen yılda bu konuda herhangi bir gelişme olmadığı aktarılmıştır.

Olumlu bir gelişme olarak, 1962'de gizli bir yönetmelikle kurulan ve görevi azınlıkların faaliyetlerini devletin güvenliği için takip etmek olan “Azınlıklar Tali Komisyonu”nun Ocak 2004'te feshedilmesi belirtilmiş ve onun yerine azınlıkların sorunlarını değerlendirme göreviyle “Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu”nun kurulduğu aktarılmıştır.¹¹⁰ Bu hamlesiyle, devletin azınlıkları “potansiyel suçlu” olmaktan çıkardığı düşünülebilir.

2004 yılının önemi, Türkiye'nin sicilinin ölçüldüğü ve reformların hızı ve niteliğinin değerlendirildiği 2004 İlerleme Raporu sayesinde, o yıl yapılacak zirve ile

¹⁰⁹ Avrupa Komisyonu, “2003 Regular Report on Turkey's progress towards accession”, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (17.02.2010), s. 38.

¹¹⁰ Avrupa Komisyonu, “2004 Regular Report on Turkey's progress towards accession”, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (17.02.2010), s. 48.

birlikte müzakerelerin başlaması kararına varılmasıdır.¹¹¹ Genel olarak 2004 yılı itibariyle başarılı olduğu değerlendirilen Türkiye'nin, Rum azınlığı doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren meselelerde çok büyük ilerlemeler göstermediği ve birçok sorunun devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen raporun yayınlanmasından 2 ay sonra yapılan zirvede müzakerelerin başlatılması kararının alınması, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği, azınlıklar konusundaki genel durumunda arzu edilen düzeye en azından başlangıç düzeyinde uyumlu olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

2005 yılına gelindiğinde, belki de müzakerelerin başlatılması kararının bir etkisi olarak azınlık kavramı üzerinde daha ciddi durulmaya başlanmıştır. 2005 raporunda, azınlık hakları bölümünde, Türkiye'nin "azınlık" kavramına bakış açısı masaya yatırılmıştır. Bu konuda Türkiye'nin tutumunun değişmediği ve azınlıklara ne şekilde bir tanım yaptığı tekrarlanarak, devamında ilk defa Türkiye'nin resmi olarak kabul ettiği azınlık tanımının da "dışında", uluslararası örgütler ve Avrupa standartlarına göre "azınlık" olan toplulukların da yaşadığı belirtilmiştir.¹¹² Bu bağlamda 2005 yılı raporunda, Başbakanlık çatısı altında bir "İnsan Hakları Danışma Kurulu" oluşturulduğu ve bu kurul altında azınlıklara yönelik genel devlet politikasının masaya yatırılmasının sağlandığına da dikkat çekilerek, kurulda Lozan Antlaşması'nın dar kapsamda yorumlandığı, daha geniş olarak ele alınabileceği doğrultusunda fikirlerin öne çıktığı bir rapor hazırlandığı belirtilmiştir. Buna rağmen raporun yazarı ve kurulun başkanı hakkında soruşturma başlatıldığının, diğer üyelerin istifa ettiğinin ve o günden sonra kurulun hiç çalışmadığının da altı çizilmiştir.¹¹³

Yayınlanmasının hemen ardından müzakere başlıklarının açıldığı 2005 raporunda, genel olarak ilerlemelerin sağlandığı görülse de, azınlıklar konusunda çok

¹¹¹ Avrupa Konseyi, "Brussels European Council 16/17 December 2004 - Presidency Conclusions", http://www.consiliium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf (24.05.2010), ss. 4-6.

¹¹² Avrupa Komisyonu, "Turkey 2005 Progress Report", http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (17.02.2010), s. 35.

¹¹³ Turkey 2005 Progress Report, s. 35.

kısıtlı ilerleme gösterildiği ve üyelik sürecinin hızı açısından yetersiz kaldığı görülmektedir.

2006 yılı raporunda “Azınlık hakları” bölümünde, önceki senelerde de görüldüğü gibi Türkiye’de azınlık hakları kavramının genel olarak incelenmesine devam edilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin azınlık kavramına bakış açısının değişmediği ve Lozan Antlaşması’nda kararlaştırıldığı üzere, sadece Gayrimüslim azınlıkların tanındığı, Gayrimüslim azınlıklar kavramı altında da pratikte sadece Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler’in azınlık statüsünde tanımlanan haklardan yararlandığı gösterilmiştir. Buna ek olarak, Türkiye’de azınlık olarak tanımlanmamasına rağmen Avrupa standartlarına göre azınlık olarak değerlendirilmesi gereken başka grupların da olduğu, önceki sene olduğu gibi 2006 raporunda da tekrarlanmıştır.¹¹⁴

AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri’nin Ankara ziyaretinin ardından herhangi bir gelişme yaşanmadığı, ziyaretin sonuç getirmediği tekrarlanmakla birlikte, bu sefer bu makamla ilişkilerin geliştirilmesinin “gerekli” olduğunun altı çizilmiştir. Kurulacak diyalogun konuları olarak, azınlıkların eğitimi, azınlık dilleri, azınlıkların kamu hayatına katılımı ve azınlık dillerinde yayın konularının işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yönde atılacak bir adımın, Türkiye’nin azınlıklar rejiminin Avrupa Birliği üye ülkelerinin standardına yaklaştıracığı ve kültürel çeşitlilik ile azınlıkların korunmasının kolaylaştırılmasını sağlayacağı da raporda geçmektedir.

2006, 2007 ve 2008 yılı raporlarında da Rumları dolaylı ya da doğrudan ilgilendiren alanlardaki sorunların 2005’e göre aynen devam ettiği önemli bir sorun olarak tekrarlanmaktadır. Azınlık haklarının irdelendiği bölümde ise, Türkiye’nin konuya yaklaşımının değişmediği ve azınlıkları sadece Lozan Antlaşması’nda belirtilen Gayrimüslimler olarak yorumladığı, pratikte de bu grup içinden sadece Rumlar, Ermeniler ve Yahudileri tanıdığı belirtilmiştir. Bununla birlikte kabul edilen “tüm vatandaşların kanun önünde eşit olması” düzenlemesine rağmen, bu kuralın,

¹¹⁴ Turkey 2006 Progress Report, s. 20.

azınlıkların kendi kimliklerini koruyabilmesi için özel haklara sahip olmalarına engel olmaması gerektiği hususunun altı çizilmiştir.

Bu çalışmanın yazılması itibariyle son rapor olan 2009 İlerleme Raporu'nda da "Azınlık hakları" bölümünde, Türkiye'de azınlık konuları ve azınlık hakları konusunda sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler tarafından dikkat çeken raporlar yayımlandığı bildirilmiştir, fakat devlet nezdinde azınlık kavramına yönelik yeni bir bakış olduğu konusunda bir izlenim bildirilmemektedir. Azınlıklara genel yaklaşım konusunda, AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri ile görüşme düzenlenmesi gerekliliği de raporda yerini almıştır.¹¹⁵ Azınlıkların dil, kültürel haklarına yönelik olarak düzenlemelerin henüz Avrupa standartlarından uzak kaldığı da raporda tekrarlanmıştır. Azınlıklara yönelik hoşgörünün artırılması gerekliliği bölümün sonunda da belirtilmektedir.¹¹⁶

Sonuç olarak, azınlıklar kavramı ve azınlık hakları konusunda çok az şey ortaya koyan 1998 İlerleme Raporu'ndan günümüze kadarki belgelere bakıldığında, ilerlemenin çok yavaş olduğu görülmektedir. Türkiye, kuruluşundan beri azınlık statüsünü sadece Lozan Antlaşması hükümlerince azınlık kimliği tescil edilen Gayrimüslimlere, hatta uygulamada Gayrimüslimler içinden de sadece 3 büyük grup olan Rum, Ermeni ve Yahudilere vermektedir. Bu tutum, son ilerleme raporuna kadar da değişmemiş, hatta temel azınlık hakları adı altında bir düzenlemeye de gidilmemiştir. Hatta iki taraf arasında bu konuda son gelişme görüldüğü üzere 2005 yılında yaşanmış ve o tarihten günümüze kadarki raporlarda azınlıklar kavramı konusunda herhangi bir değişikliğe de rastlanmadığı, hep aynı sorundan şikâyet edildiği kayıtlara geçirilmiştir. 2005 yılına kadar bu konuda gelişmeler kaydedildiğini söylemek mümkünse de, aslında bu gelişmeler Avrupa Birliği üyelik sürecinin ciddileşmesiyle birlikte AB'nin talep etmeye başladığı isteklerin yavaş yavaş dile getirilmesi olarak görülmektedir. Bir diğer deyişle, başlarda dile getirilmeyen şeyler zamanla Türkiye'nin önüne konmaya başlamış, bu da

¹¹⁵ Avrupa Komisyonu, "Turkey 2009 Progress Report", http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf (17.02.2010), ss. 27-28.

¹¹⁶ Turkey 2009 Progress Report, ss. 28-29.

müzakerelerin başlamasıyla birlikte doruğa ulaşmış, fakat esasında Türkiye’de ne 2005’ten önce ne de 2005’ten sonra azınlık kimliği konusunda radikal bir değişiklik ortaya konmamıştır.

3.2.2.2 Türkiye’de Gayrimüslimlere Yönelik Genel Atmosfer

Türkiye’de azınlık haklarının ne şekilde geliştiğinin gösterilmesi açısından, azınlık kavramıyla ilgili gelişmelerin aktarılmasından hemen sonra belirtilmesi gereken konu Türkiye’deki Gayrimüslimlere yönelik genel atmosferdir. Burada genel atmosferden kastedilen, ülkede Gayrimüslimlere yönelik hoşgörü ortamının derecesi ve Gayrimüslimlerin Türkiye’de rahat yaşayıp yaşayamamasıdır. Genel atmosfer, Türkiye’nin reform çalışmalarına ne kadar ağırlık verebileceğini etkilediği gibi, bir yandan da reform çalışmalarının ne kadar “gerekli” hale geldiğinin de göstergesi olarak tanımlanabilir. Bu da, ilerleme raporlarında takip edilen konulardan biri olagelmıştır.

Genel atmosfere yönelik olarak ilerleme raporlarında bahsedilen konulara ilk örnek 2001 yılına aittir. O yılki raporda, Gayrimüslimlere yapılan muamelede görülen iyileşmelerden söz edilmiştir.¹¹⁷ Tarsus’ta yapılan ekümenik bir faaliyete devletin sponsor olduğu belirtilmiş, Cumhurbaşkanı Sezer’in Hristiyan toplumun “Noel”ini kutladığı eklenmiştir.¹¹⁸

Bu konuda 2005 İlerleme Raporuna kadar olumlu ya da olumsuz bir yorum yapılmadığı görülmektedir. 2005 İlerleme Raporunda ise 2005 yılının Gayrimüslim azınlıklar için gerilimli bir yıl olduğu, patrikhaneye bombalı saldırı yapıldığı, onun dışında ülke çapında kiliselere çok sayıda saldırı girişiminde bulunduğu ayrıca eklenerek, yetkililerin dikkati çekilmiştir.¹¹⁹ 2006 yılında da aynı şekilde Gayrimüslimlere yönelik tutumda kötüleşme görüldüğü, hatta Diyanet İşleri

¹¹⁷ “İyileştiği” yazılan durumun aslında önceden kötü durumda olduğuna yönelik bir ifade bundan önceki raporlarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla, raporlarda daha önce bahsi geçmiş olmasa da, Avrupa Birliği’nin Türkiye’deki Gayrimüslim azınlıklara yönelik tutumunun sürecin başında “yetersiz” gördüğü söylenebilir.

¹¹⁸ Avrupa Komisyonu, “2001 Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession”, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf (17.02.2010), s. 27.

¹¹⁹ Turkey 2005 Progress Report, s. 31.

Başkanlığı'nın ve yerel dini otoritelerin açıkladıkları raporlarda ve verilen vaazlarda misyonerlik faaliyetleri karşısında saldırgan bir tutum takındığı belirtilmiştir. Aynı yıl içinde Gayrimüslimlere yönelik olarak din adamlarına ve ibadethanelere saldırılar yapıldığı vurgulanarak, Şubat ayında Trabzon'da Katolik bir rahibin (Andrea Santoro) öldürüldüğünden de kaygıyla bahsedilmiştir.¹²⁰

2007 yılında, ülkedeki Gayrimüslimlere yönelik hoşgörünün azalıyor olmasına bir önlem olarak, devlet yetkililerinin bir diyalog süreci başlatmıştır ve İstanbul'da cemaat önderleri ziyaret edilmiştir. Bunun ardından da İçişleri Bakanlığı genel olarak Gayrimüslimlere yönelik saldırıların bulunduğunu kabul etmiş ve tüm valiliklere bu tür saldırıları önlemeye yönelik çağrıda bulunduğu bir genelge çıkartmıştır. Buna rağmen ülkedeki Gayrimüslimlere karşı tavır saldırı havasını sürdürmeye devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Nisan 2007'de Malatya'da Protestanlara ait yayınevinde üç Protestan'ın öldürülmesinden bahsedilerek, bir başka olayda Protestanlar hakkında "Türklüğe hakaret" suçlamasıyla bir davanın yoğun güvenlik önlemleri altında sürdüğü belirtilmiştir. Ayrıca din adamlarına ve ibadethanelere saldırıların da sürdüğü aktarılmakta, misyonerlik faaliyetlerinin yaygın medya da ve yetkili devlet makamlarınca ülkenin birliğine yönelik "tehdit unsuru" olarak gösterilmesinden dem vurulmuş ve Gayrimüslim vatandaşların Türk toplumunun bir iç unsuru olarak görülmemesinden yakınılmıştır. Ek olarak, Gayrimüslim vatandaşlara yönelik "nefret söylemi" içeren ifadelerin cezasız bırakılmakta olduğundan da ayrıca bahsedilmiştir.¹²¹

2008 yılında çıkan raporda da yurt çapında Gayrimüslimlere yönelik gerilimin sürdüğü belirtilmiştir. Malatya'da üç Protestan'ın öldürülmesi davasında, tehdit alan avukata koruma verilmek zorunda kalınmıştır. Bunun yanı sıra, ülke çapında din adamlarına ve ibadethanelere saldırıların sürdüğü belirtilmiş, misyonerliğin ülke birliğine yönelik bir tehdit olarak görüldüğü vurgulanmıştır. Türkiye Protestan Kiliseleri Birliği'nin devlete sunduğu bir rapora göre yıl içinde Gayrimüslimlere yönelik gerçekleştirilen saldırıların "hiçbirinde" herhangi bir şüphelinin tutuklanmadığı gösterilmiştir. Bu nedenle Haziran 2007'de İçişleri

¹²⁰ Turkey 2006 Progress Report, s. 16.

¹²¹ Turkey 2007 Progress Report, ss. 16-17.

Bakanlığı'nın yerel makamlara yolladığı Gayrimüslimlerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması konusundaki genelgenin olumlu bir netice yaratmadığı belirtilmiştir.¹²²

Son çalışma olan 2009 ilerleme raporu da dinlerarası diyalogun devam ettiğini bildirmiştir. İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen temsilcilerin de bulunduğu heyetlerce Gayrimüslim azınlıkların temsilcileri ziyaret edilmiş ve cemaat temsilcileri de Başbakan'la görüşme olanağı bulmuştur. Fakat ülke çapında azınlıklara yönelik toleransla ilgili sorunlar sürmektedir. Adana'da Türk İncil Topluluğu'na ait kitabevinin iki kez tahrip edildiği aktarılmış ve misyoner faaliyetlerine karşı hoşgörüsüzlük ortamının sürdüğü bildirilmiştir. Buna örnek olarak da iki misyoner hakkında açılan davanın sürdüğü gösterilmiştir. Malatya'da üç Protestan'ın öldürülmesi konusundaki davanın henüz sonuçlandırılmadığı aktarılmış ve bu konudaki gelişmelerin de dikkatle izleneceği mesajı verilmiştir.¹²³

Sonuç olarak, yakın zamana kadar Türkiye'de Gayrimüslimlere yönelik kitlesel bir tehlike, ilk ilerleme raporlarına göre bulunmamaktadır. 2005 yılından itibaren ise ilerleme raporlarına sürekli olarak büyüyen tehlikeye dikkat çekilmektedir. Bu yıldan itibaren Türkiye'deki Gayrimüslim topluluklara yönelik saldırıların yoğunlaştığı görülmekte, devletin de kimi zaman bunu önleyici, kimi zaman da körükleyici politikalar izlediği aktarılmaktadır.

3.2.2.3 Azınlık Hakları ve Uluslararası Antlaşmalara Katılım

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde azınlık haklarının ne düzeyde olması gerektiği konusu İlerleme raporlarında sıklıkla ayrıntılı bir belirtilmesine rağmen, bu konuda daha ciddi bir duruşun benimsenmesi açısından Avrupa Birliği Türkiye'nin bazı antlaşmalara katılmasını istemiştir. Bu antlaşmalara katılım konusu ilk ilerleme raporlarından günümüze kadar gündemde kalmıştır. Bu konudaki

¹²² Avrupa Komisyonu, "Turkey 2008 Progress Report", http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (17.02.2010), s. 19.

¹²³ Turkey 2009 Progress Report, s. 22.

uyarılar ilk yıllarda sadece mevcut durumu ifade etmek şeklinde gerçekleşse de, ilerleyen zamanlarda mevcut durumun geliştirilmesi “gerektiğinin” ifadesi şekline bürünerek günümüze gelinmiştir.

İlk yıllardan itibaren ısrarlı bir şekilde üzerinde durulan antlaşma “Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Antlaşması” (UAKÇA)’dır. 1998 İlerleme Raporu Türkiye’nin bu antlaşmaya taraf olmadığını belirtmiştir.¹²⁴ 2000 yılı raporu da bu konuyu tekrarlayarak Türkiye’nin Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan “UAKÇA”ya imza koymadığını tekrarlamış ve bu bağlamda Lozan Antlaşması kapsamında değerlendirilmeyen grupların azınlık sayılmamaya devam ettiğini belirtmiştir.¹²⁵

Avrupa Birliği’nin ilk yayınladığı Katılım Ortaklığı Belgesi’nde de uluslararası antlaşmalara katılım konusu gündeme getirilmiştir. Belgede orta vadede beklenenler bölümünde, siyasi kriterler başlığı altında, tüm vatandaşların ırk, etnisite, dil, din ayırt etmeksizin tüm insan hakları ve temel haklardan yararlandırılmasının temin edilmesi, din özgürlüklerinden faydalanma imkânlarının büyütülmesi, anayasanın ve tüm yasaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde belirtilen hak ve özgürlüklerden tüm vatandaşların yararlanabilmesi amacıyla kontrolden geçirilmesi, ESKHIUS, MSHIUS ve ek protokolünün onaylanması sayılmıştır.

2001 ve 2002 yılı raporlarında da UAKÇA’ya imza atılmadığı ve Lozan antlaşması hükümlerinin yorumlanması dışında başka bir azınlık grubunu kabul etmediği, bu doğrultu da bir ilerleme yapılmadığı da eklenmekle birlikte 2002 raporunda, bu sefer bir ilerlemeye dikkat çekilmiştir.¹²⁶ Buna göre 1969’da Birleşmiş Milletler bünyesinde yürürlüğe giren “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme” Türkiye’de yürürlüğe sokulmuştur.¹²⁷

¹²⁴ 1998 Regular Report, s. 14.

¹²⁵ Avrupa Komisyonu, “2000 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf (17.02.2010), s. 19.

¹²⁶ 2001 Regular Report, s. 29 ve 2002 Regular Report, s. 26.

¹²⁷ Orijinal adıyla “Elimination of All Forms of Racial Discrimination” TBMM bünyesinde bu şekilde Türkçeleştirilerek kabul edilmiştir: <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/95-109.pdf> (05.06.2010)

1965'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda kabul edilen, 1969'da yürürlüğe giren bu sözleşme, Türkiye tarafından 1972'de imzalanmış fakat meclis onayı için 30 yıl bekleyerek 3 Nisan 2002'de 4750 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir.¹²⁸ 2003 yılında Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program'da, Türkiye'de yürürlüğe konan bir dizi uluslararası antlaşma sayılmasına rağmen Avrupa Birliği raporlarında adı geçen UAKÇA konusunda bir bahis bulunmamaktadır.¹²⁹

Avrupa Birliği'nin üyelik için şart koştuğu kriterlerden, siyasi olanların yerine getirilmesi için yapılması öngörülen reform çalışmaları, Ulusal programda 9 başlık altında toplanmıştır. Bunlardan yedinci bölüm "Tüm Bireylerin, Ayırım Yapılmaksızın Tüm Temel Hak ve Özgürlüklerden Tam Olarak Yararlandırılması" başlıktır. Bu başlık altında "tüm bireylerin düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerinin" Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 9. madde çerçevesinde korunacağı belirtilmiş, buna ek olarak ibadet özgürlüğü konusunda madde belirtilmeden AİHS ve Ek 1. Protokole göre "değişik" din ve inanç gereksinimlerine göre uygulamaların kolaylaştırılacağı belirtilmiştir.¹³⁰ Atıfta bulunan AİHS 9. Maddesi ise çok genel ve kısa iki ifadede oluşmaktadır. İlk aşamada herkesin ibadet özgürlüğüne sahip olduğu belirtilerek, bireylerin tekil ya da toplu olarak, açıktan veya özelden dininin gereklerini yerine getirebileceği ve dinini açıklama özgürlüğüne sahip olduğu gösterilmiştir, ikinci aşamada da bu özgürlüklerin kamu düzenini, güvenliğini ve sağlığını korumak ya da başkalarının haklarını güvence altına almak için sınırlanabileceği belirtilmiştir.¹³¹ Dolayısıyla 9. maddeye uyma vaadinin kapsamlı bir reform çabasına işaret etmediği söylenebilir. Bunun haricinde 9. başlıkta, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmeye Ek 13. Protokolünün ve MSHİUS Ek Protokolü'nün yürürlüğe

¹²⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4750.html> (18.05.2010).

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/95-109.pdf> (18.05.2010).

¹²⁹ Yürürlüğe konan ve siyasi kriterleri ilgilendiren diğer antlaşmalar: Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair AİHS'ye Ek 6. Protokol, BM Her Türlü Irk Ayırımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 182 Sayılı ILO En Kötü Biçimde Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Sözleşmesi ve BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Kaldırılması Sözleşmesi İhtiyari Protokolü'dür. Bunun için bkz: Türkiye Ulusal Programı 2003, "Siyasi Kriterler", s. 3.

¹³⁰ Türkiye Ulusal Programı 2003, "Siyasi Kriterler", s. 5.

¹³¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (17.05.2010), s. 6.

konmasının planlandığı aktarılmıştır.¹³² Bununla birlikte UAKÇA konusunda bir bahis yine yoktur.

2003 yılına gelindiğinde, TBMM'nin Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilmiş anlaşmalarından biri olan MSHİUS ve ESKHİUS'u onaylamasına rağmen "eğitim hakkı ve azınlıklarla" ilgili başlıklara çekince konmuş olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunlardan ilk anlaşmada konulan çekince, ilgili anlaşmanın 13. madde, 3. ve 4. paragrafındadır.¹³³ Bu paragraflara göre anlaşmaya imza koyan devlet, vatandaşlarının çocuklarını hangi okula yollayacağını kendilerinin belirlemesine izin verileceğini taahhüt edecektir; ayrıca bireylere çocuklarına kendi belirleyecekleri dini ve ahlaki eğitimi verebilme hakkını getirmektedir.¹³⁴ Türkiye bu bölümleri kabul etmediği için, örneğin Rum vatandaşların, çocuklarına istedikleri dini eğitimi verip istediği okullara yollayabilmeleri için, hâlihazırda kendilerine tanınmış resmi azınlık statüsü altında kayıt yaptırımları gerekmektedir. Zira bu statüyü elde etmemeleri durumunda, kendi çocuklarına diledikleri dini eğitimi alabilecekleri okulu kendileri belirleme hakkına sahip görülmemektedirler.¹³⁵ İkinci anlaşmada ise konulan çekince 27. maddedir.¹³⁶ Buna göre Türkiye bu maddeye karşı çıkarak maddenin öngördüğü "etnik, dini ve dilsel azınlıkların kendi kültürlerinden faydalanma, dinlerini ve dillerini öğretip uygulamaya hakları olduğuna" çekince koymuş durumdadır.¹³⁷ Konulan çekinceye göre Türkiye, bu konuda düzenlemeleri Anayasaya ve Lozan hükümlerine göre uygulayacağını belirtmiştir.¹³⁸ Ayrımcılığa karşı mücadelede de bu konuyu kapsayan AİHM'nin 12. Protokolünün imzalanmasına rağmen hala yürürlüğe sokulmadığı aktarılmış, son olarak da, daha

¹³² Türkiye Ulusal Programı 2003, "Siyasi Kriterler" s. 6.

¹³³ 2003 Regular Report, s. 38.

¹³⁴ İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cescr.pdf> (17.05.2010), ss. 4-5.

¹³⁵ 2003 Regular Report, s. 39.

¹³⁶ Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan anlaşmaya taraf tüm olan ülkelerin koyduğu çekinceler, yaptığı itirazlar ve çekilmeler listesi için bkz: http://untreaty.un.org/humanrightsconvs/Chart_IV_4/CovenantCivPo.pdf (17.05.2010). Türkiye için: s. 4.

¹³⁷ Birleşmiş Milletler "International Covenant on Civil and Political Rights", <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (17.05.2010), s. 179.

¹³⁸ 2003 Regular Report, s. 38.

önceki ilerleme raporlarında da aralıksız bahsedildiği gibi UAKÇA için herhangi bir adım atılmadığı da bir kez daha tekrarlanmıştır.¹³⁹

2004 yılında da aynı anlaşmaya katılım olmadığına dikkat çekilmiştir. Aynı raporda “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı”nın da imzalanmadığından da bahsedilmiştir.¹⁴⁰ 2005 yılında “UAKÇA”ya katılım olmadığı tekrar belirtilerek, bunun yanı sıra “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı” konusunda bir gelişme olmadığı aktarılmış, ek olarak da Türkiye’nin ESKHİUS ve MSHİUS’un öngördüğü ilk raporu teslim etmemesi nedeniyle bu örgütlerin Türkiye’de azınlıkların durumuyla ilgili incelemesinin henüz yapılmadığı, fakat olumsuz çıkacağına beklendiği aktarılmıştır.¹⁴¹

Aynı yıl çıkan Katılım Ortaklığı Belgesi’nde, tüm siyasi kriterler ve güçlendirilmiş siyasi diyalog başlığının ve içeriğinin kısa vadeli öncelikler arasına alınması dikkat çekmektedir. Bu başlığın “insan hakları ve azınlık hakları” bölümünde; MSHİUS’un ek protokollerinin onaylanması, AİHM’nin kararlarının tam olarak uygulanması, AİHS’ye uyulması, dil, din ve ırktan bağımsız olarak herkese temel haklar ve insan haklarının yasada ve uygulamada garanti altına alınması kısa vadede gerçekleştirilmesi gereken hedefler arasında sayılmıştır.¹⁴² Din özgürlüğü konusunda, AİHS doğrultusunda ve Avrupa Konseyi bünyesinde kurulan “İrkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu”nun önerilerini dikkate alarak tüm vatandaşların din özgürlüğünün kullanımı konusundaki düzenlemeleri kabul edip hayata geçirilmesi isteği de belirtilmiştir. Son olarak, azınlık hakları adlı bir bölüm altında, yine kısa vadede tamamlanması arzulanan hedefler altında UAKÇA çerçevesinde kültürel çeşitliliğin güvence altına alınması, AİHS çerçevesinde azınlıklara saygı gösterilmesi ve koruma altına alınması talep edilmiştir.

2006 ve 2007 yılında da şikâyetler aynen devam etmiş, ilerleme raporunda uluslararası standartlar konusunda Türkiye’nin MSHİUS’daki “azınlık hakları” ile

¹³⁹ 2003 Regular Report, s. 23.

¹⁴⁰ 2004 Regular Report, ss. 30, 48.

¹⁴¹ Turkey 2005 Progress Report, s. 19.

¹⁴² Council Decision (2006/35/EC), ss. 36-37.

ESKHİUS'daki eğitim hakkı ile ilgili maddelerine koyduğu çekincelerin sürmesinin kaygı verici olduğu da aktarılarak, bunun yanında "UAKÇA"ya ve "Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı"na katılım konusunda hiçbir hareketin görülmediği de önceki raporlarda olduğu gibi tekrarlanarak hareketsizlikten şikâyet edilmiştir.¹⁴³

2008'deki Katılım Ortaklığı Belgesi'nde "Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması" başlığı altında, AİHS'ye uygun ve UAKÇA'daki ilkelere uyumlu olarak ve üye ülkelerdeki "en iyi" uygulamaya bakarak, kültürel çeşitliliğin sağlanması, azınlıkların korunması ve saygı gösterilmesini teşvik edilmesi, azınlıkların AİHS'nin 1. Protokolüne uygun olarak mülkiyet haklarına saygı gösterilmesini de içerecek şekilde korunması talep edilmiştir.¹⁴⁴ Aynı yıl çıkan ilerleme raporunda ve en son çıkan 2009 ilerleme raporunda da, her raporda bahsi mutlaka geçen "UAKÇA" hükümlerine uygun düzenlemeler olması gerektiği de bir kez daha vurgulanmıştır. Ek olarak, daha önceki raporlarda da belirtildiği gibi MSHİUS ve ESKHİUS'un -sırasıyla- azınlık hakları ve eğitim hakkıyla ilgili pasajlarına konulan çekincelerin sürdüğü ve bir gelişme olmadığı aktarılarak, "UAKÇA"ya katılım konusunda da hiçbir gelişme olmadığı tekrarlanmıştır.¹⁴⁵

Sonuç olarak, Türkiye'nin en az gelişme kat ettiği alanlardan birisi, Avrupa Birliği'nin azınlık hakları alanında Türkiye'nin katılmasını istediği uluslararası antlaşmalara katılım konusu olmuştur. UAKÇA konusunda en başından beri sürdürülen ısrarlı tavır hiçbir şekilde sonuç vermemiş, ESKHİUS ve MSHİUS'a katılım en sonunda gerçekleştirilse bile antlaşmalara konulan çekinceler yüzünden fonksiyonel olmadığından yakınılmıştır. Uluslararası antlaşmalara katılım Türkiye'nin en çok direndiği konulardan birini oluşturmaktadır.

¹⁴³ Turkey 2006 Progress Report, ss. 20-21 ve Turkey 2007 Progress Report, s. 21.

¹⁴⁴ Avrupa Birliği Konseyi, "Council Decision of 18 February 2008, (2008/157/EC)", <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:051:0004:01:EN:HTML> (17.02.2010), s. 9.

¹⁴⁵ Turkey 2008 Progress Report, ss. 24-25 ve Turkey 2009 Progress Report, ss. 27-28.

3.2.2.4 Vakıflar ve Mülkiyet Sorunu

Her ilerleme raporunda sürekli olarak sözü geçen en önemli problemlerden biri mülkiyet sorunudur. Bu sorunun kökleri, bu çalışmanın tarih bölümünde belirtildiği gibi, 1974'te Yargıtay'ın aldığı bir karar ile Gayrimüslim azınlıklara ait vakıfların mallarına el konulmasını öngörmüştür. Bu durum Gayrimüslim vatandaşlara ait maddi bir sıkıntı kaynağı yaratmıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği ile ilişkilerin gelişmesiyle birlikte en çok üzerinde durulan konulardan biri olmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk bildirim, 1998'deki ilk ilerleme raporu ile gelmiştir. Rapora göre, dini hizmetlerle ilgili olan arsa ve bina tapuları ile dini faaliyetlerin genişletilebilmesi konularında geniş bürokratik engeller sürmektedir.¹⁴⁶ İlk ilerleme raporunda bir değişiklik talebinde bulunulmamış, sadece “mevcut olanı ortaya koyma” yolu izlenmiştir.

Aynı sorunun tekrar dile getirilmesi 2002 İlerleme Raporu ile gerçekleşmiştir. Raporda, kiliselerin özellikle mülkiyet konusunda sorunlar yaşadığı belirtilmiş, bundan “şikâyet edilmiş” ve ilk defa bir sorun olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷ Mevcut sorun ilk kez 2002 İlerleme Raporu'nda detaylıca işlenmiştir. Buna göre 1923 Lozan Antlaşması hükümlerince resmen tanınıp tanınmamasından bağımsız olarak tüm azınlık gruplarının kurduğu örgütlerde tüzel kişiliğin tanınmasında sorunların yaşandığı, mülk edinme konusunda problemlerin sürdüğü ortaya konmuştur. Malların mülkiyetinin kadastro kayıtlarının bireyler ya da vakıflar adı altında kaydedildiğinin belirtildiği raporda, bu durumun Gayrimüslim azınlıklar söz konusu olduğunda, sadece 1936 tarihli 2762 numaralı kanun tarafından kapsamı belirtilen malların mülkiyetinin geçerli olduğu belirtilerek, 1936 tarihli kanunun kapsamadığı türden her türlü malın mülkiyetinin devlet tarafından el konulduğu ve istimlak edildiği aktarılmıştır.¹⁴⁸

Raporda, önemli bir gelişme olarak, Ağustos 2002 tarihli reform paketi sayesinde mülkiyetle ilgili bazı sorunların giderildiği belirtilerek, artık “vakıf statüsü

¹⁴⁶ 1998 Regular Report, s. 19.

¹⁴⁷ 2001 Regular Report, s. 27.

¹⁴⁸ 2002 Regular Report. s. 38.

olsun veya olmasın” Gayrimüslim azınlıkların kurduğu örgütlerin mülk alıp satabileceği belirtilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca, bu grupların, malların mülkiyetine sahip olduklarını ispatlayabildikleri takdirde dilediklerini sınırsızca kullanabilecekleri aktarılmıştır. Fakat bu değişikliğin uygulaması birtakım şartlara bağlanmış ve Bakanlar Kurulu’ndan alınacak bir izin gerektiği belirtilmiş. Fakat bu tür bir prosedüre girişmek için herhangi bir düzenleme henüz yapılmadığı gösterilmiştir. Malların mülkiyete geçirilmesi için 6 aylık bir süre tanındığı, fakat bunun için başvurulacak bir makamın net şekilde gösterilmediği belirtilmiştir. Dolayısıyla çok kısıtlı tutulan sürenin tüm reform paketini pratikte geçersiz kılabileceğinden duyulan endişe aktarılmıştır. Bununla beraber, tüm bu düzenlemeler başarıyla uygulansa bile kapsamın sadece resmi olarak tanınan azınlıkların “vakıflarıyla” sınırlı olduğu, resmi olarak vakıf statüsünde kendi isimleriyle kurum oluşturmalarına izin verilmeyen grupların bu haklardan yararlanamayacağı da belirtilmiştir. Haklardan yararlanamayanların Türk olmayan Katolik ve Protestanları da kapsadığı ayrıca aktarılmıştır.¹⁵⁰

Yapılan reform sonucu ortaya çıkan düzenlemelere rağmen Vakıflar Kanunu’nun hala Ağustos 2002 reform paketinin kapsamı dışında kalan gruplar için malların kiralanmasını yasak koştugu belirtilerek, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün dini vakıflar üzerinde önemli gücünün bulunduğu ve “gerekli görürse” bu vakıfların yönetimindeki kişileri yönetimden azletme yetkisinin bulunduğu da altı çizilmiştir. Ayrıca yapılan düzenlemelerin hali hazırda “el konmuş” malların geri verilmesi konusunda herhangi bir hüküm içermediği de belirtilmiştir.¹⁵¹

Bu reform, aynı yıl çıkan Türkiye’nin yayınladığı Ulusal Program’da da yerini almıştır. Rumlari doğrudan ilgilendiren konular programda “Siyasi Kriterler” bölümünde yer almıştır. Öncelikle, 2001 yılında yayınlanan ilk Ulusal Program’da taahhüt edilen gelişmelerin, 2 yıllık süre zarfında nasıl yerine getirildiğinin belirtildiği giriş bölümünde belirtilmiştir. Bu bölümde dernek ve vakıflarla ilgili

¹⁴⁹ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Türkiye’de Siyasi Reform – Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler”, <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/tsr.pdf> (17.02.2010), s. 10.

¹⁵⁰ 2002 Regular Report, ss. 38-39.

¹⁵¹ 2002 Regular Report, s. 39.

iyileştirmelerden kısaca bahsedilmiştir. İleriki bölümlerde de vakıflarla ilgili gelişmelerin, Rumların durumunda vakıfların tüzel kişilik sorunlarını ve mal edinmeye yönelik problemleri de kapsayıcı olduğu belirtilmiş ve açıkça “cemaat vakıflarının taşınmaz mallar üzerindeki tasarrufları ve derneklerle ilgili yönetmeliklerin yürürlüğe konduğu ve idari yapılanmaların tamamlandığı” aktarılmıştır.¹⁵²

2003 yılındaki raporda, bir yıl önceki reforma rağmen problemlerin sürdüğü aktarılmıştır. Rapora göre Gayrimüslim azınlıklar, tüzel kişiliklerin tanınması ve mülkiyet hakları konularında sorunlarla karşılaşmaya devam etmiştir. Bunun bir sonucu olarak Eylül 2003’te Gayrimüslim cemaatlerin temsilcileri olarak Rum-Ortodoks, Katolik, Ermeni ve Süryani cemaatlerin temsilcileri bu sorunların çözülmesi için devlete ortak bir müracaatta bulunmuşlardır. Mülkiyet hakları konusunda Ocak 2003’te yürürlüğe giren yönetmeliğe göre vakıfların alış ve satış işlemleri için İçişleri Bakanlığı’ndan izin alma zorunluluğu kaldırılıp, onun yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden (VGM) izin alınması yükümlülüğü getirilirken, buna rağmen “gerekli görülen hallerde” VGM’nin ilgili bakanlıklara danışması gerekliliği yönetmelikle birlikte gelmiştir. Bununla birlikte mülkiyetin kaydedilmesi için önceki sene 6 ay olarak belirlenen son başvuru tarihi 18 aya uzatılmıştır.¹⁵³

Rapor, hâlihazırda el konmuş olan malların durumuna dair sorunlar için herhangi bir gelişme olmadığını bildirmiştir. Ancak bir yandan da tüzel kişiliklerin tanınması sorunu nedeniyle hala mallara el konma tehlikesinin sürdüğünü de belirtmiştir. Raporda, Rum vatandaşların yurtiçinde açtığı davaları kaybetmelerinin ardından AİHM’ye, el konulan mallarının bir kısmının mülkiyetinin iade edilmesi hususunda dava açtığı vurgulanmıştır.

2004 yılı İlerleme Raporunda da din özgürlüğü konusunda, Gayrimüslim azınlıkların hala sorunlarla karşılaşmayı sürdürdüklerine tüzel kişilik kazanılmasının

¹⁵² Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2003 – Siyasi Kriterler”, http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/II-siyasi_kriterler.pdf (17.02.2010), s. 3.

¹⁵³ 2003 Regular Report, s. 33.

zorluğu, mülkiyet hakları konusundaki kısıtlılıkların sürüyor olması, kurdukları kurumların yönetimine karışılıyor olması ve din adamı yetiştirme yasaklarının sürdüğü belirtilerek başlanmıştır. 2003'te Gayrimüslimleri temsilen seçilen 4 temsilcinin devlete başvurusunun ardından 2004 başında bir diyalog başlatılmasına rağmen yıl içinde bu konuda başka bir gelişme olmadığı da eklenmiştir. Mülkiyete el konulması sorununda, "Gayrimüslim Vakıfların Yönetim Kurulları Seçimlerinin Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik" adı ile yeni bir yönetmeliğin Haziran 2004'te kabul edildiği belirtilmiştir. Buna göre, yönetim kurulu seçimleri zamanında toplanamayan vakıfların varlıklarını tehlikeye atıp mallarının müsadere edilmesiyle sonuçlanan süreç ortadan kaldırılmıştır. Fakat bu yönetim kurulu seçimlerinin kapsama alanının ilgili ilin komşu illerini de kapsayacak şekilde genişletilebilmesi sağlanmasına rağmen, sadece bununla yetinildiği, üstelik bu genişleme yerel otoritelerin takdirine bırakılarak ölü doğmuş bir düzenleme olarak kaldığı ayrıca belirtilmiştir. Ayrıca dini vakıfların, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olduğu ve Müdürlüğünde bu vakıflar üzerinde vakıfları feshetme, mallarına el koyma, yönetime müdahale etme yetkisini koruduğunun da altı çizilmiştir. Yine mülkiyet konusunda, Ocak 2003 yönetmeliğine dayanarak malların tapuya kaydedilmesi için yapılan 2234 başvurusunun 287'sinin kabul edildiği (%12'lik bir oran), ve yönetmeliğin hazırladığı listelere uyan sadece 160 azınlık vakfının başvuru yapabildiği raporda belgelenmiştir. Vakıfların çoğunun tüzel kişiliği tanınmadığı için hâlihazırda sahip oldukları malların da devlet tarafından el konulması riskinin sürdüğü de belirtilerek, örnek olarak otoritelerin İstanbul Büyükkada'daki Rum yetimhanesinin müsadere edilmesi için yasal işlemleri başlattığı verilmiştir. Buna ek olarak Gayrimüslimlerin önemli bir kesiminin, Katolik ve Protestan grupları da kapsayacak şekilde, vakıf kuramadığı ve bu nedenle herhangi bir şeyi mülkiyeti altına almasının yasal görülmediği belirtilmiştir.¹⁵⁴

Din özgürlüğü alanında 2005'te de çok az bir ilerleme olduğu raporda belirtilmektedir. Dernek yönetimi ile ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen, dini cemaat kavramı üzerinden dernek kurulması önünde herhangi bir değişiklik olmadığı raporda yazılanlar arasındadır. Dolayısıyla Gayrimüslim

¹⁵⁴ 2004 Regular Report, s. 43.

cemaatlerin kurdukları derneklerin tüzel kişilik problemleri, kısıtlı mülkiyet hakları sorunları ve yönetime dışardan müdahale edilmesi 2005'te de sürmektedir.¹⁵⁵

Herhangi bir yasal düzenlemenin eksikliği sürse de, özellikle VGM'nin cemaat derneklerinin yönetimine müdahale etmesi konusunda süre giden problemler, bir Danıştay kararı sonrasında çözüm sürecine girmiş sayılabilir. Bunu gösteren ilgili vaka, Büyükada Rum Kız ve Erkek Öksüzler Yurdu Vakfı ile ilgilidir. Bu vakfın yönetimine VGM, vakfın hayır hizmetlerini yerine getiremediği gerekçesiyle 1997'de el koymuştur. Buna karşı açılan davanın sonucunda, son sözü Danıştay söylemiş ve Temmuz 2005 tarihinde bu karar geçersiz kılınmıştır, böylece VGM'nin derneklerin yönetimine el koyma konusundaki otoritesine büyük bir kısıtlama gelme ihtimali doğmuştur. Bu nedenle VGM, Eylül 2005'te temyize gitmiştir. Yasama alanında ilerleme olmamasının doğal olumsuz sonucu ise geçmiş senelerde de belirtildiği gibi, vakıfların VGM tarafından kapatılma, mallarına el konma, mali desteklere izin verilmeme problemlerinin devamı şeklinde gerçekleşmektedir. Mülkiyet hakları konusunda 2003 yönetmeliğine dayanarak 2005'te 2285 mülkiyet başvurusunun ancak 341'inin kabul edildiği, başvuruların içinde sadece devletin yasal statüsünü kabul ettiği 161 cemaat vakfının bulunduğu raporda aktarılmıştır. Bu nedenle, bunların dışındaki vakıfların mallarına el konma riski sürmektedir.¹⁵⁶

Tüm bunların yanı sıra, mülkiyet sorununun yeni bir boyutu da 2005'te ortaya çıkmıştır. Buna göre, Rum vatandaşların taşınmaz mallarını miras bırakmasında da birtakım problemler ortaya çıktığı, ilerleme raporlarında ilk kez kendine yer bulurken, bu konuda AİHM'de açılmış bir dava olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Gökçeada'daki Rum azınlığın da tapu işlemlerinde sorun yaşadığı, yaşadığı yerlerin “doğal veya kültürel varlık” olarak sınıflandırılıp korumaya alınmasının da pratikte mülkiyete el koyma anlamı taşıdığından bahsedilmiştir.¹⁵⁷

Aynı yıl Katılım Ortaklığı Belgesi'nde de mülkiyet sorunu konu olarak işlenmiştir. Din özgürlüğü başlığı altında; Gayrimüslim azınlıkların karşılaştığı “tüm

¹⁵⁵ Turkey 2005 Progress Report, s. 29.

¹⁵⁶ Turkey 2005 Progress Report, s. 30.

¹⁵⁷ Turkey 2005 Progress Report, s. 37.

sorunları” kapsamlı olarak ele alan, AİHS 1. Protokol’e uygun olan, Avrupa standartlarında bir yasanın kabul edilmesi istenmiştir, ayrıca böyle bir yasa çıkana kadar, Gayrimüslim cemaatlere ait olan her türlü malın ve mülkün satışının durdurulması, el konulanların da geri verilmesi istenenler arasındadır.¹⁵⁸

2006 yılında da mülkiyet hakları konusunda problemler yaşanmaya devam ettiği aktarılmıştır. Cemaatlerin kendi vakıflarını dışardan müdahale olmadan yönetmeleri ve mallarını hukuk yoluyla geri almaları konusundaki zorlukların sürdüğü, Haziran 2005’te mahkemenin VGM’nin yetkilerini kısıtlayan kararına rağmen, bu kararın 2006 içinde herhangi bir sonuç yaratmadığı belirtilmiştir. Örnek olarak VGM’nin yönetimine el koyduğu Büyükada Rum Kız ve Erkek Yetimhanesi, VGM aleyhine çıkan Danıştay kararına rağmen hala VGM yönetiminde durmaktadır ve bu vakada herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun yanında, yeni hazırlanmakta olan bir Vakıflar Kanunu’nun olduğu belirtilmiş, fakat henüz kabul edilmediği için bu konularda ne gibi bir etki yaratacağının bilinmediği, sonraki raporlarda ayrıca ele alınacağı belirtilerek geçilmiştir. Rum azınlık özelinde, bahsedilenlere ek olarak, eğitim ve mülkiyet hakları alanlarında sorunların sürdüğü belirtilerek, Gökçeada’da ve Bozcaada’da yaşayan Rumların mallarının müsadere edilmesi ve satılması tehlikesinin kaygı verici düzeyde bulunduğu aktarılmıştır.¹⁵⁹

2007 yılında olumlu bir gelişme kayıtlara geçirilmiştir. “Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği” davasında derneğin kapatılması talep edilmiş, dernek beraat etmiş, Yargıtay da bu kararı onaylamıştır. Dolayısıyla dernek temsilcileri bu karar sayesinde tüzel kişiliğe kavuşup, mülkiyet sahibi olma hakkı kazanıp, yer satın alma ya da kiralama hakkına sahip olup bir dernek çatısı altında hukuki yollarla hakkını savunabilecek bir konuma gelmiştir.¹⁶⁰ Kararın, diğer dernekler açısından da emsal olma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte dini cemaatlerin bir topluluk olarak tüzel kişilik sorunlarının devam ettiği ve dolayısıyla kısıtlı mülkiyet haklarına sahip olmaya devam ettikleri raporda tekrarlananlar arasındadır. Bunun yanında, cemaatlerin vakıflarını dışarıdan yapılacak bir müdahaleye uğramadan

¹⁵⁸ Council Decision (2006/35/EC), ss. 37-38.

¹⁵⁹ Turkey 2006 Progress Report, ss. 16, 21.

¹⁶⁰ Turkey 2007 Progress Report, ss. 15-16.

yönetebilmeleri konusunda ya da mallarını hukuk yoluyla geri alabilmeleri konusunda bir ilerleme olmadığı aktarılmaktadır.

2007’de Rumları doğrudan ilgilendiren bir gelişme de yaşanmış ve AİHM’ye taşınmış bulunan “Fener Erkek Lisesi Vakfı” ile Türkiye devleti arasındaki davada karar çıkmıştır. AİHM, AİHS’nin 1. Protokolü 1. maddesindeki “mülklerin barışçıl kullanımı” ilkesinin ihlal edildiğine karar vererek, sonuç olarak mülkün iade edilmesi ya da zararın tazmin edilmesi gerektiğini Türkiye’ye bildirmiştir. Diğer yandan, bu sorunları düzeltmek için hazırlanan ve mecliste kabul edilen “Vakıflar Yasası” Kasım 2006’da cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesi sonrasında durmuş bulunmaktadır.¹⁶¹

2008 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi, önceki belgelerde olduğu gibi bu konuda da yine talep içermektedir. “Din özgürlüğü” başlığı altında, uygulanan din özgürlüğünün sorunsuz sürmesi için hoşgörü ortamının geliştirilmesi, bu çerçevede AİHS’ye uygun ve AİHM’ye uyararak, vakıflarla ilgili yasal düzenlemelerin düzeltilmesi ve uygulanması, beklenen mevzuat değişikliğinin kabul edilmesi ve uygulanması, Gayrimüslim cemaatlerin tüzel kişilik sahibi olabilmelerinin ve bundan doğacak haklardan yararlanabilmelerinin sağlanması, kısa vadede istenenler arasındadır.¹⁶²

Aynı yıl çıkan ilerleme raporu daha önce veto edilen Vakıflar Yasası’nı detaylıca işlemiştir. Buna göre yasanın kabulünden sonra, dini cemaatlere ait vakıflar, izin almadan mal sahibi olabilecektir ve bunları kendisi idare edebilecektir. Bunun yanında 1936’dan sonra tüzel kişilik sahibi olmasa bile (takma isimle veya sahte isimle yapılan kayıtlar) Tapu Sicili’ne kaydedilmiş, satın alınmış, vakfa miras bırakılmış, bağışlanmış ya da kısıtlamalar nedeniyle Hazine veya VGM’nin adına kaydedilmiş taşınmaz malları kendi adlarına kaydetme haklarını kazanmışlardır. Ayrıca vakıflara bağışlanan taşınmazlara el konulamayacağı, ipotek altına alınamayacağı, başka bir vakfa tahsis edilebileceği yeni yasada yerini almıştır. Bununla beraber, yeni yasa, atılan çok sayıda olumlu adıma rağmen, şikâyetlerin bir

¹⁶¹ Turkey 2007 Progress Report, ss. 20-21.

¹⁶² Council Decision (2008/157/EC), s. 8.

parçası olan “el konmuş ve üçüncü kişilere satılmış malların durumu”nun ne olacağı konusunda bir bilgi içermemektedir.¹⁶³

2008 yılı için mülkiyet konusundaki bir başka gelişme AİHM’de görülen bir davadır. Patrikhane’nin 1902 yılında edindiği ve 1903 yılında Büyükada Rum Erkek Yetimhanesi Vakfı’na tahsis ettiği mülkiyetten yararlanılamadığı, yerel mahkemelerin mülkün idaresini VGM’ye devrederek mülkiyet haklarını ihlal ettiği argümanıya açılan davada, Temmuz 2008’de varılan karara göre Türkiye’nin uygun tazminat vermeden mülk sahibini mülkten yoksun bıraktığı gerekçesiyle AİHS’ye aykırı hareket ettiğine hükmedilmiştir. Ayrıca Haziran 2008’de Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Gökçeada ve Bozcaada’da olan mülkiyet sorunlarının çözümü için, adaların iki kültürlü yapısının korunması gerektiğini açıklamıştır.¹⁶⁴

Türkiye’nin yayınladığı 2008 Ulusal Programında yapılan reformlar ve yapılması hedeflenen gelişmeler, AB’ye üyelik için uyum sağlanması gereken Kopenhag kriterlerine göre sıralanmıştır. Bu nedenle Rumları ilgilendirebilecek olan bölümler, “siyasi kriterler” başlığı altında irdelenmiştir. Rumları doğrudan ilgilendiren düzenlemeler düşünülecek olursa Gayrimüslim cemaatlere mensup vatandaşları ilgilendiren mevzuatta iyileştirmeler gerçekleştirildiği, cemaat vakıflarının mülkiyet haklarıyla ve dernekleriyle ilgili yönetmeliklerin de hayata geçirildiği aktarılmıştır. Hayata geçirilen reformlarla ilgili olarak ayrı ayrı çıkarılan kanunların sayıldığı bölümlerde de “Vakıflar Kanunu”, “Dernekler Kanunu”, “Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu” isimleri geçmiştir.¹⁶⁵

Son olarak 2009 yılı İlerleme Raporunda, Vakıflar Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, mülkiyet alanındaki sorunların çoğunun çözülmesinin önünde engel kalmadığı belirtilmiştir. Yasanın ardından, Hazine ya da VGM adına tapulanmış esasında Gayrimüslim cemaatlere ait taşınmazların geri verilmesi konusunda son başvuru tarihi olan 27 Ağustos 2009 tarihinin geçtiği ve bu süreye kadar 1393 başvuru yapıldığı aktarılmıştır. Vakıfların bağış yoluyla taşınmaz sahibi

¹⁶³ Turkey 2008 Progress Report, ss. 23-24.

¹⁶⁴ Turkey 2008 Progress Report, s. 25.

¹⁶⁵ Türkiye Ulusal Programı 2008, s. 4.

olabilmesi konusundaki yasal değişikliğin meyvesini verdiği ve bir cemaat vakfının bağış yoluyla iki adet taşınmaz sahibi olabildiği aktarılmıştır. Yine de yapılan bu yeni dzenlemeye rağmen, bir önceki sene şikâyet edildiği üzere yeni yapılan bu reform, halihazırda el konmuş ve başkasına satılmış olan malların mülkiyeti konusunda bir madde taşımamaktadır.

Hâlihazırda AİHM'ye taşınmış olan bir davanın sonuçlandığı da son raporda aktarılanlar arasındadır. Buna göre, Bozcaada'daki bir Rum Ortodoks kilisesinin el konmuş taşınmazları tekrar geri almasının mahkeme kararıyla reddedilmesi nedeniyle açılan davada Türkiye'nin AİHS'yi ihlal ettiği sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde bazı Yunan vatandaşlarının miras yoluyla mülk edinmesi önünde çıkan bazı sorunlar olduğu da aktarılarak, bu konuda da AİHM'nin Türkiye'yi AİHS'yi ihlal ettiği kararı verdiği de bildirilenler arasındadır. Daha önceki raporlarda da bahsedildiği üzere, Bozcaada ve Gökçeada'daki Rumların eğitim ve mülkiyet konularında yaşadığı sorunların da sürdüğü aktarılmıştır.¹⁶⁶

Sonuç olarak, vakıflar ve mülkiyet problemi Rum azınlıklar açısından Türkiye – AB ilişkilerini etkileyebilecek en önemli problemlerden birini oluşturmaktadır. 1974'teki yargı kararının ardından başlayan mülkiyet problemleri AB üyelik süreciyle birlikte yavaş yavaş gelişen, AB tarafından arzu edilen noktaya, diğer problemlere kıyasla gelmeye en yakın konulardan birini oluşturmaktadır. 10 yıllık sürede, AİHM'ye taşınan ve Türkiye'nin kaybettiği davaların ardından VGM'nin gücünün normalleştirilmesi, vakıfların tüzel kişiliklerinde iyileştirmelere gidilmesi, mal ve mülke el konmasının sona ermesi, VGM'nin vakıf yönetimine karışmasının ortadan kaldırılması gibi gelişmeler sonucunda vakıflar ve mülkiyet sorunlarında ideal olan noktaya çok yaklaşılmıştır.

3.2.2.5 İbadet Özgürlüğü Sorunu

Rumlar, Rum Ortodoks kilisesine bağlı Hristiyan oldukları için devlet nezdinde azınlık statüsüne sahiptir. Bunun bir sonucu olarak azınlık adı altında sahip

¹⁶⁶ Turkey 2009 Progress Report, s. 27.

olduğu hakların önemli bir kesimi dini özgürlükler konusundadır. Buna rağmen Türkiye’de Rumların dini özgürlükleri konusunda sıkıntı çektikleri hususunda Avrupa Birliği’nden tespitler gelmektedir. Bu alanda ilk eleştiri 2000 yılı İlerleme Raporu’nda belirtilmiştir. Raporda ibadethanelerin ve hayır kurumlarının onarılması konusunda yapılan reformların Heybeliada Ruhban Okulu’nu da¹⁶⁷ kapsamı gerektiği ilk kez belirtilmiştir.¹⁶⁸

2001’deki İlerleme Raporu’nda, Gayrimüslimlerin ibadethanelerinin restorasyonu için gerekli olan devlet izninin resmi olarak kaldırıldığı belirtilmiştir. Eğitim alanında ise Heybeliada Ruhban Okulu’nun 1971 yılındaki kapatılışından beri bir gelişme yaşanmadığı tekrarlanmış, birçok kilisenin Türkiye’de resmi olarak tanınma konusunda sıkıntı yaşadığı belirtilmiş, özellikle din adamlarının Türkiye’ye girişinde önemli sıkıntılar bulunduğu aktarılmıştır.¹⁶⁹ 2001 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi’nde de, orta vadede beklenenler bölümünde ise siyasi kriterler başlığı altında tüm vatandaşların ırk, etnisite, dil, din ayırt etmeksizin tüm insan hakları ve temel haklardan yararlandırılmasının temin edilmesi, din özgürlüklerinden faydalanma imkânlarının büyütülmesi talep edilmiştir.

2002 İlerleme Raporunda da “din adamı yetiştirme sıkıntısı” olduğu aktarılmıştır. Hristiyan kesimin ibadet alanlarının kiralanması ya da yeni ibadethanelerin inşa edilmesi konusunda idari problemlerle karşılaştığı belirtilmiştir. Yine de, kiliselerin ve benzeri ibadet yerlerinin inşa edilmesi konusunda geçmiş yıllara kıyasla bir ilerleme olduğu da not düşülmüştür.¹⁷⁰ Raporda din adamı yetiştirme konusundaki mevcut yasakların sürdüğü ve Türk vatandaşı olmayan din adamlarının Türkiye’ye girişte önemli ölçüde vize ve oturma izni sorunları yaşadığı da aktarılmıştır. Rum Ortodoks toplumunun 1971’den beri kapalı olan Heybeliada

¹⁶⁷ Heybeliada Ruhban Okulu, tarihi olarak Türkiye’de Rum Ortodoks Kilisesine din adamı yetiştiren tek okul olduğu için Rumların azınlık kimliği için kritik öneme sahiptir. Bu okulun kapatılması din adamı yetiştirilmesini engellediği için, dışarıdan din adamı getirilmesine de izin verilmemesi durumunda uzun vadede Patrikhanenin kapanmasına kadar gidebilecek ciddi sorunlar yaratabileceği için gündemden düşmemektedir. Bu konuda detaylı bir araştırma için bkz: Baskın Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 2, s. 451.

¹⁶⁸ 2000 Regular Report, s. 18.

¹⁶⁹ 2001 Regular Report, s. 27.

¹⁷⁰ 2002 Regular Report, s. 38.

Ruhban Okulu'nun tekrar açılmasına izin verilmesi konusundaki taleplerinin sürdüğü de ayrıca tekrarlanmıştır.

Din adamlarının ülke içinde faaliyet gösterirken devlet tarafından önemli “engellemelere” maruz bırakıldığı da belirtildiği raporda, “Caritas” adlı bir din bazlı hayırsever kurumun faaliyetlerinin de engellendiği not düşülmüştür. Gayrimüslimlerin sorunlarında devletin bir nebze iyileştirme yapmaya çalışmasının, din adamlarının durumunda da tekrarlandığı ve 2001 Ekim’inde İçişleri Bakanlığı’nın farklı dinlere mensup din adamlarını şikâyetlerini ve taleplerini dinlemek için çağırdığı aktarılmıştır. Yine de o günden raporun çıktığı zamana kadar belirtilen taleplerin ise İçişleri Bakanlığı tarafından ya reddedildiği ya da cevapsız bırakıldığı da altı çizilmiştir. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Ortadoğu barışı için yaptığı deklarasyona katılmaları için Yahudi ve Hristiyan din adamlarına çağrıda bulunduğu da rapora eklenmiştir.¹⁷¹

2003 yılına gelindiğinde, ibadethane yeri konusunda devam edilen sorunları çözmek için önceki yıllara kıyasla önemli bir adım atıldığı görülmektedir. Buna göre Eylül 2003’te İmar Kanunu’nda yapılan bir değişikliğe göre, düzenlemelerdeki “cami” kelimesi kaldırıp yerine “ibadet yeri” getirilmiş ve bu kelime değişikliği sayesinde daha önce kapsam dahilinde olmayan kilise ve sinagoglar kapsama alınarak ilgili dinlere mensup olanlara (ve dolayısıyla Rumlara) ibadet etmek için yer seçebilmeleri hakkı getirilmiştir.¹⁷² İbadethaneler konusunda yapılan bu çalışmalar sürerken din adamı yetiştirilmesi konusundaki yasak ise sürmektedir. Mevcut yasak nedeniyle sayıları gittikçe azalan din adamlarının, ilgili cemaatlerin varlıklarını tehlikeye attığı ilk kez 2003 raporunda dile getirilmiştir. 2003 Ağustos’unda yetkililerin Heybeliada Ruhban Okulu’nun durumuyla ilgili düzenlemeler yapılacağına dair açıklamalarına rağmen hiçbir gelişme yaşanmamıştır. Din adamı yetiştirme yasağı nedeniyle cemaatlerin kısıtlı imkanlar yüzünden zorlukla yurtdışında din adamı yetiştirmeye çabalamakta olduğu belirtilmiştir. Fakat buna rağmen, yurtdışında yetişen din adamlarının ülke içinde faaliyet göstermesine de Türk vatandaşı olmaları zorunluluğu nedeniyle başka tür bir engel çıkarıldığı

¹⁷¹ 2002 Regular Report, s. 39.

¹⁷² 2003 Regular Report, s. 35.

vurgulanmıştır. Yurtdışında yetişen din adamlarının Türkiye’de resmi olarak çalışmasına izin verilmesi bir yana, dışardan gelenlere sadece vize ve oturma izinleri verilmesinde bile zorluk çıkartılıyor olması ayrıca belirtilmiştir.¹⁷³

Günümüze kadar devam etmekte olan Ekümeniklik meselesi de ilk defa 2003 raporunda yer bulmuştur.¹⁷⁴ “Ekümenik Patrikhane” fikrinin Türkiye’de gerilim yarattığını, devlet görevlilerinin Temmuz 2003’te Patrikhane tarafından verilen seminere, davetiyede bulunan ekümeniklik sıfatı nedeniyle gitmemesi konusunda yapılan uyarıda görmek mümkündür.

2004 raporunda da ibadethaneler konusunda, cami dışındaki ibadethanelerin açılmasına izin verilmesi doğrultusunda çalışmalar yapılmasına rağmen, teknik gereksinimlere dayanarak birçok kilisenin kayda geçirilmesine izin verilmediği aktarılmıştır. Yeni ibadethane açılması konusu bir yana, hâlihazırda var olanların restorasyondan geçirilmesi konusunda bile ortaya engel çıktığı belirtilmiştir. Örnek olarak, Birleşik Krallık konsolosluğunun bombalanması sırasında Panagia Rum Ortodoks Kilisesi’nin restorasyonuna aradan geçen bir yıllık süre içinde izin verilmediği gösterilmiştir.¹⁷⁵

Din adamı yetiştirilmesi konusunda da yasağın sürdüğüne dikkat çekilerek, hâlihazırda yaşayan Gayrimüslim azınlıkların gelecek nesillerde de var olmasının tehlikeye girdiği tekrarlanmıştır. Heybeliada Ruhban Okulu’nun 1971’den beri açılmasına izin verilmediği tekrar vurgulanmış, ülke dışından gelecek din adamlarına vatandaşlık sahibi olmadıkları için çalışmalarına izin verilmemesi konusu tekrarlanmıştır. Ayrıca Patrikhane’nin hak iddia ettiği “ekümeniklik” sıfatının yasak oluşuna da tekrar dikkat çekilmiştir. Din derslerinde azınlıkları inciten metinlerin baştan düzenlendiği belirtilmesine rağmen azınlıkların kendi kurduğu okullarda din

¹⁷³ 2003 Regular Report, s. 35.

¹⁷⁴ Ekümeniklik, Hristiyan teoloji terminolojisinin parçası bir kavramdır. Belli bir kilise için, diğer kiliseler arasında en yetkili makam olduğunu, evrensel olarak o mezhebin çatısı altındaki en üst düzey kilise olduğunu ifade eder, teolojik açıdan diğer kiliseleri birleştirici bir role sahip olduğunu iddia eden kurumlar bu sıfatı kullanırlar.

¹⁷⁵ 2004 Regular Report, s. 44.

adamlarının veya teoloji mezunlarının din dersi vermesinin yasaklanmış olduğu da raporda geçenler konular arasında yerini almıştır.¹⁷⁶

2005 raporunda, Danıştay'ın Hristiyanlıkla ilgili yayın yapan bir radyonun lehine verdiği bir karar ile camiler ve kiliselerin ücretsiz su hizmetinden eşit şekilde yararlanacağını bildiren kararlarına yer verilmiştir. İbadethaneler konusunda devletin bir takım yapıcı adımlar attığı da raporda görülmektedir; bombalama olayından sonra İstanbul'da kapatılan sinagogun, başbakanın da katıldığı bir törenle tekrar açılması, Diyarbakır'da bir Protestan kilisesinin açılmasına resmi olarak izin verilmesi, Ankara'da bir Protestan kilisesinin dernek açmasına izin verilmesi, Bahâî topluluğunun bahçe yenileme talebine olumlu yanıt verilmesi ve Antalya Belek'te cami, kilise ve sinagogdan oluşan bir "dinler bahçesi"nin açılması, devletin Gayrimüslimlerin taleplerini dikkate aldığı bir göstergesi olarak raporda yerini almıştır.¹⁷⁷

Din adamı yetiştirilmesi konusunda ise 2006 İlerleme Raporunda kullanılan dilin, önceki raporlardaki ifadelerle göre sertleştiği göze çarpmaktadır. Raporda, önceki raporlarda da belirtildiği gibi Gayrimüslimlerin azalan nüfusla birlikte gelecek kuşaklarının tamamen kaybolma tehlikesinde bulunduğu belirtilmiştir. Devletin bu konudaki ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun tekrar açılması konusunda ki süreci hızlandırma sözlerine rağmen herhangi bir adım atmamaya devam etmesi eleştirilmiştir. Diğer yandan vatandaşlık koşulu dolayısıyla yurtdışından din adamı getirilmesinin engellenmesi ve Patrikhanenin kamusal alanda ekümenik sıfatını kullanmasına izin verilmemesi konuları da tekrar eleştirilen mevzular arasında bulunmuştur. Okullardaki din kültürü dersi kitaplarında Hristiyan azınlıkların talebine rağmen halen Hristiyanları incitici ifadelerin çıkarılması konusunun tamamlandığı aktarılmıştır. Ayrıca azınlıklar okullarında din derslerini din adamlarının ya da teoloji bölümü mezunlarının vermesi yasağının sürdüğü de belirtilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ 2004 Regular Report, s. 44.

¹⁷⁷ Turkey 2005 Progress Report, s. 30.

¹⁷⁸ Turkey 2005 Progress Report, s. 31.

Aynı yıl çıkan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde de, tüm dini toplulukların, AB üye ülkelerindeki düzenlemelere paralel olacak şekilde dini vecibelerini yerine getirmelerini kolaylaştırıcı düzenlemeler, cemaatleri kapsayacak yasal ve yargısal korumalar, cemaatlerin mülkiyeti, öğretim hakları, din adamlarını seçme ve yetiştirme hakları ile AİHS 1. Protokolü çerçevesinde mallarının koruma altına alınması, kısa vadede yapılması istenen siyasi kriterler açısından yapılan talepler olarak geçmiştir.¹⁷⁹

2006 yılı İlerleme Raporunda, ortaya çıkan yeni bir gelişme olarak nüfus cüzdanında din hanesini doldurma zorunluluğunun kaldırılması konusu gösterilmiştir. Bununla birlikte, din hanesi boş bırakılsa bile bu hanenin kimliklerde hala yer almasının bir sorun olduğu aktarılmıştır. Din adamı yetiştirme yasağının da sürdüğü ve yurtdışından gelecek din adamlarının Türkiye'de çalışması karşısında süregelen sorunların devam ettiği de raporda tek cümleyle belirtilmiştir; Heybeliada Ruhban Okulu'nun hala kapalı olduğu, bu konuda bir gelişme bulunmadığı ve Patrikhane'nin "ekümenik" sıfatını kullanmasının hala yasak olduğu da ayrıca yazılmıştır.¹⁸⁰

2007 yılı İlerleme Raporunda, nüfus cüzdanındaki din hanesi konusunda bir önceki raporda yazılanlar tekrarlanmıştır. Ayrıca din hanesi boş bırakılsa bile, boş bırakılan hanelerin de bizzat ayrımcılığa neden olabileceğine dikkat çekilmiştir. Yeni ibadethanelerin açılması ve kayıt altına alınması konusundaki reform çalışmalarının uygulamadaki etkisinin ise, ilden ile değişen keyfi bir tutum nedeniyle farklılaştığına dikkat çekilmektedir. Bunun sonucu olarak bazı bölgelerde kilise inşasına izin verilirken, bir başkasında izin çıkmadığından bahsedilmiştir.¹⁸¹ Din adamı yetiştirilmesi yasağı konusunda da bir ilerleme olmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca Heybeliada Ruhban Okulu'nun hala kapalı olduğu bildirilmiştir. Bunun yanında, yabancı din adamlarının gelip çalışması konusunda sıkıntıların sürdüğü belirtilerek, bir ilk olarak raporda bu din adamlarının sayısı da belirtilmiştir. Buna göre Aralık

¹⁷⁹ Council Decision (2006/35/EC), ss. 37-38.

¹⁸⁰ Turkey 2006 Progress Report, s. 16.

¹⁸¹ Turkey 2007 Progress Report, s. 17.

2006 itibariyle Türkiye’de 122 yabancı din adamı çalışmaktadır. Bu din adamlarının Türk vatandaşlarıyla eşit muamele görememekten şikâyet ettikleri aktarılmıştır.

Ekümenikliğe dair devam eden problemde, Haziran 2007’de Yargıtay’ın verdiği bir karara göre, Türk mevzuatında Patrikhane’nin ekümeniklik sıfatına sahip olabilmesine izin veren herhangi bir ibare bulunmadığı, Patrikhane’nin tüzel kişiliği bulunmayan dini bir kurum olduğu, Patrikhane içinde yapılacak bir seçim sürecinde seçilecek olanların o esnada Türkiye’de hazır bulunması ve Türk vatandaşı olması gerektiği belirtilmektedir.¹⁸² Bu karar, ekümeniklik iddiası konusunda problemi daha da karmaşık hale getirmiştir.

2008’deki Katılım Ortaklığı Belgesi’nde, öne sürülen taleplerin siyasi niteliği olanları ve azınlıkları ilgilendirenleri daha önce de olduğu gibi yine sadece 1-2 yılda tamamlanması öngörülen “kısa vadeli öncelikler” başlığı altında gösterilmektedir. Önceliklerin sadece yasal düzenlemeleri değil aynı zamanda uygulamayı da kapsayıcı olduğuna dair bir uyarı notu da düşünülmüştür. Kısa vadede tamamlanması beklenen konular ise satır aralarında şu şekilde belirtilmiştir: “bu grupların dini eğitim alabilmelerinin ve din adamı yetiştirebilmelerinin güvence altına alınması, din özgürlüklerinden yararlanabilme konusunda vatandaşlar ve başka ülke yurttaşları arasında eşit muamele yapılması”.¹⁸³

2008 yılı İlerleme Raporunda Gayrimüslimlerin tüzel kişilik ve din adamlarının eğitimi konularındaki sorunlarının devam ettiği aktarılmıştır. Bu alanda yüksek din eğitiminin Türkiye’de verilmesi hala mümkün olmamakta, devlet okulları çapında da bu konuda bir bölüm bulunmamaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu kapalı durmaya devam etmekte, yurtdışından gelecek din adamlarının Türkiye’de çalışabilmesinin önündeki engeller de sürmektedir. Ekümeniklik sıfatının kullanılmasının engellenmesi devam etmekle birlikte, buna rağmen Başbakan’ın, ekümeniklik konusunun devletin ilgileneceği bir alan olmaması gerektiği şeklindeki açıklaması olumlu karşılanmıştır.¹⁸⁴

¹⁸² Turkey 2007 Progress Report, s. 17.

¹⁸³ Council Decision (2008/157/EC), ss. 6, 8.

¹⁸⁴ Turkey 2008 Progress Report, s. 19.

2009'daki son ilerleme raporunda, din özgürlüğü konusunda ilerlemeler görüldüğü belirtilmektedir. Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanunu çerçevesinde dini cemaatlerin durumunun iyileştiği, yabancı din adamlarının Türkiye'de çalışması konusunda da önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiş, Patrikhane'nin almak istediği çalışma izinlerinin sorunsuz olarak çıktığı kaydedilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki tüm bu gelişmelere rağmen cemaatlerin karşı karşıya olduğu tüzel kişilik sorunları hala devam etmektedir. Bunun yanında din adamlarının eğitimi konusunda kronikleşmiş sorun konusunda da bir ilerleme olmadığı kaydedilmiştir. Heybeliada Ruhban Okulu hala kapalıdır. Yabancı din adamlarının çalışması konusunda gösterilen olumlu yanıtlara rağmen, iyileştirilen yaklaşımın yanında hala sürecin yavaş ilerlemesi değişmemiştir. Ekümeniklik sıfatının kullanılmasına da izin verilmediği tekrarlanmıştır. Nüfus cüzdanında hala bulunan din hanesinin kamu hayatında ayrımcılığa yol açabildiği tekrar belirtilmiştir.¹⁸⁵ İbadethane açılması konularında yerel makamlara yapılan başvuruların reddedilebildiği belirtilerek, açılan merkezlerin de dava konusu olmaya devam ettiğinden yakınılmaktadır.

3.2.2.6 Eğitim Sorunu

Gayrimüslim azınlıklar Lozan Antlaşması sonrasında kendi okullarına sahip olma hakkına sahip olmuştur. Buna rağmen uygulamada pek çok defalar sorun çıkmış, bu sorunlar Avrupa Birliği üyelik sürecine kadar da sürmüştür. Dolayısıyla ilerleme raporlarında sorun olarak belirtilen bu konu, Rum azınlığı da doğrudan ilgilendirmektedir. İlk olarak, 2002'deki ilerleme raporunda gündeme getirilen bu konu, raporda, "azınlıkların kendi eğitim kurumlarına sahip olabildiği, fakat bu okulların yönetiminden sorumlu olan müdürünün otorite olarak daha üstünde bulunacak bir Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisinin de okulda hazır bulunmasının zorunlu olduğu" ile açıklanmıştır. Sorunu karmaşıklaştıran bir diğer konu da Bakanlık tarafından atanan temsilcinin genelde Müslüman olmasıdır. Dolayısıyla,

¹⁸⁵ Turkey 2009 Progress Report, s. 21.

Gayrimüslimler eğitim kurumu haklarından tam olarak faydalanamamışlardır. Okullarındaki en yetkili kişi olarak bir Müslüman'ın atanması ile yine ortaya bir hak sorunu çıkmaktadır. Diğer şikâyetler arasında okullarda din eğitiminin zorunlu tutulduğu ve bu zorunlu derslerde aktarılan bilgilerin Gayrimüslim azınlıklar tarafından “sübjektif ve yanlış” olarak değerlendirildiği bulunmaktadır. Bu şikâyetlerin bir sonucu olarak Eğitim Bakanlığı, Hristiyan azınlıkların din dersi kitapları için yeni girdiler yazabilmeleri konusunu düşünölebileceğini açıklamıştır. Fakat 2002 senesinde bu konuda bir gelişme görölmemiştir. Raporda bu açıklamanın devamının getirilip pratiğe dökölmesi gerektiği yazılmıştır.¹⁸⁶

Eğitimle ilgili gösterilen bir başka sorun da, ders kitaplarında Gayrimüslimleri inciten ifadelerin yer almaya devam etmesidir. Bu sorun ilk kez 2003 ilerleme raporuyla gündeme getirilmiştir. İncitici bu ifadelerin değıştirilmeye başlanması, yine 2003'te yürürlüğe konulan politikalarla gerçekleştirilmiştir. 2003'te azınlıkların yanlış ve sübjektif bularak eleştirdiği metinlerin düzeltilmesi aşamasında sona gelindiği devletçe belirtilmiştir. Bununla birlikte yine eğitim alanında karşılaşılan bir probleme daha dikkat çekilmektedir. Bu da Gayrimüslim azınlıkların, devletten önceden onay alınmadan yurtdışından getirilen din kitaplarının gümrükte engellenmesi ve el konulması konusudur. Azınlıklara ait okullarda müdürden de fazla yetki sahibi olacak şekilde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan temsilci atanması konusunda şikâyetler sürse de, bu konuda bir adım atılmadığı konusu da tekrarlananlar arasındadır.¹⁸⁷

2004 raporunda da, azınlık okullarında, önceki raporlarda belirtilen şikâyetlerin aynen sürdüğüne yer verilmiştir. Okullarda merkezden atanan ve müdürden daha fazla yetki sahibi olan Müslüman görevli yoluyla okul içi yönetime karışıldığı, Rum cemaatin yeni ders kitaplarını kabul ettirmekte sorunlar yaşadığı tekrarlanmış, bunlara ek olarak Rum öğretmenlere sadece tek bir okulda çalışma hakkı verilerek zaten sayıları çok az olduğu için sıkıntı çeken azınlıklara bir zarar daha verildiği aktarılmıştır. Daha önceki raporlarda geçmeyen bir diğer detay olarak, Gökçeada'daki Rum azınlığın okullarını tekrar açamadıkları ve mülkiyet konusunda

¹⁸⁶ 2002 Regular Report, s. 39.

¹⁸⁷ 2003 Regular Report, ss. 35-36.

yaşanan sorunlardan şikâyetçi oldukları belirtilmiştir. Bununla birlikte bir gelişme olarak, yapılan yeni bir düzenlemeye göre daha önce sadece babası azınlığa mensup olan çocuklar azınlık okullarına gitmeye hak kazanabilirken, 2004 itibariyle artık annesi azınlık grubuna mensup olanların da giriş yapmasına izin verildiğine yer verilmiştir.¹⁸⁸

Ülkedeki ders kitaplarında ise azınlıkların “güvenilmez, hain ve devlete zararlı” olarak gösteriliyor oluşunun, devletin çalışmalarına rağmen hala değiştirilmediği, değiştirilmesi için çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir, buna göre en azından Mart 2004’te ders kitaplarında ayrımcılık yapılmaması gerektiği konusunda bir genelge yayınlanmıştır.¹⁸⁹ 2005 yılında da aynı şekilde, ders kitapları konusunda, Gayrimüslim azınlık hakkındaki kırıncı ifadelerin değiştirilmesi üzerine çalışmaların sürdürülmesine rağmen ortaya henüz bir sonuç çıkmadığı ve eski ifadelerin 2005/06 eğitim yılında da aynı şekilde durmak durumunda kaldığı 2005 raporunda belirtilmiştir. Azınlık okullarında müdürden daha fazla yetkiye sahip olacak şekilde atanan Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi sorununda da herhangi bir gelişme olmadığı gibi, Rum öğretmenlerin hala sadece tek bir okulda eğitim vermesine izin verildiği de ayrıca aktarılmıştır.¹⁹⁰

2006 raporunda ise eğitim konusunda Gayrimüslimleri incitici ifadelerin ders kitaplarından kaldırılması konusunda daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilerek, azınlık okullarındaki çift başlılık sorununun sürdüğü de tekrarlanmıştır.¹⁹¹ Aynı çift başlılık sorunu 2007 ve 2008 ilerleme raporunda da tekrarlanmış ve ders kitaplarında incitici ifadeler bulunması probleminin de devam ettiği belirtilmiştir.

2008 Ulusal Programında, gelecekte yapılacaklarla ilgili vaatler 11 başlık altında toplanmıştır. Bu alanlarda yapılacak reformlar konusunda “hükümetin bu reformları tamamlamaya kararlı olduğu” belirtilip, temel hak ve özgürlükler, insan

¹⁸⁸ 2004 Regular Report, ss. 48-49.

¹⁸⁹ 2004 Regular Report, s. 48.

¹⁹⁰ Turkey 2005 Progress Report, ss. 36-37.

¹⁹¹ Turkey 2006 Progress Report, s. 21.

hakları, azınlıkların korunması ve haklarına saygı gösterilmesi konularında yapılan reformların “uygulamadaki etkisinin artırılması” ve gerekli yasal düzenlemelerin “ivedilikle yapılması” konusunda hükümetin iradesinin “kesin ve tam” olduğu da açıklanmıştır. Bahsi geçen 11 başlık içinde Rum azınlığı ilgilendiren konular, bir başlık altında toplanmıştır. Başlıklar arasında 7. sıradaki başlık “Tüm Bireylerin, Ayırım Yapılmaksızın Temel Hak ve Özgürlüklerden Tam Olarak Yararlandırılması” adını taşımaktadır. Bu başlık altında, ayrımcılığın suç olduğu belirtilmiş, din özgürlüğünün güvence altına alınabilmesi için hoşgörü ortamının artırılması yönünde önlemlerin alınacağı belirtilmiş, “Özel Öğretim Kurumları Kanunu” ile Gayrimüslim cemaatlerin ihtiyaç duyduğu din adamı ihtiyacının karşılanması için gerekli tedbirlerin alınacağı vaat edilmiş, ders kitaplarındaki ayrımcılık içerebilecek ifadelerin arındırılması sürecine devam edileceği belirtilerek, kültürel haklar için yapılan reformların uygulanmasının kuvvetlendirileceği açıklanmıştır.¹⁹² Çift başlılık problemi son rapor olan 2009’da da tekrarlanmış ve okulların iç yönetimine dışardan müdahale edilmesi konusunda bir gelişme olmadığı da tekrar kayda geçirilmiştir.

Sonuç olarak, eğitim alanında yaşanan sorunlar, çok az ilerleme kaydedilen konulardan birini oluşturmaktadır. İlk gündeme geldiği 2002 yılından beri, azınlık okullarında Müslüman bir yetkilinin müdürün de üstünde en fazla yetkiye sahip kişi olarak bulunuyor olması önemli bir şikâyet kaynağıdır. Günümüze kadar hiçbir reformun konusu olmayan bu sorunun yanı sıra, ülke genelinde ders kitaplarında azınlıklara karşı aşağılayıcı ifadelerin bulunuyor olması konusunda hükümetin reform “çabaları” olmasına rağmen kayda değer bir ilerleme kaydedilemediği kayıtlara geçirilmektedir.

3.3 REFORM SÜRECİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda ciddi bir döneme girilen Helsinki zirvesi ve takip eden 10 yılı aşkın sürede, Gayrimüslim azınlıkların hak ve özgürlükleri konusunda iki nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye’nin bir şekilde istenen reformları gerçekleştirmekte olduğudur. Fakat bundan daha önemli

¹⁹² Türkiye Ulusal Programı 2008, ss. 9-10.

olan diğerk nokta, yapılan reformların ya istenen hedefleri tamamen karşılamaya uzak bir “orta nokta bulma” çabası olduğu, ya istenen her şey yapılıyorsa bile çok uzun bir süreç sonucunda aynı talepler defalarca tekrarlandıktan sonra gerçekleştirildiği, yada bazı taleplerin tamamen görmezden gelindiğidir.

Problem kaynağı olan konuların içinde, azınlık kavramı ve azınlık hakları kavramlarında bir ilerleme hemen hemen hiç kaydedilmemiştir. Azınlıkları koruyucu uluslararası antlaşmalar konusunda da bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bunun doğal sonucu, Rumların hâlihazırda sahip olduğu hakların genişletilmemiş olduğudur. Ülkede Rumlara ve diğerk Gayrimüslim gruplara yönelik şiddet olaylarının 2000’li yıllarla birlikte yükselişte olduğu çok dikkat çekici bir nokta olmakla birlikte, toplumsal huzur ve barışın sağlanması konusunda hükümetin çabalarının yetersiz kaldığı da sonuç itibariyle açıkça görülmektedir. Bombalanan ibadethaneler ve saldırıya uğrayan, hatta öldürülen din adamlarının varlığı Türkiye’de azınlıklara karşı hoşgörü konusunda tehlikeli bir noktaya gelinmeye başladığını göstermektedir. Vakıfların 1974’ten beri mallarına el konuyor olmasının bir son bulmasından övgüyle bahsedilse de, bu süreç oldukça zorlu geçmiş, AİHM’de kaybedilen çok sayıda davanın ardından, bir de cumhurbaşkanlığı vetosuna uğradığı için geciken reform paketleri ile ancak hayata geçirilmiştir. Din özgürlüğü konusunda çok az yol kat edilmiş, Heybeliada Ruhban Okulu hakkında hiçbir gelişme görülmemiş ve ekümeniklik tartışmaları sürmüştür. Eğitim konusunda da müdür – okul yönetimi problemi konusunda hiçbir şey yapılmamıştır.

Bellidir ki Türkiye, raporlarla ve programlarla istenen şeyleri çok gönüllü bir şekilde gerçekleştirilmekte, reformlar daha çok, biraz da zorlamayla, Avrupa Birliği üyeliği için katlanılması gereken gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Şüphesiz ki bunun arkasında, sivil toplum kuruluşlarının hükümetlere bu konularda baskı kurmuyor oluşu, belki bundan daha da önemli olarak, bu talepleri iç siyasette seslerini duyuracak kadar çok azınlık vatandaşı yaşamıyor oluşunun bulunduğu söylenebilir. Tarihsel olarak Gayrimüslim azınlıklara şüphayle bakılmış olmasının da günümüzü etkilediği önceki bölümlerde de açıklanmış bir olgudur ve bu şüpheler, reformları gerçekleştirmekteki gönülsüzlüğü de açıklamaktadır.

Ne olursa olsun, Türkiye'nin bu alanda reformları gerçekleştirme hızının düşük olduğu görülmektedir. Bu durum da ortada bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Türkiye, demokratikleşmeye yönelik i dinamiklerine ve AB'den gelen dış baskıya rağmen, Rumlara ve diğer Gayrimüslim azınlıklara Türkiye'de daha rahat yaşamalarını sağlayacak olan koşulları sağlamamakta direnmektedir.

Bir sonraki bölümde, tarihsel geçmişte azınlıklara yönelik negatif tutumun ardından AB yelik sürecinde Türkiye'nin azınlıklara yönelik reformları gönülsüzce, yavaş gerçekleştirmesinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIKLARA YAKLAŞIMIN KÜLTÜREL ANALİZİ

Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik sürecinde izlediği Gayrimüslim azınlıklara yönelik reformların son derece yavaş ilerlediği ve çoğunlukla da başarısız olduğu görülmektedir. Bu durum Türk siyasi kültürünün içine kapanık, yabancılardan çekinilen ve yabancı kültürlerle karşı zenofobik bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Gayrimüslim azınlıklara yönelik davranışlardaki olumsuz tutumların temelinde Türkiye'nin kuruluşundan, hatta daha da öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından itibaren bu grupların devletin asli unsuru gözüyle görülmemesi ve dış dünyanın içerideki uzantısı olarak algılanması yatmaktadır. Bu olumsuz davranışlar sonucu çalışmanın üçüncü bölümünde de incelendiği gibi, 1906'da nüfusun %20'sini oluşturan Gayrimüslim nüfus, 1919'da %15, 1927'de %2.5, 1945'te %1.5 olarak kayıtlara geçirilmiştir, hesaplara göre 2005'te ise nüfus oranı %0.2 olarak gerçekleşmiştir.¹⁹³ Nüfus oranlarının değişiminde ülkeyi terk eden yada etmek zorunda bırakılan bir nüfus hareketi bulunmaktadır ve bu "ayrılış"ın gerçekleşme sürecinde de Türkiye tarihinde derin izler olduğu görülmektedir. Kuruluştan itibaren günümüze kadar Trakya olayları, Yirmi kura ihtiyatlar olayı, Varlık vergisi, 6-7 Eylül olayları, Etabli krizi, Ruhban okulunun kapatılması, vakıf mallarına el konması gibi sıkıntılar ülkede yaşanan bu olumsuz atmosferin canlı işaretleri olarak Türkiye tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁴

Gayrimüslim azınlıklara yönelik bu atmosferin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanarak bağımsızlık kazanan uluslar karşısında ülke topraklarının küçülmesinden kaynaklanan bir korku ortamından kaynaklandığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu için sonlandıran antlaşma olarak ortaya konan Sevr Antlaşması önce ülkeye pek çok toprak kaybettirmiş ve sonra da ülkenin bağımsızlığını zedeleyici unsurlar içermiştir.¹⁹⁵ Bu durum toplumda ve ülke

¹⁹³ Bkz. Tablo-1, s. 29.

¹⁹⁴ Tarihsel sürecin aktarılan bu olaylarına, bu çalışmanın ikinci bölümünde daha detaylıca girilmiştir.

¹⁹⁵ Bu koşullara ileride değinilecektir.

yöneticileri üzerinde derin bir travma yaratmıştır. Bu tarihi süreç ve ülkenin bölünme tehlikesi korkusunu yaratan Sevr sendromu ülkedeki Gayrimüslim azınlıklara yönelik dışlayıcı bir tutumla yaklaşılmasına neden olmuştur. Bu gruplar vatandaşlık sahibi olmalarına rağmen yabancı olarak görülmüşler ve ülkeden ayrılmalarını teşvik edecek davranışlarla karşılaşmışlardır. Bu olumsuz atmosfer irdelendiği takdirde, ortada birden fazla incelemeye değer olgu olduğu öne çıkmaktadır. Bu bölüm, bu faktörlerin incelenmesine ayrılacak, ardından da bu faktörler yine bir Gayrimüslim grup olan Rum azınlıkların hakları özelinde, Rumların yaşadığı problemlere uygulanacaktır.

4.1 TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜ ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

4.1.1 Yaygın Milliyetçilik

Türkiye’deki yoğun milliyetçilik, Osmanlı devletinin yıkılış döneminden miras kalmış bir olgudur. Buna göre bir zamanlar Avrupalılar karşısında üstün olan, Avrupa’dan gelen elçilerin küçümsenip, kralların ciddiye alınmadığı dönemin ardından; ekonomik, askeri ve bilimsel açıdan geri kalmanın başlamasıyla birlikte şartların dengelenmesi, hatta eşitsizliğin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gelişmeye başlaması, toplumsal bir travmanın başlangıç noktasıdır. Bunun ardından yabancılara karşı “gıpta ve nefret” birlikte yerleşmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak milli düşünceler “biz ve Avrupalılar” diye şekillenmeye başlamıştır. Türkiye’nin kuruluşunun ardından, sağ ve sol ideoloji olmasından bağımsız olarak Türkiye çıkışlı herhangi bir siyasi hareketin, kendini Avrupalılara karşı konumlandırmış olan bir milliyetçi sosla kuşatılmasından nasibini aldığı görülmektedir.¹⁹⁶

Tanıl Bora, genele yayılmış olan milliyetçiliğin köklerinin Gayrimüslim azınlıkların varlığından kuvvet aldığını öne sürmektedir. Bora, Türkiye’nin kuruluşundan itibaren yaygın görüşün Gayrimüslim azınlık karşıtlığı olduğunu iddia etmektedir. Savaş yıllarında karşılıklı kırımların canlı hatırası, mütareke döneminde yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet’in ilk dönemleri için travmatik etkiler yaratmıştır.

¹⁹⁶ Murat Belge, “Türkiye’de Xenofobi ve Milliyetçilik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 179-192.

Bunların sorumlusu olarak dış güçler ve onların ülke içindeki uzantıları olarak görülen Gayrimüslim azınlıklar görülmüş, onlara karşı bir husumet duygusu kuruluştan itibaren ülkeye yaygın hale gelmiştir. Gayrimüslim azınlık karşıtlığı, güçlü bir milliyetçiliğin de ister istemez oluşmasını sağlamış, kendini karşıtıyla tanımlayan bir tür milliyetçiliğin yaratılmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da Türkiye’de yaygın kesim içinde görüş farklılıkları ne olursa olsun Gayrimüslim azınlık karşıtlığından güç alan bir tür milliyetçilik şekillenmiştir.¹⁹⁷

Dünyadaki demokrasilere bakıldığında, insanların belli ideolojik, siyasi gruplar çevresinde kümelendiği ve kitlelerden alınan oylara göre belli ideolojileri izleyen partilerin mücadele ettiği görülmektedir. Her ne kadar siyasi görüşler ve partiler arasında her zaman çok keskin ayrımlar bulunmasa da, dünya görüşleri arasında temel farklar olduğu görülebilir. Farklar çoğu zaman sınıflar, ırklar, etnisiteler, dini görüşler gibi olgulara bakış açısındaki farklar ve iktisadi sistemin nasıl işleyeceği, devletin toplum hayatı içindeki büyüklüğünün ne derecede olması gerektiği gibi sorulara verilen cevap çeşitliliğinden kaynaklanır. Türkiye’de ise bu dünya görüşlerinden biri olan milliyetçiliğin, bu ideolojinin temsilciliğine soyunan ve o alanda önde gelen partiyle sınırlı kalmayıp, tüm tabana ve ülke sathına yayılmış durumda olduğu görülmektedir.¹⁹⁸ Her ne kadar Türkiye’de Türk kimliği altında ülkeyi tek bir millet adı altında birleştirmeyi hedefleyen ve bu konuda diğerlerinden sıyrılarak öne çıkan kitlesel bir parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) bulunsa da, tüm ülkenin Türk milleti adı altında, gerekirse asimile edilerek tek ve bölünmez bir milletin yönetiminde olması gerekliliği hususu, MHP tabanından bağımsız olarak, MHP ile ittifak kuran ve kurmayan hemen hemen tüm partilerin tabanına sinmiş bir görüş olarak ortada durmaktadır. Avrupa’da, etnisite temeli üzerinden milliyetçilik yapan oluşumlar, sadece belli bir ideoloji çevresine yakın olan insanlarla sınırlı kalmakta, Türkiye’de ise bu görüş, tüm ülkeye genelleyebilmeye yetecek oranlarda bir yaygınlık sergilemektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Tanıl Bora, “Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik**, ss. 911-918.

¹⁹⁸ Nergis Canefe ve Tanıl Bora, “The Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism”, **Turkish Studies**, 2003, Cilt. 4, Sayı. 1, ss. 130-131.

¹⁹⁹ Canefe ve Bora, ss. 130-131.

MHP'nin Avrupa Birliği karşısında savunduğu politikalara bakıldığında “ulusal onura dokunan unsurların kabul edilmemesi”, “Türkiye'nin güçlü bir ülke olarak bağımsızlığının sürmesi”, “kendi kendine yeterlilik” gibi söylemler olduğu dikkati çekmektedir. MHP, özünde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkmadığı retoriğini öne sürmektedir. Fakat aynı zamanda bu adaylığı ancak “başı dik, onurlu devlet” kimliği korunarak AB karşısında teslim edilmemesi gereken bazı “kalelerin” savunulması şartıyla onayladığını belirtmektedir. Bu görüşün ise, MHP'nin kendi seçmen kitlesinin yanı sıra, kendini MHP ideolojisine zıt olarak, “solda” diye tanımlayan kitlelerce de savunulduğu görülmektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla MHP, her ne kadar iktidar partisi olmasa ve hatta 2002 seçimlerinde meclis dışı kalarak bir dönem Türk siyaseti hayatından uzak kalmış görünse de, ülkede hakim olan milliyetçi görüşün sesi olarak görülmekte, MHP'nin söylemleri Türk siyasi hayatında önemli bir pozisyonu belirtmektedir. Bu olgu, Türkiye'deki demokrasi tarihinde milliyetçiliğin her zaman şiddetli bir etki yapıyor olduğunun da basit bir göstergesidir. Partiler arası iktidar mücadelelerinde ve hükümetlerin uyguladığı politikada hep bu çekirdek milliyetçiliğin etkisi eksik olmamıştır. Sonuç olarak da azınlıklara yönelik politikalarda milliyetçilik her zaman önemli bir rol oynayagelmıştir. Bunun sebepleri ise yürürlüğe girmemiş bir uluslararası antlaşma olan Sevr Antlaşması'nın yarattığı toplumsal travmada aranabilir.

Milliyetçiliğin Türkiye'deki baş temsilcisi olarak görülen MHP'nin haricinde de Türkiye'ye genel bir yoğun milliyetçiliğin yaygın olduğu görülmektedir. 2010 yılı itibariyle Türkiye'de seçimle meclise girmeye hak kazanan büyük partilere bakıldığında CHP'de de, iktidar partisi olan AKP'de de milliyetçiliğin önemli bir yer tuttuğu görülmekte, hatta onların dışında meclis dışında kalmış olan merkez sağ partilerde de milliyetçiliğin kuvvetli etkisi dikkati çekmeye devam etmektedir. Bu durumda Türkiye, kuruluşundan bu yana milliyetçiliğin etkili bir güç olduğu bir atmosferden geçmektedir.

²⁰⁰ Canefe ve Bora, s. 144.

4.1.2 Sevr Sendromunu Oluşturan Tarihsel Sürec

Birinci Dünya Savaşı'ndan çok büyük bir hezimetle ayrılan Osmanlı İmparatorluğu, Sevr Antlaşması ile dünya siyaset arenasından fiilen çekilmiştir. Devletin gerilemeye başlaması ve sürekli olarak yenilgilerle karşılaşması sonucunda halihazırda hayal kırıklıkları içinde olan Anadolu halkı, bu antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte tam bir toplumsal travma içine girmiştir. Sevr Antlaşması, barındırdığı hükümlerle sadece Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu toprakların kaybedilmesini beraberinde getirmemiş, buna ek olarak Osmanlı İmparatorluğu yönetiminden ayrılmak istemeyen grupların çoğunlukta olduğu bir takım bölgeleri de ayrılışın kıyasına getirmiştir.²⁰¹ Bununla birlikte Sevr, sadece toprak kaybedilen bir antlaşma olmakla kalmamış, Türk hükümetinin elinde kalacak bölgeler üzerinde bile bağımsızlığın pek söz konusu olmayacağı hükümler içermiştir.²⁰² Sonuç olarak da Sevr, Türk toplumu üzerinde aynı zamanda bir “aşağılanma” etkisi yaratmıştır. Bu “aşağılanma” hissi, bir zamanlar tek başına önemli bir güç olan ve batı dünyasını küçümseyen gözlerle izleyen bir imparatorluğun fertleri olarak düşünüldüğünde de toplum üzerindeki yıkıcılığını katlayarak artırmıştır.

Sevr Antlaşması, barındırdığı hükümlerle, geçersizliği çok geçmeden kesinleşse bile, psikolojik olarak bütün bir toplumu 90 yıl boyunca etkisi altına almayı başarmıştır. Rum azınlıklara talep edilen hakların verilmemesinde, Sevr antlaşması hükümleri önemli bir rol oynamıştır. Kapitülasyonların devam etmesi, daha da şiddetlenmesi, belli etnik gruplara ticaret ayrıcalıklarının kuvvetlendirilmesi ve bu faaliyetlerin denetlenmesi için merkezi otoriteye bağlı olmayan yarı özerk bir sistemin tasarlanmış olması, bağımsızlığı sonlandıracak ciddiyette görülürken, belirlenen sınırlar da toplum için soğuk bir duş etkisi yapmıştır.

²⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası sınırlarını kapsayan madde, antlaşmanın 27. maddesidir. Sınırları ilgilendiren hükmün uygulamasını ve koşullarını içeren bölümler de 27. - 35. maddelerdir. Sınırlar üzerine daha fazla detay için: Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, ss. 113-133.

²⁰² Bağımsızlığı zedeleyici hükümler olarak değerlendirilen bölümler içinde, azınlıkların korunmasıyla ilgili hükümler 140. - 151. maddeler arasında, askeri sınırlamalarla ilgili hükümler 152. -167. maddeler arasında, mali ve iktisadi kısıtlamalarla ilgili hükümler 231. - 317. maddeler arasında yer almaktadır. Daha fazla detay için: Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, ss. 133-138.

Antlaşma'da Trakya bölgesi, Silivri'yi bile dışarıda bırakacak şekilde Yunanistan'a katılmıştır. Osmanlı siyasi sınırlarının İstanbul'un kapılarına kadar gerilemiş olması, aynı zamanda imparatorluğun kalbi sayılan İstanbul ahalisi için de uzun vadede büyük bir korku yaratılmasına neden olmuştur. İstanbul sadece demografik olarak değil aynı zamanda kültürel, tarihsel ve hatta dinsel ve ideolojik önemi olan bir bölgedir. Üstelik siyasi olarak da stratejik önemi hayati sahiptir ve ülke ekonomisine yön vermektedir. Bu nedenlerle Türk toplumu için sahip olduğu önem tartışılmaz. Haliyle, Yunanistan sınırının İstanbul içlerine kadar dayanmış olması, aynı zamanda şehirde yüksek sayıda Rum yurttaşının yaşaması ve şehrin Yunanistan için tarihsel ve kültürel öneme sahip olması dikkate alınınca, Sevr Antlaşması'nın Türk devleti ve toplumu üzerinde yarattığı travma daha açık bir şekilde görülmektedir.²⁰³

Sevr Antlaşması'nda, Gökçeada ve Bozcaada Yunanistan toprağı olarak geçmiş, Ege Denizi'ndeki Osmanlı varlığı bütünüyle ortadan kalkmıştır. Boğazlar bölgesi Türk toprağı olmakla birlikte, bir komisyonun yönetimine bırakılmıştır. Bu durumda İstanbul'u da içine alacak bir şekilde iki boğaz ve çevresi fiilen Türk yönetiminin dışına bırakılmıştır. Özel bir bölge olarak İzmir, Türk yönetimine bırakılmasına rağmen, yönetimi belli bir süreliğine resmen Yunanistan'a bırakılmıştır. Kağıt üzerinde geçici olduğu belirtilen bu hükmün, 5 sene içinde kalıcı hale gelmesi için gerekli şartlar da antlaşmada ayrıca belirtilmiştir, dolayısıyla İzmir'in tamamen ayrılmasının da önü açılmıştır. Bu bölümler, İzmir'deki Rum azınlıkların İzmir'i ayırmak için bir araç olarak kullanılabilecek olması düşüncesiyle Rumların Kurtuluş Savaşı'ndan çok sonraları da bir tehdit olarak görülmeye devam etmesi sonucunu yaratmıştır.²⁰⁴

Azınlıkları uzun vadede en çok etkileyen hükümlerden biri ise Sevr Antlaşması'ndaki azınlık hakları ile ilgili bölümü olmuştur. Antlaşma'nın 140.-151. maddeleri ile başlı başına bağımsız bir kısım altında işlenen bu bölümde, 1914'ten beri ülkeden ayrılmış olan Gayrimüslimlerin Türk topraklarına geri dönmekte serbest

²⁰³ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, s. 125.

²⁰⁴ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, ss. 125-128.

birakılmaları ve öncesinde sahip oldukları malların “kime verilmiş olursa olsun” iade edilmesi (144), azınlıkların orantılı temsiline uygun olacak şekilde yasal düzenlemeleri hazırlanmış bir seçim sisteminin tüm ülkece uygulanmaya başlaması (144), soy, din ve dil azınlıklarından olan yurttaşların, her türlü kurumu ve okulu bu sıfatlarıyla kurabilmesi ve bunların bağımsız olması, bir diğer deyişle devletin herhangi bir sebeple müdahale edememesi (147), kilise ve okullar konusunda özerklik sağlanması (149) yer almıştır. Bu hükümlerin her biri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra tekrar yürürlüğe girebilir endişesiyle kamuoyunca dikkatle takip edilmiş, bu doğrultuda Gayrimüslimlere yönelik baskı uygulanmıştır.²⁰⁵

Sevr sendromu aslında Lozan Antlaşması ile bu hükümlerin geçersiz kılınması ve tarihe karışmasına rağmen, toplum üzerinde psikolojik etkilerinin sürmesine verilen addır. Toplum, devlet tekrar güçsüz konuma düşerse gerçekleşmemiş bu hükümlerin gerçekleşebileceğinden hareketle, böyle bir olasılığın gerçekleşme olasılığına karşı, bu ayrıcalıkları talep etmesinden şüphelenen Gayrimüslim azınlığın ülkeyi terketmesini arzu etmeye başlamıştır. Bu tehlikenin büyük bir kısmı yasal olarak Mütareke antlaşmasıyla birlikte yüzbinlerce insanın zorunlu olarak Yunanistan’a taşınması ve geri gelmemesi ile çözülmüşse de, Türkiye sınırları içinde kalan Gayrimüslimlerin varlığı, bu korkuların devam etmesine neden olmuştur.

4.1.3 Sevr Sendromu ve Güvenlik Toplumu

Türkiye’nin kuruluşundan bu yana topluma sinmiş durumda olan Sevr sendromu, açıklandığı üzere bir takım temellere dayandığı için var olagelmıştır. Bununla beraber bu olgunun devam etmesi için mevcut sebeplerin varlığı yeterli değildir. Bu olgunun tüm bir Cumhuriyet tarihi boyunca devam edebilmesini sağlayan birtakım dinamikler bulunmaktadır.

Bu dinamiklerin en önemlilerinden biri, toplumda ordunun oynadığı önemli yönlendirici roldür. Türkiye’deki siyasi sistem genel olarak ordu mensuplarının

²⁰⁵ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, s. 134.

kontrolü altında gelişen bir yapıya sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk ordusu siyasette çok önemli bir rol oynamıştır. Vatanın bölünmez bütünlüğüne veya Atatürk devrim ve ilkelerine karşı bir tehlike gördükleri takdirde seçimle iktidara gelmiş olan hükümetleri bile görevden almaktan çekinmemişlerdir. Siyasete darbelerle doğrudan müdahale etmedikleri dönemlerde bile Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumsal mekanizmalar aracılığı ile ağırlıklarını koymuşlardır. Askerlerin dış politikaya bakışlarında Türkiye'nin parçalanması endişesini sürekli taşımaları dolayısıyla “güvenlik” temelli olarak geliştiği gözlemlenmektedir. Sevr Antlaşması ile gelen “toprak kaybetme korkusu” bir nevi “güvenlik kültürü” oluşmasına neden olmuştur. Toplumun bireylerinin de bu kültürün parçası olmalarına neden olan bazı süreçler ortaya çıkmıştır. Zorunlu askerlik boyunca askeri eğitimin yanı sıra aşılarda olan “dünyaya güvenlik merkezli yaklaşım”, toplumda yerleşmiş durumdadır. Bunun yanı sıra üst düzey bürokratlar da, görevleri esnasında defalarca askerler tarafından milli güvenlik eğitim programlarından geçmiş durumdadırlar. Sonuç olarak normalde sivil olan bu konulardaki bürokratların genel olarak dünyaya bakışı da *realpolitik* üzerinden şekillenmiştir.²⁰⁶

Ordunun siyaset ve toplum üzerindeki bu rolü, günümüze kadar, hatta Avrupa Birliği üyelik sürecine kadar da sürmüştür. Ancak 2000'lerden sonra AB'ye giriş sürecinde ordunun siyasetteki rolünü azaltıcı bazı anayasal değişiklikler yapılabilmektedir. 1990'ların sonunda askeri okul mezunlarına konuşan bir general “Türkiye'nin dünyadaki en yalnız ülke olduğu ve ülkenin iç ve dış düşmanlar tarafından kuşatılmış durumda olduğu” üzerine yorumlar yapabilmektedir. Bu “yalnızlık” duygusu, sadece değişen dünya koşullarına uyum sağlamakta sıkıntı yaratmamış, azınlıklara kuşkulu bakılan bir atmosfer yaratılmasının da yanı sıra, AB üyeliği süreci boyunca “AB'nin gerçek niyeti”nin uzun uzun tartışıldığı, üyeliğin tehlikeli olup olmadığının masaya yatırıldığı bir süreç de meydana getirmiştir.²⁰⁷

AB'ye yönelik kuşkular, anadilde eğitim gibi konularda da Türkiye'deki çeşitli bürokratlar tarafından şiddetli muhalefet yaratılmasına neden olmuştur.

²⁰⁶ Kemal Kirişçi, “Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times”, **Chaillot Paper**, Sayı. 92, 2006, (Turkey's Foreign Policy) ss. 32-33.

²⁰⁷ Kirişçi, Turkey's Foreign Policy..., ss. 33-34.

AB'den demokratikleşme yönünde gelen talepler, “milli birliğin zayıflatılması ve bölünmeye ortam hazırlanması tehlikeleri” gerekçe gösterilerek ülkede şiddetli bir muhalefet yaratmıştır. 2002’de, AB’den gelen talepler, yine ünlü bir siyasetçi ve eski İstanbul büyükşehir belediye başkanı olan Bedrettin Dalan tarafından “AB’nin böl ve yönet politikalarının bir parçası olarak eski Bizans İmparatorluğu’nu tekrar kurmaya giden hamleler” olarak değerlendirilecek kadar abartılmıştır. Eski MHP bakanlarından Abdülkadir Akcan da en nihayetinde oluşturulan bu kültürün bilinçaltındaki korkuları su yüzüne çıkararak “AB’nin Lozan’ı ortadan kaldırarak Sevr’i geri getirmeye çalıştığını” belirtmekten geri durmamıştır²⁰⁸.

Türkiye’nin reformları gerçekleştirmesi ve demokratikleşme istekleri Sevr sendromuna rağmen mevcuttur. Bununla beraber, demokratikleşmeye giden yolda kurulmuş olan “güvenlik toplumu”, demokratikleşmeyi de sekteye uğratmaktadır. Türkiye’nin gelmiş geçmiş en başarılı ortanın solu eğilimli siyasetçilerinden biri olduğu düşünülen Bülent Ecevit, demokratikleşmeye yönelik bir ihtiyaç olduğunu belirtmekle birlikte bu demokratikleşmenin “milli güvenliği tehdit etmeyecek ölçüde” olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca “Türkiye’nin özel koşullarına uygun bir demokrasi modeline” ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Son dönemlerde “ayrıcılık ortaklık” fikrine Türkiye kamuoyu sert tepki göstermekle birlikte, bu tip bir çözüm yolunun Türkiye’nin yararına olacağını düşünen Türk stratejistler de vardır. Ayrıcılık ortaklığın gerekliliğini öne sürenlerin sebepleri ilginçtir. Örneğin Gündüz Aktan, ayrıcılık ortaklığı, “Türkiye’nin güvenlik meselelerine kimsenin karışmaması, Kıbrıs, Ege ve Kürt sorunlarında AB’yi karıştırmadan Türkiye’nin kendini nasıl güvende hissediyorsa o politikaları daha rahat sürdürebilmesi” gerekçesiyle prensipte kabul etmiştir.²⁰⁹

Sonuç olarak, Sevr sendromunun günümüze kadarki yansımaları, toplumun askerileştirilmesi, siyasetin militarize hale gelmesi ve dünyada olan biten her şeye milli güvenlik doktrininden, bir askerin gözlerinden bakılması gibi bir sonuç yaratmıştır.

²⁰⁸ Kirişçi, Turkey’s Foreign Policy ..., s. 34.

²⁰⁹ Kirişçi, Turkey’s Foreign Policy ..., s. 35.

4.2 GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN REFORMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye'nin 1999'da AB üyeliğine adaylık sürecinin başlamasından bu yana demokratikleşme yönünde Avrupa Komisyonu'ndan pek çok talep gelmiştir. Bu demokratikleşme talepleri kapsamında azınlık haklarının da iyileştirilmesi konusunda istekler devam etmiştir. Kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş ilerleyen bu reform sürecinde, özellikle Gayrimüslim azınlıklar nezdinde yapılması istenen reformlar ülkede sık sık politikacılar ve milliyetçi çevreler tarafından muhalefetle karşılanmıştır. Bu bölümde, Rum azınlıkları ilgilendiren dört başlık altında gösterilen muhalefetin sebepleri irdelenecektir.

4.2.1 Azınlıklar Tanımı Değerlendirmesine Yönelik Muhalefet

Türkiye'de resmi görüş olarak, azınlık tanımının Lozan Antlaşması'na göre belirlendiği kabul edilmiştir. Buna göre, Gayrimüslim gruplar azınlık sıfatıyla pozitif hak sahibi olmuştur. Buna rağmen Türkiye'de uygulamada antlaşmada belirtilen pozitif haklardan üç grubun, Rum, Ermeni ve Yahudilerin yararlandığı görülmektedir.²¹⁰ Türkiye, tanımlanmada Lozan kıstasını bir kural olarak benimsemiş ve tarihi boyunca hiç tartışmaya açmamıştır. Azınlık sıfatı tartışmaları, AB üyelik sürecinin devreye girmesinin ardından özellikle Kürtler üzerinde yoğunlaşmış, Türkiye, Lozan Antlaşması'nda Kürtlere yönelik bir ifade geçmediğinden hareketle Türkiye'de Gayrimüslimler hariç başka azınlık bulunmadığı iddiasını öne sürmüştür. İzlenilen bu politikada Sevr sendromu ve bölünme korkuları önemli rol oynamaktadır.

Bölünme korkularını, devletin ikili bir politika yürüttüğü tarihsel sürece bakıldığında izlemek daha kolaydır. Gayrimüslim olan grup, zaten tehlikeli bir grup olarak algılandığı için hiçbir zaman tam anlamıyla ülkenin asli unsurları arasında değerlendirilmemiş, gerektiğinde de bu Gayrimüslim grupların ülkeden ayrılmalarını teşvik eden baskı politikaları devreye sokulmuştur. Gayrimüslim olmayan gruplardaki azınlık tartışmaları ise, "Gayrimüslimlerin azınlık olduğu, haliyle müslüman grupların aslında devletin asli unsurları, çoğunluğa mensup avantajlı

²¹⁰ Oran, Türkiye'de Azınlıklar, ss. 67-69.

vatandaşlar oldukları” argümanı ile geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Kürtler üzerine yoğunlaşan tartışmalarda devletin resmi ideolojisi, Gayrimüslim olmayan gruplara azınlık tanımı vermekten kaçınarak tek bir potada, Türklük kimliği altında alt kimlikleri asimile etmek olarak değerlendirilmektedir.²¹¹

Baskın Oran, Türkiye’de Azınlıklar adlı eserinde Türkiye’nin azınlıklarına uyguladığı olumsuz politikaların sebebini, devletin kuruluşundan itibaren ırkçı değil “asimilasyoncu” olmasına bağlamaktadır. Buna göre ırk ayrımı yapan bir devlette ideal vatandaş payesi verilecek olan belli bir sınıfın dışındakilere kalıcı bir ayrımcılık yapıp ülkede istenmedikleri mesajı verilirken; Oran, Türkiye’nin asimilasyoncu bir devlet olduğunu belirterek, ideal vatandaşın kan temelinde değil, kültür temelinde belirlendiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla ırkçı bir yaklaşımla Türk olmayanların hoş görülmemesi gibi bir durum Türkiye’de gerçekleşmemiştir, fakat kültür temelinde milliyetçilik, doğal olarak beraberinde Türk kültürünü özümseyecek olanların hoşgörüleceği bir ortamı hazırlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da bu kültürü benimsemeyen topluluklara karşı dışlayıcı bir tutum sergilenmiştir. Bununla beraber Oran, Türkiye’de azınlıklara yönelik yaklaşımlar konusunda bir ekleme daha yaparak, Türkiye’nin her ne kadar vatandaşlarına ırkçı bir yaklaşımla yaklaşmasa da, yine de oluşturulmak istenen birliğin saf kültürel bir birlik olmakla kalmadığını, Türk etnik kimliğine de ayrıca bir vurgu olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak da, asimile edilecek toplumlar sadece Türk kültürünü benimsemekle kalmayacak, Türk etnisitesine vurgu yapıldığı için bir de bu etnisite içinde erimeyi benimseyecektir.²¹² Ulusal kimliklerini bu tip bir “amalgam içinde” erimeden önce oluşturmuş olan Rum, Ermeni ve Yahudilerin ise tam anlamıyla erimesi mümkün olmadığı için, ideal vatandaş payesine teoride erişemeyecek gruplar olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Türkiye’de Gayrimüslimlerin dışlanması, etnik olarak Türk olmayan diğer grupların ise Türk kimliği altında eritmeye çalışılması aslında tek bir bütünleşmiş hedefe yöneliktir, o da millet kimliği altında tek blok bir ulus inşasıdır. Halkların tek bir kimlik altında değerlendirilmesinin arkasında da tarihsel korkular ve Sevr

²¹¹ Oran, Türkiye’de Azınlıklar, ss. 87-93.

²¹² Oran, Türkiye’de Azınlıklar, ss. 132-137.

sendromu olduğu yorumlanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle kendi halkını İmparatorluğu'nun asli unsuru olarak görmeyen gruplar bağımsızlık istemiş, yahut diğer güçlü devletler tarafından ayrılmaları için Osmanlı'ya karşı baskı aracı olarak kullanılmıştır. İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki Slav nüfus üzerinde Rus, Yunan nüfus üzerinde İngiliz, Fransız ve Rus, Arap nüfus üzerinde İngiliz etkisi bunlara örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak yeni kurulan Cumhuriyette de, uzun vadede İmparatorluk dönemlerine benzer olarak paralel bir sorunla karşılaşmamak için tüm toplulukları tek potada eritebilmek adına, azınlık kavramının yeniden tanımlanmasında ve bunun doğal bir sonucu olarak daha önce azınlık kimliği ile farklı bir kategoride değerlendirilmemiş grupların artık farklı bir kimlikle yer almalarına karşılık ciddi bir reaksiyon olduğu görülmektedir. Resmi görüşte devlet, tek bir millet oluşturma doktrini nedeniyle halihazırda tanınmakta olan azınlık gruplara bile soğuk yaklaşırken, reformlar sonucunda azınlık tanımının tekrar “genişletici” bir amaçla gündeme gelmesine yoğun bir muhalefet göstermektedir. Devlet, halihazırda resmen tanıdığı azınlıklara bile “asimilasyoncu” bir yaklaşım sonucunda dışlayıcı bir tavır sergilemekteyken, bunun üstüne yine dışlamak zorunda bırakmaya başlayacağı yeni azınlık gruplarının oluşturulmasına şiddetle itiraz etmektedir.

4.2.2 Azınlıklara Yönelik Olumsuz Atmosfer

Türkiye'de tarihsel olarak Gayrimüslim gruplara yönelik yoğun bir dışlama eğilimi olduğu görülmektedir. Devletin uyguladığı olumsuz politikalardan bağımsız olarak toplum içersinde bir Gayrimüslim karşıtlığı olduğu dikkat çekicidir. Toplumda bu tür bir azınlık karşıtlığının bulunmasında Türk toplumunun tarih boyunca çektiği acıları ve edindiği olumsuz deneyimleri önemli rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında Balkanlar ve Kafkaslardan yoğun bir Türk göçü almış ve çok çeşitli topraklarda azınlık olarak yaşamış bulunan Türk kökenli insanlara yurt olmuştur.

Balkanlardan gelen Türk örneklerine bakıldığında, Osmanlı'nın gerilemeye başladığı 17-18. yüzyıllardan itibaren, Balkanlara iskan politikasıyla yerleştirilmiş

Türkler, yörede çoğunluğu oluşturan Gayrimüslim grupların ayaklanması sonucunda sıkıntılı dönemler geçirmişlerdir. Özellikle de kendi bölgelerinde ezici çoğunluğu elde edip bağımsızlık taleplerini meşrulaştırmak için ayaklanan grupların, yöredeki Türklere baskı uygulayıp kaçmaya zorladıkları görülmüştür. Bu durum yer yer katliamlara, yer yer pogromlara, yer yer de yaşadıkları topraklardan atılmalarına neden olmuştur. En sonunda da Yunanistan'la imzalanan Mübadele antlaşmasıyla Yunanistan sınırlarında kalan son Türkler de mallarını bırakarak Türkiye'ye gitmek zorunda bırakılmıştır. Kafkas örneğinde de benzer tecrübeler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Türkler azınlık olarak yaşadıkları yerlerde tecrübe ettikleri acılara karşılık olarak, kendilerine bu sıkıntıları çektiren Gayrimüslim gruplara sempati ile bakmamışlardır.²¹³

Gayrimüslimlere sempati ile bakılmamasının ikinci bir nedeni ise Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Türkiye'nin işgal edildiği dönemde Anadolu'da yaşayan Gayrimüslimlerin işgalci kuvvetlere katılıp Türklere yaşattıkları sıkıntılardır. Bu dönemde, özellikle din kimliği öne çıkmış, ortak İslam paydasında toplanan ulusların hepsinin, yine ortak Hıristiyanlık paydasında toplanan işgal ordularına karşı olumsuz duygular besledikleri görülmüştür. Toplumun kolektif hafızasında Kurtuluş Savaşı, Müslüman olmayanlardan kurulu orduların Müslüman topluluklara eziyet etmesi şeklinde yer etmiştir. Bu bağlamda, özellikle de Kurtuluş Savaşı'nın en önemli cephesinin oluşturan Türk-Yunan Savaşı ve öncesindeki Yunan işgali Anadolu'da yaşayan Türklerin zihninde travmatik bir anı olarak kalmış ve cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türklerin Rum azınlıklarının varlığından rahatsızlık duymasına neden olmuştur.²¹⁴

Türkiye'de Gayrimüslimlere sempati ile bakılmamasının üçüncü ve son nedeni ise, ekonomiktir. Türkiye'de henüz bir Türk burjuva sınıfının oluşmadığı dönemde ülkede daha rahat yaşam koşullarına sahip olan kesim; üretim araçları, sermaye, girişimcilik ve zanaatkarlık işleri sayesinde Gayrimüslimler olmuştur. Bu

²¹³ Bu konu, Taner Akçam'ın "İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu" adlı eserinde de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de savaş yıllarında Ermenilere saldırılarda bulunmak için örgütlenecek kadar Gayrimüslimlere düşman olan göçmen grupları için bkz: Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 235-239.

²¹⁴ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, ss. 182-184.

nedenle yoğun milliyetçiliğin de etkisiyle de, ülkenin geçtiği bu zor dönemlerde halk ekonomik olarak güçlü olan Gayrimüslimlerden rahatsızlık duymuştur. Dönemin yayın organlarında da halkın dikkatini Gayrimüslimlerin malvarlıklarına ve eşitsizliklere çekmek için yayınladığı yazı dizileri, yazdığı makaleler ve çizdiği karikatürlerde halkın bu rahatsızlığının artmasına neden olmuştur.²¹⁵

Bu kökleşmiş bakışların yanı sıra, Cumhuriyet tarihindeki önemli gelişmelerin de Türk halkını Gayrimüslimlere karşı olumsuz duygular beslemesini sağladığı görülmektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olan 6-7 Eylül 1955 olayları, Selanik'teki Atatürk'ün evinin bombalanması gibi doğru olmayan bir habere reaksiyon olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlıklar ve Kıbrıs gerilimleri Rumlara karşı, ASALA saldırıları Ermenilere karşı, İsrail'in Filistin politikaları da Yahudilere karşı toplumsal bir karşıtlık ve düşmanlık yaratmıştır.

4.2.3 Azınlık Haklarının Uygulamasına Yönelik Muhalefet

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde, Gayrimüslim azınlıkların en büyük şikayet noktaları, Lozan Antlaşması gereği kendilerine verilmiş hakların ihlal edilmesidir. Bu haklardan, özellikle Gayrimüslimleri ilgilendirenler arasında sıklıkla ihlal edilenler;

Giderlerini kendileri karşılamak üzere, her türlü hayır kurumu, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer eğitim ve öğretim kurumu kurmak, yönetmek, denetlemek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinleri serbestçe yapmak (40)²¹⁶

Azınlıklara ait kilise, havra, mezarlık ve diğer din kurumlarına tam bir koruma sağlanması, azınlıkların vakıflarına, din ve hayır işleri

²¹⁵ Ayhan Aktar'ın "Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları" adlı eserinde, Cumhuriyet'in erken dönemlerinin ünlü karikatüristlerinden Ramiz Gökçe'ye ait antisemitik ve zenofobik karikatürlerin birçoğunda Gayrimüslimler, ekonomik açıdan çok zengin olup fakir kesimleri sömürerek resmedilmiştir. Bu karikatürler de yayın organları tarafından topluma aşılana zenofobinin göstergelerinden biridir. Aktar'ın Gökhan Akçura'nın arşivinden aktararak yayınladığı karikatür örneklerinden bazıları için bkz: Aktar, ss. 145, 150, 156, 159, 218 ve 222.

²¹⁶ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, s. 227.

kurumlarına her türlü kolaylık ve izinlerin sağlanması, devletin yeniden din ve hayır kurumları kurulması için özel kurumlara sağlanmış olan kolaylıkların hiçbirinin esirgenmemesi (42)²¹⁷

olarak gösterilebilir. Bu bölümde Lozan'da olmasına rağmen uygulanamayan ve ihlal edilen haklar iki bölüm halinde irdelenecektir. İlk bölümde vakıflar, mülkiyet hakları ve eğitim alanındaki ihlallerin sebepleri, ikinci bölümde ise dini alanda uygulanan baskıların sebepleri incelenecektir.

4.2.3.1 Vakıflar, Mülkiyet ve Eğitim Hakkı Reformlarına Yönelik Muhalefet

İlerleme raporlarında da gösterildiği üzere, Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile tanımayı vaad ettiği azınlık hakları arasında uygulamada yoğun muhalefetle karşılaşılan konuların başında azınlıklara ait vakıfların faaliyetleri, mülkiyet hakları ve eğitim sorunları önemli bir yer tutmaktadır. Vakıf kurma hakkı, aslen, gerçek kişiler tarafından, grubun ihtiyaçları doğrultusunda kurulan tüzel kişilerin oluşturulmasıdır. Bu süreçte Türkiye her türlü kolaylığı sunacağına dair yükümlülük altında olmasına rağmen, bu konuda yoğun ihlallerin olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'de 2003'te yapılan değişikliğe kadar yürürlükte bulunan Dernekler Kanunu şu şekildedir:

Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanarak azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak (...) amacıyla dernek kurmak yasaktır.²¹⁸

AB Reformları çerçevesinde 2003 yılında bu hükümler yumuşatılmış ve şu şekli almıştır:

(...) milli güvenliğe ve kamu düzenine (...) aykırı olarak; Türkiye Cumhuriyetinde ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyetinin üniter devlet yapısını bozmak (...) amacıyla dernek kurulamaz.²¹⁹

²¹⁷ Oran, Türk Dış Politikası - Cilt 1, s. 228.

²¹⁸ Oran, Türkiye'de Azınlıklar, ss. 83-84.

²¹⁹ Oran, Türkiye'de Azınlıklar, s. 84.

Görüldüğü üzere, değiştirilmeden önceki hali aslında Lozan Antlaşması hükümlerine aykırıdır. Aslında Lozan Antlaşması bizzat Gayrimüslim azınlıkların varlığını kabul ederek bu varlığın sürdürülmesini kolaylaştırıcı hükümlerin konulacağını ortaya koymaktadır. Dernekler Kanunu'nda ise AB üyelik sürecine kadar herhangi bir azınlığın var olduğunu öne sürerek dernek kurmak yasaklanmış idi. Bu nedenlerle de 1936 Beyanamesine dayanarak çoğu zaman Gayrimüslimlere ait vakıfların kapatılması, mallarına el konulması gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Mülkiyet konusunda karşılaşılan sorunlar da vakıf problemlerine doğrudan bağlıdır. Vakıfların meşruiyete sahip olmadığı gerekçesiyle alınan mahkeme kararlarının doğrudan sonucu, Gayrimüslim vatandaşların kendi malvarlıklarından bağış yoluyla vakıflara verdikleri mülkiyetin, vakıfların kapatılmasının ardından devletçe el konulmasıdır. Gayrimüslimlere ait mülkiyete el konulmasının “vakıflara yapılan bağışlar üzerinden el koyma” uygulaması, genel bir uygulama olmakla birlikte, yer yer bu “dolaylılığın” da dışına çıkmıştır. Bir diğer deyişle, Gayrimüslim mülklerine el koymak için vakıflara el koyma yönteminin de dışına çıktığı anlar olmuştur. Örneğin, sırf Gayrimüslim kimliği taşıdıkları için vatandaşların bizzat kendi malvarlıklarına İkinci Dünya Savaşı sürecinde çıkarılan (bu çalışmanın ikinci bölümünde detaylarıyla incelenen) Varlık Vergisi üzerinden el konma uygulaması da gerçekleşmiştir.

Eğitim sorunu, çok boyutlu bir sorundur. Din adamı yetiştirme konusu dışında genel eğitim hakları söz konusu olduğu zaman (takip eden bir sonraki bölümde din adamı yetiştirme konusuna ayrıca değinilmektedir), Lozan Antlaşması tarafından Gayrimüslimlere tanınan “kendi okullarını kurma, işletme, denetleme” hakkı, devlet tarafından ihlal edilmektedir. Özel Öğretim Kurumları Kanununun uygulaması, sadece yabancılar için değil, Türkiye vatandaşı olan azınlıklar için de geçerlidir. Bu kurumlara “Türk asıllı” bir müdür yardımcısı devlet tarafından atanmakta ve yetki olarak yer yer müdürü aşan bir denetleme mekanizması kurulmaktadır.

Eğitim hakları konusunda, “Surb Haç Ermeni Lisesi Vakfı”nın kapatılış davasından söz etmek mümkündür. Hazine, bu vakfın kapatılması için “ülke güvenliği açısından azınlık faaliyetlerinin kontrolü ile görevli İçişleri Bakanlığı Azınlıklar Tali Komisyonu’nun aldığı kararla bu vakıf adı altında bir vakfın kurulmasının hukuken mümkün olmadığı, dolayısıyla vakıf adına tescil ettirilen tapuların iptal ettirilmesi” için 2003’te dava açmıştır. Vakıf yöneticileri tarafından Danıştay nezdinde açılan karşı dava ise 2005’te sonuçlanmış ve vakfın varlığı tescil edilmiştir.²²⁰

Devlet tarafından, ülkede yaşayan azınlıkların vakıflarının kapatılması, varlıklarına el konulması ya da eğitim kurumlarına Türk asıllı yöneticiler atayarak kontrol altında tutulmasının sebebinin ülkenin kültürel yapısında azınlıklara olan bakışından kaynaklandığı söylenebilir. Gayrimüslimlere yönelik uygulanan olumsuz yaklaşımlar nedeniyle Lozan Antlaşması’nca belirlenmiş vakıf, dernek ve eğitim haklarının ihlal edildiği görölmektedir. Tüzel kişilikler, grupların ülkedeki sosyal hayata katılmanın en doğrudan yollarından birini oluşturmaktadır. Azınlık kimliği taşıyarak kurum oluşturulmasına izin verilmemesinin en basit açıklaması, azınlıkların sosyal hayata katılımını engellemek ve kendi içlerinde tecrit ederek ülkede etkin olmalarının engellenmesi olarak değerlendirilebilir. “Azınlıkların yıkıcı faaliyetlerini araştırmak” maksadıyla devlet bünyesinde bir kurum (Azınlıklar Tali Komisyonu) oluşturulmuş olmasının varlığı bir yana, bu kurumun bir lisenin vakfının kapatılmasına karar vermiş olması, bu grubun topluma adaptasyon sürecinin engellemesi olarak görölebilir. Dolayısıyla, Müslüman gruplar Türk üst kimliği altında asimile edilip tek bir millet tanımıyla değerlendirilmeye çalışılırken, gayrimüslüm gruplar ise Türk üst kimliğinin bir parçası olarak görölmeyip, bu konuda tek millet oluşturmanın yolu olarak, Gayrimüslimlerin sosyal hayattan uzak tutulması politikası izlendiği görölmektedir.

²²⁰ TESEV tarafından çıkartılan “Ermeni Cemaat Vakıflarının Hukuki Statüsü ve Sorunları” adlı raporda süreç daha detaylı işlenmiştir:

http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/osmanl%C4%B1dan_gunumuze.pdf (01.10.2010)

4.2.3.2 İbadet Özgürlüğü ve Dinsel Haklara Yönelik Muhalefet

Lozan Antlaşması ile Gayrimüslim gruplara verilen bir diğer hak da ibadet özgürlüğüdür. Devlet, antlaşma hükümlerince, dinsel faaliyetlerin gerçekleşmesinde kolaylıklar sağlamakla yükümlüdür. Bununla beraber, dinsel faaliyet kapsamında değerlendirilebilecek olan her türlü hakkın uygulamasında sorun olduğu görülmektedir. Türkiye’de kiliselerin onarılması, gerektiğinde yenilerinin yapılması, bu konuda izin çıkması, din adamlarının faaliyet göstermesi konuları her zaman bürokratik engellere takılmış durumdadır. Bunun yanı sıra din adamı yetiştirmek için faaliyet gösteren tek kurum olan Heybeliada Ruhban Okulu 1971’de kapatılmıştır ve bu çalışmanın hazırlanma tarihi itibarıyla hala kapalıdır.

Bu konuda ülkenin kültürel kodlarına yerleşmiş durumda olan bakış, diğer hakların ihlal edilmesindeki yaklaşımla benzer olarak yine azınlıkların sosyal hayata katılımlarının engellenmesine yöneliktir. Bu konuda ise ibadet özgürlüğünün engellenmesi diğer ihlallere göre daha da fazla zarar vermiştir. Bunun sebebi, bu sefer azınlıkların toplum hayatına katılmalarının yanı sıra, kendi içlerinde dini ibadetlerini yapmalarının da engelleniyor olmasıdır. Restore edilmeyi bekleyen kurumlara izin çıkmaması, yeni kilise yapımı konusundaki engeller gibi sorunlar bir yana, Ruhban Okulu’nun kapatılışıyla Gayrimüslim azınlıkları tanımlamakta kullanılan “din farkı”nın varlığı bile tehlikeye düşmüş durumdadır. Aslında, bu azınlıkları azınlık sıfatıyla değerlendirilmesini sağlayan unsur Lozan Antlaşması’na göre dindir, fakat dinin işleme için gerekli din adamlarının yetiştirilmesi 40 yıldır durmuş durumdadır. Dolayısıyla dini cemaatin bir bütün olarak durması, bir diğer deyişle azınlıkların “azınlık” olarak sahip olduğu kimliğin devamı tehlikeye girmiş bulunmaktadır. Din adamı yetiştirilmesinin sona ermesi, ibadethanelerin işlerliğini uzun vadede sona erdireceği için cemaatin “Gayrimüslim azınlık” olma sıfatıyla Lozan Antlaşması nezdinde sahip oldukları hakları kullanmanın bir yolu da kalmayacaktır.

Azınlıkların dinsel kimliklerine yönelik bu engellemeler yine Türkiye’nin farklılıkları aşınmış olan yekpare bir millet kurulması politikasına uygun görülebilir. Ülkede “asli unsur olarak” Müslüman kimliğine sahip gruplar görülmektedir.

Dolayısıyla etnisitesinden bağımsız olarak Müslüman kimliğe sahip olan gruplar Türk olarak kabul edilip, bu grup içinde kaynaştırılmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Müslüman olmayanların varlığı bu tür bir “tek millet” oluşturma sürecine aykırıdır ve bu yaklaşıma göre Gayrimüslim nüfus oranlarının kontrol altında tutulması anlaşılabilir. İbadethaneler konusunda yaşanan sıkıntılar, ruhban okulunun açılışının engellenmesi gibi uygulamalarda hep bu “dinsel farklılık tehdidi”nin bulunduğu öne sürülebilir.

4.3 GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye, kuruluşundan bu yana Sevr sendromunu toplumun kültürel özelliklerine sindirmiş durumdadır. Kuruluş öncesinde yaşanan acılar ve Türk topraklarına yönelik olarak gerçekleşen Batılı işgal güçleri, Türk toplumu üzerinde Avrupa’ya yönelik bir güvensizlik oluşturmuştur. Bu yıllarda Türkiye’nin sınırlarının daralması tehdidinde ülke içindeki Gayrimüslimlerin büyük rol oynadığı şeklindeki algı da Cumhuriyet’in kuruluşundan 21. Yüzyıla kadar toplumdaki genel görüş olarak süregelmiştir.

Sevr sendromu, Türk siyasetçileri ve toplumu üzerinde kalıcı bir “bölünme korkusu” yaratmıştır. İdeolojik olarak böyle bir tehlikeyi bertaraf etmek için, tüm toplumun birbirinden ayrılmak istememesini sağlayacak ortak kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Çekirdekten gelen bir milliyetçi akımın da katkısıyla farklı gruplar Türk kimliği altında birleştirilmeye ve eritmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, gerek yaşam tarzlarından gerekse de hem dil hem din farklılıklarından kaynaklı olarak, Gayrimüslim grupların bu tip bir “tek potada eritilme” politikasına uymayacağı ve muhalefet edeceği düşünülmüş, sonuç olarak da eritemiyorsa ülkeden soğumalarına yol açacak politikalar uygulanmaya başlamıştır. Elbette tek sebep olarak “eritilememek” değil, buna ek olarak “olası bir savaş sonucunda Gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturdukları yerlerde toprak sahibi olabilecekleri” düşüncesi de etkindir. Bu durumun örnekleri de Birinci Dünya Savaşı sonrasında görülmüştür. Dolayısıyla Gayrimüslimlerin topluma entegre edilmesinin vatanın bölünmez bütünlüğüne tehlike yaratacağı düşüncesinin temelleri Sevr sendromuna dayanmaktadır.

Bu korkunun sonucu olarak ortaya çıkan Gayrimüslimlerin tek bir ortak potada eritilemeyecekleri düşüncesi, Türklerin Gayrimüslimleri toplum hayatından dışlanmalarına ve yaşamlarını zorlaştırılmalarına neden olmuştur. Vakıfların kapatılması, mülkiyetlerine el konulması, dernek faaliyetlerinin engellenmesi, azınlık okullarının Türk temsilci ile kontrol altında tutulması, ibadethanelere zorluk çıkarılması, din adamı yetiştirilmesine izin verilmemesi gibi politikalar bu tür bir genel dışlama politikasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunların yanısıra 6-7 Eylül olayları örneğinde olduğu gibi, Gayrimüslimlere yönelik fiziksel saldırılar artmaya başlamıştır. Bu kötü atmosferde, Gayrimüslimlere karşı tolerans yok olmuş durumdayken bu tip olayların engellenmesi için önlem alınması da gündeme gelmemiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da, Türkiye’de yaşayan Gayrimüslimlerin sayıca Türkiye’de yıldan yıla gittikçe azaldığı görülmektedir. Gerek Türkiye Cumhuriyeti’ni yöneten siyasetçiler ve bürokratlar nezdinde, gerekse de toplumun genel olarak Gayrimüslimlere bakışında, Gayrimüslimleri ülkeden dışlama amacı, zaman içinde hiç değiştirilmeyen genel bir yaklaşım haline gelmeye başlamıştır.

SONUÇ

Avrupa Birliği projesi, Türkiye'nin en önemli kalıcı dış politika hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmayan ekonomik gerekçeler bir yana, Avrupa Birliği aynı zamanda insan hakları kavramının ortaya çıktığı ve uluslararası antlaşmalar zinciri ile yayıldığı kıtayı da sembolize etmektedir. Türkiye'nin AB macerası, siyasi ve iktisadi nedenlerin yanı sıra toplumdan gelen demokratikleşme ve insan haklarının geliştirilmesi taleplerine de aslında bir cevaptır. Bu toplumun bir parçası olarak gayrimüslim azınlıklar da azınlık ve insan haklarının geliştirilmesi yoluyla AB üyeliğinden reformlar yoluyla yararlanacak gruplar arasındadırlar. Bununla birlikte bu vatandaşların talep ve şikâyetleri eskiden olduğu kadar büyük siyasi sonuçlar yaratmamaktadır. Bunun en önemli sebebi de gayrimüslim azınlıkların nüfusuna görülen erimedir. Azalan nüfusla birlikte hakları ihlal edilen insan sayısının da azalıyor olması, diplomatik açıdan bu konuya olan ilgiyi azaltmıştır.

Buna rağmen Türkiye – AB ilişkilerinde, nüfusu bir hayli azalmış olan Rum azınlığın problemleri, ilişkilerde hala yankı uyandırmayı sürdürmektedir. Tarihsel analiz bölümünde ortaya konduğu üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açıp, Türklerin çoğunluğu oluşturduğu Anadolu topraklarının Birinci Dünya Savaşı sonucunda işgal edilmesine yol açacak kadar büyük zararlar vermiş olan azınlıklar, gerek değişen konjonktür, gerekse de sayılarının isteseler de tehdit oluşturamayacak kadar azalmış olmasına rağmen Türkiye'deki devlet elitlerini korkutmaya devam etmektedir. Konu basit bir zenofobi olmaktan çıkmış, yer yer ırkçılığa dönüşen bir atmosferle birlikte, AB nezdinde, Türkiye'nin potansiyel bir AB üyeliği durumunda birliğe entegrasyon kapasitesinin yetersiz kalabileceği kuşkuları yaratmasına neden olmuştur. Bugün Türkiye – AB ilişkilerinde Rum azınlık haklarının ihlal edilmesinin önemi biraz da buraya dayanmaktadır. Kopenhag siyasi kriterleri en nihayetinde sadece insan haklarının güvenceye alınması değil, aynı zamanda birlik içinde uyum sağlama kapasitesini tespit etme amacına da sahiptir.

Türkiye’de iktidara kim gelirse gelsin, azınlıklar konusunda genelde muhalif gruplar arasında azınlık hakları konusunda bir uzlaşma olduğu görülmektedir. Bu çalışma içinde, bu uzlaşmanın, dönemden döneme şartlar ve dış dünya değişmesine rağmen değişmiyor olması bir başlangıç noktası olmuş, buradan hareketle, yaşanan olumsuz tarihsel geçmişin ışığında, Türkiye – AB ilişkilerinin hala “geçmişin hayaleti” yüzünden yara almayı sürdürdüğü ortaya çıkarılmıştır. Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı ile başlayarak ülkede “Gayrimüslimlere karşı güvensizlik” başlamış; bu görüş, zamanla Türk toplumunun kolektif kültürünün bir parçası olmuş ve toplumun kültürü haline gelerek gelecek nesillere de miras kalarak süreklilik kazanmıştır.

Türkiye’de toplum içinde yabancılara yönelik duyguların olumsuz hale geldiği ve kronikleştiği süreç, Birinci Dünya Savaşı sonrası İmparatorluk topraklarının parçalanmasıyla başlamıştır. Bu savaşın ardından imparatorluğun fiili varlığına son veren Sevr Antlaşması sonrasında, toplum içinde Gayrimüslimlere duyulan korku, toplum içinde kurumsallaşmış bir kültür haline gelmeye başlamıştır. Sevr sendromu olarak bilinen bu etki nedeniyle Gayrimüslimlerin ülkeye zararlı varlıklar olduğu düşüncesi ülkede yerleşmeye başlamış, bunun ardından Gayrimüslimler ülkede istenmeyen, uzaklaştırılması gereken gruplar olarak görülmeye başlamıştır. Zaman içinde de Gayrimüslimleri hedef alan bir zenofobi kültürü, Türkiye’de toplumun ortak kültürü haline dönüşmüş, bundan da güç alan devlet yönetimi, Gayrimüslimleri ülkeden uzaklaştırmak için yakalanan tüm fırsatları değerlendirmeye çalışmıştır. Mübadele sonrası 1934 Trakya olaylarında Yahudi nüfusun ayrılmaya teşvik edilmesinin ardından, İkinci Dünya Savaşı’nda Varlık Vergisi uygulamalarıyla gayrimüslimleri ülkeden dışlama politikası diğer gruplara da yayılmış, 6-7 Eylül 1955 olaylarının ardından Heybeliada Ruhban Okulu’nun kapatılması, vakıfların mülklerine el konulması gibi süreçlerle Rumlar ülkeden ayrılmaya zorlanmıştır. Zaman içinde bu politika sonuç vermiş, Rumların ülke içindeki nüfus oranları kaydadeğer ölçüde düşmüştür.

Avrupa Birliği üyelik sürecinin başlamasının ardından son 10 yılda AB ile yoğunlaşmakta olan ilişkilerde en pürüzlü noktalardan biri bugün Gayrimüslim

azınlıkların hak ve statüleri olmayı sürdürmektedir. Rumlar; Patrikhanenin ekümenikliği, Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapalı kalmayı sürdürmesi, ülkede azalan tolerans gibi olumsuzluktan şikâyet etmeyi sürdürmektedir. Bu konular ilerleme raporları yoluyla, Türkiye'nin önüne defalarca çıkartılmasına rağmen, bu konuda değişikliğin pek yapılmadığı da bu çalışmanın üçüncü bölümünde ortaya çıkarılmıştır. Buradan çıkan saptama, Türkiye'de kamuoyunun AB'ye girmeyi ne kadar istiyor olursa olsun, azınlıkları rahatlatıcı düzenlemelere destek vermiyor oluşlarıdır. Azınlıklara dair uluslararası antlaşmalara katılım konusu sürüncemeye bırakıldığı gibi, azınlık ve azınlık hakları kavramlarında bir ilerleme kaydedilmemiştir. Heybeliada Ruhban Okulu kapalı kalmayı sürdürürken, bu konu artık kamuoyunda bile pek tartışılmamaktadır. Bunun yanı sıra din özgürlüğü alanında az yol kat edilmiş, ekümeniklik konusunda bir yumuşama görülmemiştir. Eğitim konusunda da müdür – okul yönetimi problemi konusu çözümsüz şekilde durmaktadır.

Türkiye'de nüfusu ne kadar olursa olsun, aynı toplumun içinde yaşayan farklı etnisiteler arasında Sevr sendromuna dayanan bu tip bir karşıtlık olması, şüphesiz ki nerdeyse varlık sebebini çokkültürlülükten alan AB nezdinde, Türkiye'nin üyeliğinin önünde büyük, görünmez bir engel potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'nin azınlık hakları alanında ihtiyaç duyduğu şey, sadece Gayrimüslimlere belli bir takım haklar vermek değil, aynı zamanda bu grupları toplumun doğal bir parçası olarak kabul etmektir. Aksi takdirde, gerek AB üyeliğinin gerçekleştirilmesinin uzaması açısından, gerekse de Türkiye'de yaşamakta olan insanların hak ihlallerine maruz kalması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı taşıyan bu grupların mutsuz olması nedeniyle Türkiye sıkıntılı bir siyasi süreç izleyecektir.

KAYNAKLAR

AKÇAM, Taner. **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

AKTAR, Ayhan. **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2001”,

[http://www.khgm.gov.tr/\(tmpnpka5m21cmp55pp02sr55\)/AB/Ulusal_Program-2003%20tümü.pdf](http://www.khgm.gov.tr/(tmpnpka5m21cmp55pp02sr55)/AB/Ulusal_Program-2003%20tümü.pdf) (17.02.2010).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2003 – Siyasi Kriterler”,

http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/II-siyasi_kriterler.pdf (17.02.2010).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Türkiye’de Siyasi Reform – Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler”, <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/tsr.pdf> (17.02.2010).

Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 23 January 2006 (2006/35/EC)”,

<http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=306D0035> (17.02.2010).

Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 8 March 2001, (2001/235/EC)”,

<http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=301D0235> (17.02.2010).

Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 19 May 2003 (2003/398/EC)”,

<http://europa.eu/cgi-bin/eur-lex/udl.pl?REQUEST=Seek-Deliver&COLLECTION=lif&SERVICE=all&LANGUAGE=en&DOCID=303D0398> (17.02.2010).

Avrupa Birliği Konseyi, “Council Decision of 18 February 2008, (2008/157/EC)”,

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:051:0004:01:EN:HTML> (17.02.2010).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (17.05.2010).

Avrupa Komisyonu, “1998 Regular Report From The Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “1999 Regular Report From The Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “2000 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “2001 Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “2002 Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “2003 Regular Report on Turkey’s progress towards accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “2004 Regular Report on Turkey’s progress towards accession”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “Turkey 2005 Progress Report”,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (17.02.2010)

Avrupa Komisyonu, “Turkey 2006 Progress Report”,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Komisyonu “Turkey 2007 Progress Report”,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “Turkey 2008 Progress Report”,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (17.02.2010).

Avrupa Komisyonu, “Turkey 2009 Progress Report”,
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf
(17.02.2010).

Avrupa Konseyi, “Brussels European Council 16/17 December 2004 - Presidency Conclusions”,
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf
(24.05.2010).

Avrupa Konseyi, “Copenhagen European Council 12 And 13 December 2002 - Presidency Conclusions”,
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf
(18.05.2010).

ALEXANDRIS, Alexis. **The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations: 1918 – 1974**, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1992, ss. 52-76.

BAYKAL, Sanem. “Kopenhag Kriterleri Kutusu”, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

BELGE, Murat. “Türkiye’de Zenofobi ve Milliyetçilik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 179-192.

Birleşmiş Milletler, “International Covenant on Civil and Political Rights”,
<http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (17.05.2010).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”,
<http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/cescr.pdf> (17.05.2010).

BORA, Tanıl. “Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 911-918.

BÖRZEL, Tanja A. ve Thomas Risse. “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, Featherstone, Kevin ve Radaelli (der.), **The Politics of Europeanization**, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 57-81.

CANEFE, Nergis ve Tanıl Bora. “The Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism”, **Turkish Studies**, Cilt. 4, Sayı. 1, 2003, ss. 127-148.

Dışışleri Bakanlığı, “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2008”,

http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/AB/up2008_tr.pdf (17.02.2010).

FIRAT, Melek. “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1”, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 477-652.

GEDDES, Barbara. “Uses and Limits of Rational Choice”, Peter Smith (der.), **Latin America in Comparative Perspective**, Westview, Boulder, 1995, ss. 81-108.

HALL, Peter A. ve Rosemary C. R. Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalism”, **Political Studies**, Cilt: 44, 1996, ss. 936-957.

İÇDUYGU, Ahmet, Şule Toktaş ve B. Ali Soner. “The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey”, **Ethnic and Racial Studies**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2007, ss. 358-389.

KADIOĞLU, Ayşe. “Denationalization of Citizenship? The Turkish Experience”, **Citizenship Studies**, 2007, Cilt. 43, Sayı. 3, ss. 283-299.

KARPAT, Kemal. **Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics (1830 – 1914)**, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985.

KİRİŞÇİ, Kemal. “Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices”, **Middle Eastern Studies**, Cilt. 36, Sayı. 3, 2000, ss. 1-22.

KİRİŞÇİ, Kemal. “Turkey’s Foreign Policy in Turbulent Times”, **Chaillot Paper**, Sayı. 92, 2006.

MCCARTHY, Justin. **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821 – 1922)**, The Darwin Press, Princeton, 1995.

ORAN, Baskın. “1919-1923: Kurtuluş Yılları”, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar - Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 95-238.

ORAN, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

ORAN, Baskın. “The Minority Concept and Rights in Turkey: The Lausanne Peace Treaty and Current Issues”, **Human Rights in Turkey**, der. Zehra F. Kabasakal Arat, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2007, ss. 35-57.

ORAN, Baskın. “Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama”; İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

PETERS, Guy B. **Institutional Theory in Political Science: The ‘New Institutionalism’**, Continuum, London, 2005.

PREECE, J. Jennifer. “Ethnic Cleansing As An Instrument Of Nation-State Creation: Changing State Practices And Evolving Legal Norms”, **Human Rights Quarterly**, Cilt: 20, 1998, ss. 817-842.

PSOMIADES, Harry. **The Eastern Question: The Last Phase**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1968.

ROSS, Marc Howard. “Culture and Identity in Comparative Political Analysis”, Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), **Comparative Politics – Rationality, Culture and Structure**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 42-81.

ŞEKER, Nesim. “Demographic engineering in the late Ottoman empire and the Armenians”, **Middle Eastern Studies**, 2007, Cilt. 43, Sayı. 3, ss. 461-474.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), “Ermeni Cemaat Vakıflarının Hukuki Statüsü ve Sorunları”, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/osmanl%C4%B1dan_gunumuze.pdf (01.10.2010).

ZÜRCHER, Erik Jan. **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.